

Л. Т. КОВАЛЕНКО

Українська література

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України*

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2014

УДК 821.161.2.09(075.3)
ББК 83.3(4Укр)-922
К56

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 07.02.2014 р. № 123)*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Наукову експертизу здійснював Інститут літератури
ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

Експерт — *О. О. Матвеева*, молодший науковий співробітник

Психолого-педагогічну експертизу здійснював Інститут педагогіки
Національної академії педагогічних наук України

Експерт — *С. П. Паламар*, кандидат педагогічних наук, старший науковий
співробітник, завідувач лабораторії літературної освіти

Відповідальні за підготовку підручника до видання:

К. В. Таранік-Ткачук, начальник відділу департаменту загальної середньої
та дошкільної освіти МОН України;

Н. І. Шинкарук, завідувач сектору науково-методичного забезпечення
змісту суспільно-гуманітарної освіти відділу науково-методичного забезпечення
змісту освіти основної і старшої школи Інституту інноваційних технологій і змісту
освіти МОН України

Коваленко Л. Т.

К 56 Українська література : підруч. для загальноосвіт. навч.
закладів. 6 кл. / Л. Т. Коваленко. — К. : Видавничий дім
«Освіта», 2014. — 240 с. : іл.

ISBN 978-617-656-300-6.

УДК 821.161.2.09(075.3)

ББК 83.3(4Укр)-922

ISBN 978-617-656-300-6

© Л. Т. Коваленко, 2014
© Видавничий дім «Освіта», 2014

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

*Музика Михайла Вербицького
Слова Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Попрацюй у парі.

Прочитай твердження: *Без перебільшення можна сказати, що одним із найвизначніших відкриттів людства, яке змінило світ, стало винайдення письма.*

Наведіть з однокласником/однокласницею кілька доказів, що підтверджували б правильність цієї тези.

Вісторії людства розрізняють дописемний і писемний періоди. У дописемний період усю інформацію люди передавали з вуст в уста. У цей час тільки той, хто нею володів, був носієм і поширювачем знань. Народні співці, музиканти, мандрівники звідусюди приносили в міста й села вісточки, і саме від них слухачі дізнавалися про події у світі. Через те, що люди мандрували країною повільно, повідомлення про певні події можна було отримати лише через багато місяців, а то й років після того, як вони відбулися.

Коли вмирала окрема людина, зникало джерело інформації, носієм якої вона була. Щоб не втратити важливі знання багатьох поколінь і передати їх нащадкам, наші предки плекали твори усної народної творчості.

Із появою письма інформація перестала бути прив'язаною до її творця чи носія. У книжці всі думки автор залишав на папері. Її переписували багато разів, а пізніше друкували сотнями й тисячами примірників — і її могли прочитати в усіх куточках країни. Крім того, з появою

Іван Іжакевич.
Перебендя (фрагмент)

писемності думки автора отримували вічне життя, бо книжка може мандрувати в часі, через століття доносити свій зміст до наступних поколінь. Наприклад, давно вже немає київського князя Володимира Мономаха, а його «Повчання дітям» уже понад 900 років є своєрідним підручником із виховання.

Отже, поява писемності привела до революційного відкриття: інформація стала доступною для більшої кількості людей. Відтоді книги — як «кораблі думки, які мандрують хвилями часу і бережно несуть свій дорогоцінний вантаж від покоління до покоління».

Перші книжки були рукописними, і їх могли придбати тільки дуже багаті люди. Їх писали на спеціально оброблених шкурах тварин, які називали пергаментом. Над однією книжкою чернець (а саме ченці в Київській Русі були переписувачами книг) працював понад п'ять років. Кожен рукопис був справжнім витвором мистецтва, а художнє оформлення відзначалося вишуканим смаком.

Книжки в Київській Русі писали шрифтом, який називають *уставом*. Це урочистий стиль письма, ним користувалися для оформлення творів церковного змісту. Кожну літеру малювали окремо, суворо дотримуючи геометричного малюнка.

Літери писали чорним чорнилом, а першу вимальовували червоним кольором, особливо прикрашаючи. У дуже дорогих виданнях частину тексту писали золотом, як, наприклад, в Остромировому Євангелії.

Більшість переписувачів перших книжок у Київській Русі залишилися невідомими. До наших часів дійшло лише ім'я ченця Києво-Печерського монастиря *Нестора*

Євангеліє XIII ст.,
написане уставом

Остромирове Євангеліє. XI ст.

Літописця, якого вважають автором «Повісті временних літ» (XII століття).

Рукописну книжку «одягали» в оправу, щоб захистити від пошкоджень і надати ошатного вигляду. Найчастіше це були дощечки, які покривали шкірою, оздоблювали коштовними тканинами й металевими прикрасами. Після такої тривалої роботи рукописна книжка коштувала дуже дорого й була схожа на дорогоцінну річ або ювелірний виріб.

З того часу минуло багато століть. Згодом був винайдений друкарський верстат, який зробив книжку доступною для всіх. Нині ти можеш передплатити літературні, мистецькі або наукові журнали, придбати книжки з усіх галузей знань у книгарні, прочитати їх у бібліотеці, відшукати в електронному вигляді в Інтернеті.

Ти розгортаєш художній твір — і відбувається диво. Між тобою й автором починає встановлюватися невидимий зв'язок. Про таємничі взаємини завдяки книжці між автором і читачем розповіла у своєму інтерв'ю сучасна українська письменниця Леся Воронина: «Зна-

*Віктор Васнецов.
Нестор Літописець
(фрагмент)*

ете, чому я вважаю, що читання книжки ніколи не зникне з нашого життя? Тому що читання — це спітворчість письменника й читача. Адже кожен має власну картину того, що відбувається у книжці: по-своєму уявляє героїв, по-своєму сприймає сюжет, навіть колір неба й захід сонця, описаний у книзі, в уяві кожного неповторний».

Отже, працюючи над твором, письменник завдяки уяві та фантазії через систему художніх образів формує свій світ. Твоє завдання як читача — його «розшифрувати» і зрозуміти. Щоб ця робота була успішною, ти маєш навчитися вдумливо читати художні твори й відшукувувати в них ті важливі підказки, завдяки яким зможеш зрозуміти автора.

1. Прочитай статтю про виникнення писемності й поясни, чому поява перших книжок стала явищем новаторським*.
2. Підготуй повідомлення про те, як створювали рукописні книжки за часів Київської Русі.
3. Поясни, у чому полягає роль книжки в житті людини.

* *Новаторський* — новий, прогресивний у будь-якій сфері діяльності.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Зверни увагу! Протягом останніх років лексичне значення слова **книжка** розширилося. Книжку, виготовлену в цифровому вигляді, називають *електронною*.

Озвучену й записану на електронних носіях книжку називають *аудіо-книгою* (звуковою книжкою).

Любитель книг — книголюб, бібліофіл (з давньогрецької — бібліо — книга, філ — дружба, любов).

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Обери одну з книжок, що є в тебе вдома (крім підручника). Ознайомся з пам'яткою на с. 236. Разом із батьками довідайся, з яких частин складається книжка. Поясни призначення кожної з них.

ЗАПАМ'ЯТАЙ КРИЛАТІ ВИСЛОВИ ПРО КНИГИ!

Без хліба легше прожити, аніж без книги.

Будеш із книгою дружити — буде легше в світі жити.

Будеш книги читати, будеш усе знати.

Народні прислів'я

Учіться, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.

Тарас Шевченко

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивні перли виносить.

Іван Франко

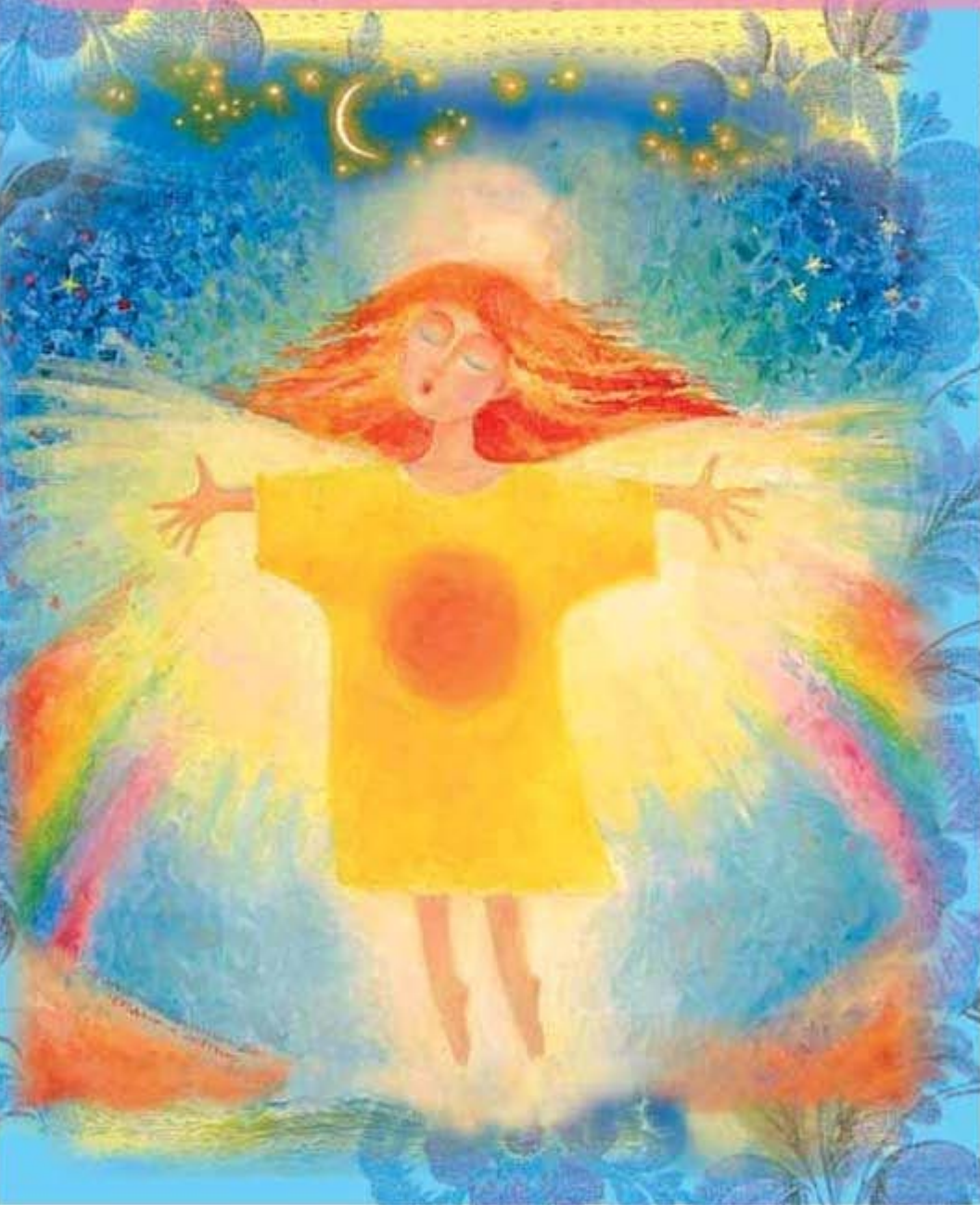
Життя без книг — це хата без вікна.

Д. Павличко

Від давнини до сучасності

**ЗАГАДКОВО ПРЕКРАСНА
І СЛАВНА ДАВНИНА УКРАЇНИ**

Український народ на весь світ славиться своїми піснями. Народ-поет, народ-музикант — так називали українців найвидатніші діячі культури різних країн, ознайомившись із нашим фольклорним надбанням.

Уся сила поетичного генія нашого народу зібрана в **піснях**. Вони вражають світ своєю милозвучністю й поетичністю, красою та довершеністю. Навіть іноземці визнавали їх унікальність. Наприклад, відомий німецький перекладач українських народних пісень Фрідріх Воденштедт писав: «У жодній країні дерево народної поезії не дало таких великих плодів, ніде дух народу не виявився так живо й правдиво, як серед українців. Який захопливий подих туги, які глибокі, людяні почуття в піснях, що їх співає козак на чужині. Яка ніжність укупі з чоловічою силою пронизує його любовні пісні... Створити такі всебічно досконалі народні пісні міг лише народ надзвичайно високої культури».

У розділі «Загадково прекрасна і славна давнина України» ти ознайомишся з найдавнішими народними піснями — **календарно-обрядовими**. У них — подих і мудрість століть, душа нашого народу, його історія. Ти пізнаєш народні вірування, традиції, дізнаєшся, якими піснями супроводжувалися традиційні свята.

З народної творчості виросла геніальна творчість **Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Миколи Вороного, Михайла Коцюбинського** та інших письменників.

НАВЧАЛЬНИЙ МАРШРУТ РОЗДІЛУ

Календарно-обрядові пісні:

- веснянки;
- русальні;
- купальські;
- жнивварські;
- колядки;
- щедрівки

Народні колискові пісні

Пісні літературного походження

Стрілецькі пісні

Микола Вороной

Тарас Шевченко

Анафора, рефрен, гімн, ліричний герой, ліро-епічний твір, поема

Крізь тисячоліття український народ проніс своє велике духовне надбання — твори усної народної творчості, які здатні й нині хвилювати наші серця.

Серед фольклорних скарбів пишнobarвно сяє дорогоцінна перлина — українська народна пісня. Вона є яскравим поетичним багатством нашого народу, свідченням талановитості його творців. Наші предки створювали пісні на всі випадки життя. У радості чи в горі — завжди тішили свою душу піснею. **Пісня** — це невеликий словесно-музикальний твір, призначений для співу.

У багатому поетичному спадку наших предків великий пласт становлять **календарно-обрядові пісні** — фольклорні твори, які виконувалися під час народних свят і обрядів. Вони нерозривно пов'язані з певною порою року, відповідними звичаями й сільськогосподарськими роботами.

Пригадай одну зі сторінок нашої історії. Багато століть наші предки були **язичниками** («поганами»). У 988 році князь Володимир охрестив Русь, запровадив християнство.

Дохристиянська доба

Християнська доба

988 рік
Хрещення Русі

У дохристиянську добу наші предки вірили в багатьох богів — Сварога, Дажбога, Перуна, Дану, Ярила тощо. Вони були переконані, що все в природі, навіть кожна травинка, має душу. Щоб збирати гарні врожаї, жити в достатку, люди намагалися задобрити сили природи. Для цього просили милості в навколишнього світу, виконували **обряди**: співали пісні, водили хороводи, здійснювали

певні магічні дії. У різні пори року виконувались різні календарно-обрядові пісні: узимку — *колядки* та *щедрівки*, навесні — *веснянки*, улітку — *русальні*, *купальські* та *живварські*. Відповідно до цього календарно-обрядові пісні умовно поділяють на пісні весняного, літнього і зимового циклів.

Наші предки в дохристиянські часи були сонцепоклонниками, тому більшість обрядів так чи інакше були пов'язані з положенням Землі щодо Сонця.

21 березня і 23 вересня — дні сонячного рівнодення, коли однакова тривалість дня й ночі. 21 грудня і 21 червня — дні сонцестояння, коли день найдовший (улітку) чи найкоротший (узимку). Спостерігаючи за головним світилом на небі, наші пращури розуміли, що від нього залежить їхнє життя й трудова діяльність, тому й обряди були пов'язані із Сонцем і силами природи. А ще наші предки під час обрядів ушановували душі предків як захисників роду.

Календарно-обрядові пісні, що дійшли до нас із тих часів, містять дохристиянські мотиви й образи, розкривають світогляд наших предків. Після хрещення Русі закорінені у звичаях народу традиції й обряди поступово проникли в християнську обрядовість.

У християнський період церква поєднала з язичницькими святами дати християнського календаря та події з життя святих. Унаслідок цього народні пісні почали вбирати окремі **християнські мотиви та образи** (Ісуса Христа, Діви Марії тощо). Особливо це позначилося на колядках і щедрівках.

Через багато століть народ доніс до нас немеркнучу поетичну красу найдавніших обрядів і звичаїв.

1. Який фольклорний твір називають піснею?
2. Розкажи, що тобі стало відомо про календарно-обрядові пісні.
3. Поясни, як вплинули уявлення наших предків про світ на створення календарно-обрядових пісень.
4. Назви пісні зимового, весняного і літнього циклів.

ПІСНІ ВЕСНЯНОГО ЦИКЛУ ВЕСНЯНКИ

Календарно-обрядові пісні почнемо вивчати з веснянок. Ти здивуєшся: чому не з пісень зимового циклу, адже зимові свята відкривають у січні новий рік?

Річ у тім, що з прадавніх часів до XV століття наші предки вважали початком року березень, коли пробуджувалася природа, тепло перемагало морози, а життя — смерть. Саме тому першим річним святом у них було настання весни. Початок святкування припадав на ранню весну. В одних слов'янських землях починали водити хороводи й співати веснянки, коли, як казали, щука хвостом кригу розіб'є, в інших — як уперше закує зозуля. Закінчувався обряд із завершенням весняних польових робіт.

Весняні календарні обряди мали на меті пробудити землю, допомогти весні побороти зиму, відкрити шлях благодатному сонцю й теплу. Частиною обрядових дій було виконання **веснянок** — пісень, які закликали й прославляли весну.

Особливістю веснянок є наявність *звернення-кликання*. Закличними словами просили тепло швидше прийти на землю. Для більшості веснянок характерною також є діалогічна форма. Дівчата ділились на два хори, кожен із яких очолювала провідниця. Групи учасниць по черзі виконували пісні. Їм був притаманний бадьорий, радісний і піднесений настрій, яким виконавиці ніби передавали свою енергію природі, пробуджували її від зимового сну. У веснянках використовували *образи-персоніфікації*, серед художніх засобів поширеними були *художній паралелізм і контраст*.

Ярослав Пестрак. Весна

Учасники обрядів водили також хороводи. Танки переважно нагадували або коло, тобто уподібнювалися сонцю, або були схожі на пташиний ключ, який на крилах мав принести тепло й весну. Разом із деякими обрядовими діями повторювали хліборобські рухи, схожі на ті, що виконують під час весняних польових робіт («Просо», «Мак», «Огірочки»). Усі вони мали привабити високі врожаї.

У деяких місцевостях спалювали опудало Марі — доньки Чорнобога, богині темної ночі. Такий ритуал мав допомогти весні подолати зиму. А ще в цей час землероби чекали на птахів як провісників весни, що приносили на крилах тепло. Закликаючи весну, молодь зверталася до жайворонка, ластівки, ремеза. Щоб закликати їх швидше повернутися з вирію, випікали з борошна фігурки пташок, підкидали догори й просили замкнути ключами зиму, відімкнути землю й повернути тепло.

ОЙ ВЕСНА, ВЕСНА — ДНЕМ КРАСНА

Ой весна, весна — днем красна,
Що ж ти, весно, принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й рожевую квіточку,
Хай вродиться житечко,
Ще й озимая пшениця,
І усякая пашниця.

Ой весна, весна, ти красна,
Що ти, весно красна, нам принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й запашненьке зіллячко,
Ще й зеленую травичку,
І холодную водицю.
Принесла я вам ягнятко,
Ще й маленьке телятко.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Назви особливість будови веснянки.
2. Поясни, який художній засіб використано для зображення весни. Які уявлення наших предків про світ відтворено в цьому образі?
3. Розкажи, які дари несе весна людям. Як ці дари пов'язані з їхньою господарською діяльністю?
4. Випиши в зошит ужиті у веснянці **пестливі слова**. Поясни, чому їх використано так багато.
5. Визнач, який настрій передає веснянка. Свою відповідь обґрунтуй.

Запам'ятай!

Ти вже знаєш, що *епітет* — це художнє означення. У фольклорних творах часто використовують **постійні епітети**, тобто такі художні означення, які завжди вживаються тільки з певними іменниками. Наприклад, якщо *кінь*, то він у фольклорі завжди *вороний*, а *місяць* — *ясний*. Ще приклади постійних епітетів: *буйні трави*, *тихі води*, *широкий степ*.

6. Випиши в зошит постійні епітети, ужиті у веснянці.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

У пісні весну називають **красною**. Вибери з наведених нижче лексичних значень слова найточніше його тлумачення. *Красний* кажуть про:

1. Людину, яка вирізняється красою.
2. Предмет, краєвид, який має привабливий вигляд.
3. Юність, життя, вік, сповнений достатку, щастя, радості, задоволення.

Значна частина веснянок присвячена темі кохання та родинних стосунків. Любовні мотиви були невід'ємними в народній поезії весняного циклу, адже розквіт природи, її краса пробуджували в молоді ніжні почуття. У веснянках широко використовувалися пісенні *символи*. Віронька, голубка, сокіл, голуб — образи-символи закоханих, калина — символ дівочої вроди, рута — символ дівочтва, барвінок — символ шлюбу.

Серед художніх засобів у веснянках поширеним був **паралелізм**, тобто **художній засіб, при якому паралельно зображували два і більше явищ із різних сфер життя**. Наприклад, стан природи та співзвучний йому настрій людини.

У веснянках часто використовувався **контраст**, тобто **проти-лежне змалювання почуттів, настроїв і поведінки людей**. Наприклад, часто в піснях протиставлялися сила, краса чи поведінка дівчат і парубків.

Накресли в зошиті таблицю і, користуючись поясненням у підручнику, заповни її.

Художня своєрідність веснянок і місце їх в обряді

У який час виконують?	
Який зміст веснянок?	
Який настрій веснянок?	
Які художні засоби вживають?	

ОЙ КУВАЛА ЗОЗУЛЕНЬКА

Ой кувала зозуленька
 В лісі на горісі,
 Шануй мене, мій миленький,
 Як ластівку в стрісі.
 Як мя не меш шанувати —
 Не будеш мя мати.
 Бо ж я тобі не наймичка,
 У полі орати.
 Бо я ж тобі не наймичка,
 Але ж я ґаздиня.
 Куди підеш, звідти прийдеш,
 Хата не пустиня.
 Ой кувала зозуленька
 У полі, у полі.
 Краще мати жінку гарну,
 Ніж сто моргів поля.
 Бо у полі наробишся,
 Врожаю не буде,
 А як маєш файну жінку —
 Підеш межи люди.

Ой ти, весно, веснися,
 А ти, дівко, краснися...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Назви, хто є ліричним героєм пісні. Відповідь підтвердь цитатою з веснянки.
2. Яким ти уявляєш ліричного героя, його риси характеру? Свою відповідь обґрунтуй, цитуючи твір.
3. Поясни, який настрій веснянки. Свою відповідь обґрунтуй.
4. Знайди і прочитай приклад художнього **паралелізму** в пісні.
5. Поясни, **символом** чого виступає зозуля у веснянці.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Стрѣжа — покрівля хати із соломи чи очерету.
Як мя не меш шанувати — якщо мене не шануватимеш.
Наймичка — дівчина або жінка, яка прислугує по господарству в багатого хазяїна.
ґаздѣня — господиня.
Морг — міра землі, що дорівнювала 0,56 гектара.
Файний — гарний, хороший.
Пітє мажи лрди — бути шанованим серед людей.

«КРИВИЙ ТАНЕЦЬ»

Один із найдавніших *хороводів* — «Кривий танець» — дійшов до наших днів. Ним майже завжди розпочиналися весняні ігри. Учасницями хороводу були дівчата, які, узявшись за руки, бігали між трьома кілками, застромленими в землю, або між трьома посадженими на землі дітьми. Дівчача вервечка могла також рухатися довільно за своєю провідницею. Зміст пісні та її мелодія були дуже прості, але багатолюдний хоровод піднімав учасникам настрій і пробуджував їхню енергію, яка, вірили наші предки, передавалася Всесвіту, розбуджувала сили природи.

Усі ці рухи під час хороводу супроводжувалися піснею.

Перший варіант:

Кривого танця йдемо,
Кінця му не знайдемо:
То в гору, то в долину,
То в ружу, то в калину.

А ми кривому танцю
Не введемо кінцю,
Бо його треба вести,
Як віночок плести.

Другий варіант:

А кривого танця да не введем кінця,
Ведем, ведем — да не введем,
Плетем, плетем — да не виплетем.

1. Наведені дві пісні є найдавнішими. Згодом з'явилися інші варіанти. Прочитай два з них. Чи схожі ці пісні між собою? Визнач мотив кожної.
2. Випиши в зошит художні засоби, які використано в кожному варіанті пісні.

«Кривий танець»
на Тернопільщині

КРИВИЙ ТАНЕЦЬ

А в кривого танця
Та не введу кінця,
Треба його да виводити,
Кінця, ладу ізнаходити.
Треба ж його вести,
Як віночок плести;
Веду, веду та не введу,

Плету, плету та не виплету,
Ой вінку ж мій, вінку,
Хрещатий барвінку,
Ой я ж тебе плела
Ще учора звечора,
Повісила тебе
На золотім кілочку,

На золотім кілочку,
На шовковім шнурочку,
Моя матінка ішла
Та той віночок зняла,
Та той віночок зняла
Та нелюбому дала.

Ой якби я була знала,
Була б його розірвала,
Була б його розірвала
Та й у грязь утоптала
Червоними чобітками,
Золотими та підківками.

КРИВИЙ ТАНЕЦЬ

А в кривого танця
Та не введем кінця!
Треба його та й виводити,
Лад йому та й знаходити.
Ой вулиця та й широкая,
Чого трава невисокая?
Бо парубки та й істоптали
Великими та й ножищами,
Великими та й ножищами,

Подертими постолицями!
Ой вулиця та й вузьенькая,
Чого трава зелененькая?
Бо дівоньки та й істоптали
Маленькими ноженками,
Маленькими ноженками,
Червоними та чобітками,
Червоними та чобітками,
Золотими та підківками.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Постолєща — від *постолє*; взуття, яке виготовляли з коров'ячої або свинячої шкіри.

Пограй на дозвіллі!

Уяви, що машина часу перенесла тебе в минуле, за дві тисячі років від наших днів. Ти стоїш посеред поля. З-під землі пробивається молоденька травичка, яскраво світить сонечко. Поблизу — гурт хлопців і дівчат, які грають у «Просо». Приєднуйся до них!

Дівчата й хлопці стають у два ряди одне проти одного. Слова пісні супроводжують відповідними рухами.

— А ми просо сіяли, сіяли,
Ой дід-ладо, сіяли, сіяли.
— А ми просо витопчем, витопчем,
Ой дід-ладо, витопчем, витопчем.
— Та як же ви витопчете, витопчете?
Ой дід-ладо, витопчете, витопчете?
— А ми коні випустим, випустим,
Ой дід-ладо, випустим, випустим.
— А ми коні викупим, викупим.
Ой дід-ладо, викупим, викупим.

- А за що вам викуплять, викуплять?
 Ой дід-ладо, викуплять, викуплять?
 — А ми дамо сто срібних, сто срібних,
 Ой дід-ладо, сто срібних, сто срібних.
 — Не візьмемо й тисячі, й тисячі.
 Ой дід-ладо, тисячі, тисячі.
 — А ми дамо дівчину, дівчину.
 Ой дід-ладо, дівчину, дівчину.
 — А дівчину візьмемо, візьмемо,
 Ой дід-ладо, візьмемо, візьмемо.

Один учасник перебігає з першого ряду в другий, гра повторюється, аж поки всі не перейдуть у другий ряд.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Поясни, чому прихід весни наші предки вважали першим річним святом.
2. Розкажи, якими обрядами люди супроводжували зустріч весни.
3. Які пісні називають веснянками? Назви їхні художні особливості.
4. Вивчи напам'ять веснянку, яка тобі сподобалася.

ПІСНІ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ. РУСАЛЬНІ ПІСНІ

Попрацюй у парі.

Пригадай, під час якого свята в Україні прикрашають оселі лепехою, гілками дерев, іншим зелом. Розкажи, як називають це свято в народі і які обряди виконують. Чи відзначають його твої рідні? Порівняй свою відповідь із відповіддю однокласника/однокласниці.

Ти цілком маєш рацію, коли згадуєш про християнське свято Трійці. Його в Україні вшановують у червні, на 50-й день після Воскресіння Ісуса Христа. Однак задовго до прийняття християнства наші предки-язичники наприкінці травня — на початку червня відзначали **русалії** — обрядове свято, пов'язане із зеленими святами, з русальним тижнем. Воно припадало на час найбільшого замаювання землі зелом, початок колосіння жита. Свято було пов'язане з поклонінням рослинності й душам померлих.

Ти здивуєшся: яке відношення русалки і мавки мали до поклоніння мертвим? Річ у тім, що в старослов'янській мові поняття *небіжчик*, *покійник* позначало слово «нав». Потім воно втратило своє первісне значення. Нявками, мавками та русалками почали

вважати дітей, які народилися мертвими або померли нехрещеними, та молодих утоплених дівчат.

Учені вважають, що обрядові дії на русальному тижні первісно були звернені до померлих родичів, які впливали на долю та благополуччя живих. Аби їх ушанувати, наші пращури влаштовували на могилах тризни (поминання) померлих.

Русалії супроводжувалися певними обрядами. Люди були переконані, що мавки й русалки в цей час виходили з води та гуляли лісами й полями. Вони могли подбати про людину: уберегти її від хвороби, поле — від стихії. Могили також зашкодити: затягнути до річки, залоскотати до смерті людину, витоптати, потолочити пашню. Щоб захиститися від русалок і мавок, при собі треба було носити обереги — часник або траву полину. Оберегами від злих духів, нечистої сили, різної напасті мали стати й гілки липи, духмяні трави, якими в ці дні прикрашали оселі.

Частиною обрядового дійства були **русальні пісні** — твори обрядової пісенності з частими згадками про русалок. Найпоширеніший мотив русальних пісень — величання рослинності, ушанування русалок. Одним із мотивів русальних пісень є їхнє прохання до дівчат і жінок дати сорочку. Сорочка була ніби символом тіла, якого не мали безтілесні душі русалок. Тому жінки вивішували на деревах і кущах шматки полотна, намітки, а дівчата — вінки. А ще в русальних піснях співали про те, як русалка зустрічалася в полі чи лісі з дівчиною, загадувала їй загадки й лоскотала до смерті. Мова русальних пісень щира, проста й безпосередня.

Русальний тиждень святкували з понеділка по четвер, і завершувався він «проводами русалок». У деяких місцевостях дівчину одягали в білу сорочку, розплітали їй коси, прикрашали голову вінком і водили з піснями по селу. Вірили, що після цього русалки нібито йшли з ріки і озера у ліси. Русальний тиждень переходив у поминальну суботу. У цей день усі йшли на кладовища й поминали померлих.

Ярослав Пстрак. Русалка

У РЖІ НА МЕЖІ

У ржі на межі, на кривій березі
Там сиділа русалка.
Просила русалка у дівочок сорочки:
— Ви, дівочки, подружки,
Да дайте мені сорочки,
Хоча худенькую, да аби біленькую,
Хоч не біленькую, да тоненькую!

ОЙ БІЖИТЬ, БІЖИТЬ МАЛА ДІВЧИНА

Ой біжить, біжить мала дівчина,
А за нею да русалочка:
— Та послухай мене, красна панночко,
Загадаю тобі три загадочки.
Як угадаєш — до батька пущу.
Не вгадаєш — до себе візьму.
Ой що росте без кореня,
А що біжить без повода,
А що цвіте да без цвіту?
— Камінь росте без кореня,
Вода біжить без повода,
Папороть цвіте без цвіту.
Панночка загадочок не вгадала —
Русалочка панночку залоскотала.

ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧКИ ДО БОРУ

Проведу я русалочки до бору,
Сама вернуся додому!
Проводили русалочки, проводили,
Щоб до нас вже русалочки не ходили,
Да нашого житечка не ламали,
Да наших дівочок не лоскотали,
Бо наше житечко в колосочку,
А наші дівочки у віночку.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, які уявлення наших предків про русалок відображено в русальних піснях.
2. Опиши, якими постають русалки з пісень у твоїй уяві. Відповідаючи, спирайся на тексти пісень.

3. Проаналізуй, який епізод у пісні «Ой біжить, біжить мала дівчина» робить її спорідненою з казкою. Свою відповідь обґрунтуй.
4. Випиши з пісень у зошит епітети, поясни їхню роль. Назви серед них постійні епітети.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Накресли в зошиті таблицю і, користуючись поясненням у підручнику, заповни її.

Художня своєрідність русальних пісень і місце їх в обряді

У який час виконують?	
Який мотив русальних пісень?	
Яка мова русальних пісень?	

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ

Попрацюй у парі.

Пригадай, на який час припадає літнє сонцестояння. Поясни, чим цей час особливий у природі. Порівняй свою відповідь із відповіддю однокласника/однокласниці.

Ти, мабуть, добре знаєш свято Івана Купала, яке люблять відзначати в Україні в середині літа. Цікава історія цього свята. Річ у тім, що в назві — Івана Купала — поєдналися два зовсім різні свята. Давніше — на честь язичницького бога Купала, або Купайла, яке припадало на час максимальної активності сонця. Після прийняття на Русі християнства віряни на два тижні пізніше, тобто 7 липня, почали вшановувати народження святого Івана Хрестителя, якого наші пращури вважали предтечею Ісуса Христа. Так у святі Івана Купала поєдналися елементи двох різних вірувань і різних культурних пластів.

Але обряди, пов'язані зі святом Купайла, збереглися в народній пам'яті на багато століть. Купальські пісні пам'ятають чарівність і неповторність часів майже трьохтисячолітньої давності, вони донесли до нас своєрідність світогляду наших предків.

21—23 червня — це час найдовшого дня й найкоротшої ночі, максимальної енергії природи, коли всі земні стихії набирають

якнайбільше сонячної життєдайної сили й набувають магічних властивостей. Після цих днів енергія Сонця і Землі йде на спад. У дні літнього сонцестояння жінки збирали лікарські трави і вважали, що вони мають найбільшу цілющу силу. Купальський обряд — це хвала сонцю, його силі, бо Купало — бог літнього сонцестояння, покровитель шлюбу, кохання, продовження роду. За віруваннями, у Купальську ніч бог Купало благословляв усе живе, а молодим скріплював серця любов'ю.

Купальське свято складалося з кількох ритуальних дій. Напередодні хлопці й дівчата біля річки встановлювали обрядове дерево та прикрашали його стрічками, квітками й вінками. У різних місцевостях його називали по-різному: Марена, Купала, Купайлиця, гільце. Біля нього обов'язково розкладали вогнище, яке було пов'язане з культом сонця. Навколо обрядового деревця водили хороводи, співали купальські пісні. З пагорба пускали у воду запалене колесо — символ сонця. На свято розкладали велике багаття, яке наділяли магічною силою. Наші предки вважали, що чим вище горітиме вогонь, тим багатшими будуть урожаї. Купальські вогні — то велич і сила Сонця-Дажбога. Через вогнище перестрибували дівчата й хлопці, міцно тримаючись за руки. У кого руки не роз'єднаються, та пара на осінь побереться. Через вогонь стрибали також чоловіки й жінки, через нього переносили дітей, адже вогонь очищав душі від гріхів, давав сили й здоров'я напередодні важливої та важкої роботи — жнив.

Володимир Томашевський. На Івана Купала

А ще в цей день дівчата плели вінки — символ річного коловороту й сонячного світила — пускали їх на воду й ворожили: куди попливе вінок, у ті краї дівчина вийде заміж.

Частиною обрядових дій були **купальські пісні**, які співали в час літнього сонцестояння біля ритуального вогнища. Вони дуже ліричні, емоційні, щирі й прості за змістом. Настрій цих творів веселий, радісний. Більшість із них присвячено темі кохання, залицяння, сватання та шлюбу. Дівчина й хлопець порівнюються з рудою й барвінком, явором і тополею, голубом і голубкою, лебедем і лебідкою. Частина купальських пісень має гумористичне або сатиричне звучання, у них дівчата висміюють вади хлопців, а ті, зі свого боку, — вади дівчат. У купальських піснях уживають багато яскравих *епітетів*, *образних порівнянь*, що пов'язані зі світом природи.

Свято Купала закінчувалось обрядом урочистого спалення Купайлиці та вранішнього купання, адже вважалося, що саме Сонце цього ранку купається у воді. Після цього свята припинялись молодіжні розваги й гуляння, наставала велика й відповідальна пора в житті хлібороба — жнива.

ЗАПЛЕТУ ВІНОЧОК

Заплету віночок,
Заплету шовковий,
На щастя, на долю,
На чорнії брови.
Ой пуцу віночок
На биструю воду.

На щастя, на долю,
На милого вроду.
Ой, поплинь, віночку,
Прудко за водою,
На щастя, на долю
Милому зо мною.

ОЙ ВІНКУ МІЙ, ВІНКУ

Ой вінку мій, вінку, хрещатий барвінку!
А я тебе плела вчора до вечора.
Виси, мій віночку, на злотім кілочку,
На злотім кілочку, шовковім шнурочку.
А матінка взяла, миленькому дала.
Якби була знала, ще б краще'го вбрала:
Злотом взолотила, м'ятою обвила.

КУПАЙЛО, КУПАЙЛО!

Купайло, Купайло,
Де ти зимувало?
Зимувало в лісі,

Ночувало в стрісі;
Зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Порівняй три купальські пісні. Який настрій кожної з них?
2. Випиши з купальських пісень у зошит постійні епітети.
3. Назви рослини, згадані в піснях. Що вони символізують?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Накресли в зошиті таблицю і, користуючись поясненням у підручнику, заповни її.

Художня своєрідність купальських пісень і місце їх в обряді

У який час виконують?	
Який зміст купальських пісень?	
Який їхній настрій?	
Які художні засоби вживають?	

2. Розкажи, якими обрядами супроводжували свято Купала.
3. Запиши від дорослих легенду про цвіт папороті, яка пов'язана зі святом Купала.

ЖНИВАРСЬКІ ПІСНІ

Попрацюй у парі.

Прочитай прислів'я. Поясни, про яку пору трудового року хлібороба вони розповідають.

Не той урожай, що в полі, а той, що в коморі.

Добрий жнець не питає, чи широкий загонець.

Цінує в жнива хвилину більше, ніж взимку годину.

Порівняй свою відповідь із відповіддю однокласника/однокласниці.

Збирання врожаю — завершальна, найвідповідальніша частина трудового року для хлібороба. З цим періодом були пов'язані певні обряди та звичаї. Час жнив умовно поділяли на три етапи: *зажинки*, *власне жнива*, *обжинки*. Кожен із них супроводжували відповідні пісні. **Жнивтарськіми** називають обрядові пісні, які звеличують процес збирання врожаю, прославляють працю хлібороба. Для жнивтарських пісень характерними є надзвичайна щирість, м'якість і ніжність. У них часто використову-

вали *пестливі слова, гіперболи, порівняння*, прийом художнього паралелізму.

Відкривали збір урожаю *зажинки*. Починалися вони з того, що найвправніша жниця стинала перший сніп, який у народі називали «воєводою». Господар ниви приносив його додому й ставив у світлиці на покуті. У зажинкових піснях звучить похвала першому снопу, побажання щедрого врожаю, успішних жнив, здоров'я жінцям.

Після зажинок починалися власне *жнива*. І хоч праця хліборобатяжка — від сходу сонця до вечірньої зорі, але в піснях жінці не скаржилися на втому, а радісно оспівували золоту ниву, що годуватиме родину весь рік, славили турботливих господаря й господиню, які виростили щедрий урожай, називали їх шанобливо паном і панею. Не забували вони проспівати й про себе, адже це вони, жінці, допомагають господарям обробитися в полі.

По завершенні збирання врожаю проводили *обжинкові* обряди. Останній сніп, що його називали «осталець» або «дід», перев'язували червоною стрічкою. Дівчата в цей час плели з колосків жита чи пшениці вінок, умаювали його квітами, кетягами калини та прикрашали голову найпрацьовитішої жниці. Ця дівчина в парі з хлопцем ішли перед жінцями й несли останній сніп господареві, що знаменувало закінчення жнив. По дорозі хлібороби співали пісень, у яких ушановували обжинковий вінок. Обжинкові пісні звучать урочисто, радісно, бо працю успішно завершено. Господар вішав обжинковий вінок у хаті та зберігав його до осені. Вилущеним із нього зерном він розпочинав сіяти озимину.

Зажинки

На полі хлібороби залишали незжатиими кілька останніх стебел жита чи пшениці, які перев'язували стрічкою та прикрашали квітами. Такий пучечок називали в різних місцевостях по-різному: «борода», «коза» або «перепілка». Колосся заламували й пригинали донизу, витрушуючи зерна на землю. Між стеблами залишали хліб і воду, приказуючи: «...Оце тобі, борода, хліб, сіль і вода». Цей обряд був пов'язаний із вірою в духа родючої ниви й покликаний повернути землі силу, що перейшла в колосся.

МАЯЛО ЖИТЕЧКО, МАЯЛО

Маяло житечко, маяло,
 Як у полі стояло,
 А тепер не буде маяти,
 А буде в стодолі лежати.
 До межі, женчики, до межі,
 Бо мої пиріжечки у діжі.
 До краю, женчики, до краю,
 То я вам пиріжечка покраю.

Котився віночок по полю,
 Просився у женчиків додому:
 — Возьміте мене, женчики, з собою
 Та занесіть мене до господаря в стодолу,
 Бо я вже в чистім полі набувся,
 Буйного вітречку начувся.
 Од ясного сонечка нагрівся,
 А дрібного дощичку напився;
 Нехай же я у стодолі одпочину,
 Поки вивезуть знову на ниву.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Визнач, із яких двох частин складається пісня.
2. Прочитай виразно кожну частину твору й перекажи її зміст.
3. Визнач, хто є ліричним героєм пісні та який його настрій. За допомогою яких художніх засобів удалося передати цей настрій?
4. Прочитай рядки, які розповідають, звідки колосся набралось сили. Поясни, чому в цій частині пісні для називання явищ природи й женців ужито пестливу форму.
5. Доведи, що пісня «Маяло житечко, маяло» належить до жнивварських пісень.
6. Випиши з тексту пісні в зошит постійні епітети.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Із наведених речень добери синоніми до слова **маяти**.

- Збіжжя колисалось вже повним колоссям (Н. Кобринська).
- Безшумно гойдається важке гілля смереки (Г. Хоткевич).
- На її сивій голові чорна хустка майталається (Панас Мирний).
- Білими метеликами майорили хустки дівчат (Є. Кравченко).
- Довгі без кінця мережі моталися на легкому вітрі (І. Нечуй-Левицький).
- Перед вікном сумно погойдувалась пальма (Ю. Бедзик).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

М'яги — колихатися під вітром.
Сод тла (кляня) — будівля для зберігання врожаю, для молотби.
Жанчики — пестливе слово до *женці*.

Жниця

ТАМ У ПОЛІ КРИНИЧЕНЬКА

Там у полі криниченька.
 Навколо пшениченька.
 Там женчики жали.
 Золоті серпи мали,
 Срібні юрочки,
 Що в'язали снопочки.
 Добрії були женці —
 Дівчата й молодиці.
 Дівчата — косаті,
 А хлопці — вусаті,
 Молодиці — білолиці.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Визнач мотив пісні.
2. Опиши, як у пісні змальовано женців. Відповідаючи, цитуй текст твору.
3. Назви знаряддя праці, які згадано в пісні. Чому описано, що їх виготовлено із золота й срібла?
4. Визнач настрої пісні. Які художні засоби допомагають його передати? Свою відповідь підтвердуй цитатами з твору.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Юр тчки — невеликі загострені палички для в'язання снопів.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Накресли в зошиті таблицю і, користуючись поясненням у підручнику, заповни її.

Художня своєрідність жнивварських пісень і місце їх в обряді

У який час виконують?	
Який зміст жнивварських пісень?	
Який їхній настрій?	
Які художні засоби вживають?	

2. Назви етапи жнив. Розкажи про обряди, які супроводжували кожен із них.

ПІСНІ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ

Попрацюй у парі.

Пригадай разом з однокласником/однокласницею, за що ви любите свято Миколая. Що вам відомо про Святого Миколая?

Святий Миколай — один із найшанованіших з давніх часів в Україні християнських святих, його ще називають Миколаєм Чудотворцем.

Миколай народився в заможній сім'ї. Змалку мав чуйне серце, допомагав знедоленим. Після смерті багатих батьків увесь їхній спадок Миколай роздав бідним. Свою доброчинність він ніколи не виставляв напоказ, ніхто з бідняків не знав, звідки прийшла їм допомога. На порозі своїх будинків бідні жінки, хворі й немічні люди, маленькі діти знаходили подарунки. Особливо Миколай опікувався малечою.

Усе своє життя він присвятив служінню Богу. Миколай був шанованою людиною, дослужився в церкві до високого сану архієпископа. Здавалося б, він досяг усього, чого може бажати людина — багатства, поваги, високої посади. Своє життя він підпорядкував єдиній меті — служінню людям.

Після смерті Миколая люди виявили, що всі, хто звертався до нього з проханнями, отримували допомогу. За чудеса, пов'язані з його іменем, церква визнала Миколая святим.

Миколай Чудотворець опікується воїнами, водіями й тими, хто подорожує, є покровителем дітей, моряків і торговців.

19 грудня за новим стилем — день Святого Миколая. Це свято завжди в Україні відзначали гучно. Супроводжувалося воно обрядовими діями, складовою яких були пісні, що прославляли Миколу Чудотворця. У деяких місцевостях їх ще називають *миколаївськими колядками*.

Святий Миколай.
Ікона XIX ст.

ОЙ ХТО, ХТО МИКОЛАЯ ЛЮБИТЬ

Ой хто, хто Миколая любить,
Ой хто, хто Миколаю служить,
Тому Святий Миколай
На всякий час помагай,

Миколає!

Ой хто, хто Його пам'ятає,
На поміч Його призиває,
Той із біди вийде ціло,
Охоронить душу й тіло,

Миколає!

Ой хто, хто спішить в Твої двори,
Сього Ти на землі і в морі
Все хорониш від напасти,
Не даєш нам в гріхи впасти,

Миколає!

Миколай, молися за нами,
Благаєм Тебе із сльозами,
Тебе будем вихваляти,
Ім'я Твоє величати

Навіки.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Доведи, що пісня має величальний характер. Відповідь підтверджуй цитатами з твору.
2. Розкажи, як у пісні сказано про духовний зв'язок святого з вірянами. Відповідь підтверджуй цитатами з твору.
3. Прочитай уривок із пісні:

...Ти на землі і в морі
Все хорониш від напасти...

Поясни, чому в пісні так охарактеризовано Святого Миколая.

4. Як ти думаєш, до якої доби — язичництва чи християнства — належить ця пісня? Свої міркування підтверджуй цитатами з твору.
5. Зверни увагу на особливості будови пісні. Аргументуй відповідь цитатами з твору.

У пісні використано анафору.

Анафора — єдинопочаток, повторення однакових слів, словосполучень або речень на початку віршових рядків або строф. Наприклад, у творі «Ой хто, хто Миколая любить» кожна строфа починається зі слів *Ой хто, хто*. Це анафора. Її вживають, щоб привернути увагу читача до певної думки.

КОЛЯДКИ

Попрацюй у парі.

Пригадай, хто такий Дажбог в українській народній міфології. Які сили природи він уособлював? Поділися своїми знаннями з однокласником/однокласницею.

До зимового циклу календарно-обрядових пісень належать колядки та щедрівки. **Колядки** — один із найдавніших фольклорних жанрів. Вони тісно пов'язані з уявленнями наших предків про одухотворену природу та багатьох богів, від яких залежали люди.

У п'ятому класі ти дізнався/дізналася, що одним із найголовніших наші пращури вважали бога Сонця, бо саме це небесне світило приносило тепло й було запорукою гарних урожаїв, а отже, дарувало людям життя. Ти вже знаєш, що бога Сонця називали Дажбогом. Він уособлював сили молодого весняного світила. Дажбог поставав як небожитель, що народжував день і рік. Але люди помітили, що сила Сонця в різні пори року не однакова: на весну воно набирає сили, восени — слабне, а наприкінці грудня з'являється на небі зовсім на короткий час. І тому наші предки думали, що Сонце, як і людина, народжується, набирається протягом року сил, а потім помирає. Зважаючи на різну його силу, у давнину уявляли світило у вигляді двох богів: Дажбога, що уособлює потужну енергію початку року, та Хорса — світила, що символізує старість і смерть Сонця наприкінці року.

21 грудня — найкоротший день у році, а з 25 грудня день починає поступово збільшуватися і, як кажуть у народі, «сонце повертає на літо, а зима — на мороз». Тому наші предки вважали: щороку 25 грудня народжувався Дажбог — молоде Сонце. Юний Божич — це воскреслий Хорс, який помер у грудні. Поворот сонця на літо в давні часи називали *святом Коляди*. Це було свято перемоги світла над темрявою, а життя — над смертю. З появою на небосхилі першої зірки люди йшли селами й сповіщали про народження нового Божича. Щоб захистити новонародженого, вони виконували певні магичні дії та співали пісень. Разом зі співом колядок відбувалися народні ігрища та вистави — «Коза», «Плуг», «Зірка».

У найдавніших колядках Дажбог не втілював ні Сонця, ні Місяця, ні Дощу, а виступав як Бог, що дарує ці небесні явища людям.

Ти вже знаєш, що 25 грудня (за старим стилем) або 7 січня (за новим стилем) почали святкувати народження Ісуса Христа. Відтоді давній язичницький обряд наповнили новим змістом, а відтак почали виникати нові релігійні колядки з біблійними образами.

Колядки виконують з 25 грудня по 7 січня. Колядування завжди починали з пісень про створення світу, а потім величали господаря й господиню, їхніх дітей, бажали їм здоров'я, добробуту,

Вертеп.
Народження
Ісуса Христа

урожаю та приплоду худоби. Для колядок характерними є яскраві зорові образи (сонце, золото, зорі, вогонь), у них часто використовують *поетори, паралелізми, епітети*. Колядка має таку будову: *заспів, власне колядка, п'яколядь, приспів*.

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість стала, яка не бувала,
Над вертепом звізда ясна увесь світ осіяла.
Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік пеленами убого повився.
Пастушки з ягнятком перед тим дитятком
На колінця припадають, царя-Бога вихваляють.
Ой Ти, Царю, Царю, Небесний Владарю,
Даруй літа щасливії сего дому господарю.
Сего дому господарю і сій господині,
Даруй літа щасливії нашій славній Україні.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Визнач, на скільки частин умовно можна поділити колядку. Про що в кожній із них ідеться? Відповідаючи, використовуй цитати з твору.
2. Поясни, як у колядці розказано про народження Ісуса Христа. Відповідаючи, використовуй цитати з твору.
3. Установи, кого в колядці називають Царем, Небесним Владарем, Дівою. Які імена цих персонажів?
4. У колядці сказано: *Над вертепом звізда ясна увесь світ осіяла*. Розкажи однокласникам, що ти знаєш про **вертеп**.
5. Назви, кого величає колядка. Відповідаючи, використовуй цитати з твору.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Воплотѣвся — втілювався.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

У колядці сказано: *Як чоловік пеленами убого повився*.

Слово **убогий** може мати такі лексичні значення:

1. Створений неталановитою людиною, бездарний.
 2. Який живе в нестатках, бідний.
 3. Обмежений у певному відношенні, мізерний, нужденний.
- Яке з названих значень найвлучніше пояснює значення слова *убогий* у колядці? Свою думку обґрунтуй.

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОВІ, ПАНЕ ГОСПОДАРЮ!

Добрий вечір тобі, пане господарю!

Приспів:

Радуйся!

Ой радуйся, земле,

Син Божий народився!

Застеляйте столи та все килимами.

Приспів.

Та кладіть калачі з ярої пшениці.

Приспів.

Бо прийдуть до тебе три празники в гості.

Приспів.

Ой що перший празник — Рождество Христове.

Приспів.

А другий вже празник — Святого Василя.

Приспів.

А третій вже празник — Святе Водохреща.

Приспів.

А що перший празник зішле тобі вітиху.

Приспів.

Різдво на Хрещатику

А що другий празник зішле тобі щастя.

Приспів.

А що третій празник зішле всім нам долю.

Приспів.

Зішле всім нам долю, Україні волю.

Приспів.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Назви **три** найважливіші свята зимового календаря, згадані в колядці. Розкажи про них однокласникам.
2. Доведи, що колядка є величальною піснею. Відповідаючи, використовуй цитати з твору.
3. Доведи, що в колядці тісно поєднано релігійну й народну колядкові традиції. Відповідаючи, використовуй цитати з твору.
4. Поясни, чому після кожного рядка колядники співали **приспів**. Який настрій у виконавців і слухачів створювали такі повтори?

Рефрен, або **повтор**, — повторення групи слів, рядка або кількох віршових рядків наприкінці кожної строфи чи групи строф. У колядці «Добрий вечір тобі, пане господарю!» рефреном є речення *Радуйся! Ой радуйся, земле, Син Божий народився!* Рефрен, як і анафору, уживають, щоб привернути увагу читача до певної думки.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Розкажи, як виникли колядки та які уявлення наших предків вони відображали.
2. Розкажи, які обряди виконують разом із колядками.
3. Накресли в зошиті таблицю і, користуючись поясненням у підручнику, заповни її.

Художня своєрідність колядок і місце їх в обряді

У який час виконують?	
Який зміст колядок?	
Який їхній настрій?	
Які художні засоби вживаються?	

4. Вивчи напам'ять колядку, яка найбільше тобі сподобалася.

ЩЕДРІВКИ

Попрацюй у парі.

1. Розкажи однокласникові/однокласниці, що ти знаєш про обряд щедрування в Україні.
2. Прочитай уривок із щедрівки.

*Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати...*

Вислови припущення, чому в пісні зимового календарного циклу розповідається про приліт птахів.
Порівняй свою відповідь із відповіддю однокласника/ однокласниці.

Якщо ти уважно читаєш, то маєш помітити, що в наведеному вище уривку розповідається про те, що до господаря прилетіла ластівка. «Але як таке може бути, адже **щедрівки** співають узимку, коли лютують морози?» — цілком слушно зауважиш ти. Дійсно, є невідповідність, але вона існувала не завжди.

Ти вже знаєш, що у прадавні часи новий рік збігався з початком хліборобського року. У цей час танув сніг і вся природа прокидалася від довгого зимового сну. Саме тоді люди вітали одне одного з приходом нового року, здійснювали обряд **щедрування**, бо вірили, що слово, магичні дії можуть задобрити сили природи і сприяти багатому врожаю та добробуту сім'ї. Щедрувальники обходили

Щедрик, щедрик, щедрівочка...

хати з побажанням людям щастя, здоров'я й достатку, співали величальні пісні. Вони вітали членів родини, вихваляли їх, називаючи господаря ясним місяцем, його дружину — красним сонцем, дітей — дрібними зірками. У найдавніших щедрівках звучали також мотиви весняних господарських робіт, турботи про долю майбутнього врожаю. Серед художніх засобів переважали *поетори*, *паралелізми*, *постійні епітети*. Бадьорий, радісний настрої щедрівок передавав святкове піднесення виконавців. Під час обряду щедрувальники виконували також виразні магичні сільськогосподарські обряди «засівання» й «посипання», що символізували побажання родині багатих урожаїв. Господарі винагороджували своїх гостей щедрими подарунками.

Після того як у Європі початок календарного року почали відраховувати з 1 січня, в Україні теж святкування новоліття перенесли з весни на січень. Обряд щедрювання почали виконувати в Щедрій вечір 13 січня (за старим стилем), а 14 січня (за старим стилем) святкували перший день нового року. Під час Щедрої вечері накривали багатий стіл, на якому переважали м'ясні страви, готували «багату» кутю, випікали спеціальні хліби.

ЗАСІВНА

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю!
Щоб родило на землі,
Щоб був хліб на столі.
Щоб водилися пернаті
І без чубка, і чубаті.
Щоб не знали ви біди,
Нехай прийдуть гаразди.
Щоб капуста головчата,
А петрушка корінчата.
Часник — як бик,
Цибуля — як зозуля,
Пшениця — як рукавиця.

Щоб була з дітей утіха,
А грошей — півтора міха.
Щоб ви міряли гроші мискою,
А дітей — колискою.
Щоб у кожній кутині
Було по дитині.
Хай дасть нивка по сто кіп,
По сто тисяч один сніп.
Віншую вас Новим роком.
Новим роком, довгим віком.
Щоб ви дочекали відтепер за рік
До ста літ!

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Міх — мішок.
Кутяна — куток хати.

Копя — стіжок із 60 снопів хліба.
Віншувати — поздоровляти.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Доведи, що «Засівна» — це щедрівка.
2. Розкажи, що зичать щедрувальники господарям. Чому саме такі їхні побажання? Відповідаючи, використовуй цитати з твору.
3. Назви художні засоби, які використано у творі. З якою метою їх ужито?

ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
 Прилетіла ластівочка,
 Стала собі щебетати,
 Господаря викликати:
 — Вийди, вийди, господарю,
 Подивися на кошару,
 Там овечки покотились,

А ягнички народились.
 В тебе товар весь хороший,
 Будеш мати мірку грошей.
 Хоч не гроші, то полова,
 В тебе жінка чорноброва.
 Щедрик, щедрик, щедрівочка,
 Прилетіла ластівочка.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Спираючись на текст щедрівки, поясни, який період у житті наших предків вона відображає.
2. Розкажи, як у щедрівці зображено добробут господаря.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Кошара — загорода або хлів для овець, кіз.
Ов'язки покотілись — овечки народили малят.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Послухай щедрівку в обробці Миколи Леонтовича. Які почуття вє-
 кликала в тебе ця пісня? Користуючись інтернет-джерелами, знайди
 інформацію про М. Леонтовича й історію написання та виконання його
 геніального твору.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Накресли в зошиті таблицю і заповни її.

Художня своєрідність щедрівок і місце їх в обряді

У який час виконують?	
Який зміст щедрівок?	
Який їхній настрій?	
Які художні засоби вживають?	

Народні колискові пісні

Попрацюй у парі.

Пригадай, які колискові пісні ти знаєш. Разом з однокласником/однокласницею зроби висновок, які спільні ознаки мають ці твори.

Колискові пісні є у фольклорі всіх країн світу. Чому так, ти, звісно, здогадуєшся. **Коліскові пісні** — це ліричні твори, які співали дітям під час їх присипляння. Мама колисанками заспокоюють своїх дітей перед сном. Настрій усіх таких пісень «сонний». Створюють його певні обов'язкові художні образи. Найчастіше в колискових зустрічається котик-воркотик — м'якенький, тепленький, він муркоче, від чого оченята малюків самі поволі заплющуються. До дитини можуть завітати в колискових голуб (гулі) чи зозуля, а ще часто у віконечко заглядають місяць і зорі, а під вікнами ходять Сон і Дрімота. Мама згадують у піснях запашні квіти й трави: руту, м'яту, васильки, які навіюють сон.

А ще один секрет «сонного» настрою колискових — *повтори певних звуків*. Найчастіше в цих піснях використовують слова зі звуками [с], [ц], [л]. Ось, наприклад:

Вийшов на небі місяць ясний,
Зорі сяють, світ прекрасний,
Люляй-люляй, янголятко,
Засинай, моє дитятко...

Створює «сонний» настрій також протяжне проспівування звуків «а-а-а», «у-у-у».

Мова колискових образнай емоційна. У них дуже часто використовують *пестливі слова* (садочок, рученьки, голівонька), *епітети* (котик сіренький, хата тепленька, диточки дрібненькі), а також вигуки на зразок «баю-баю», «люлі-люлі», «гойда-гойда-гой».

ОЙ ТИ, КОТЕ, КОТОЧОК

Ой ти, коте, коточок,
не ходи рано в садочок,
не полохай дівочок,
нехай зів'ють віночок
із рутоньки, із м'ятоньки,
з хрещатого барвіночку,
з запашного василечку.
Ой, спи, дитя, до обіда,
покіль мати з міста приїде
да принесе три квіточки:
ой первую зросливую,
а другу сонливую,

а третю щасливую,
ой щоб спало, щастя знало,
ой щоб росло, не боліло,
на серденько не кволіло.
Сонки-дрімки в колисоньку,
добрий розум в головоньку,
а рісточки у кісточки,
здоров'ячко у сердечко,
а в роточок говорушки,
а в ніженьки ходусеньки,
а в рученьки ладусеньки.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, який настрої викликала в тебе колискова. Які елементи тексту пісні створюють такий настрої?
2. Поясни, які побажання дитині висловлено в пісні. Виразно прочитай ці рядки.
3. Назви згадані в колисковій рослини, що мають дати дитині животворну енергію на все життя.
4. Випиши з колискової в зошит пестливі слова та епітети. Яка їхня роль у цьому тексті?

ОЙ НУ, ЛЮЛІ, ДИТЯ, СПАТЬ!

Ой ну, люлі, дитя, спать!
Пішла мати жито жать
Та й вижала три квітки:
Що первую сонливу,
А другу дрімливу,
А третю щасливу.

Ой щоб воно спало,
Щастя-долю мало
І добру годину
На малую дитину.

Ой щоб воно спало
І спати хотіло,
І спати хотіло,
Як квіт, червоніло.

Ілюстрація
Зеновії Юськів

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, який настрій викликала в тебе колискова. Які елементи тексту пісні створюють такий настрій?
2. Порівняй зміст обох колискових. Які частини в них перегукуються за змістом? Виразно прочитай ці рядки. Про що можуть свідчити такі повтори?
3. Назви художні засоби, використані в колисковій. Яка їхня роль у пісні?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Накресли в зошиті таблицю і, користуючись поясненням у підручнику, заповни її.

Художня своєрідність колискових пісень

За яких обставин виконують?	
Який зміст колискової?	
Який її настрій?	
Які художні засоби вживають?	

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Послухай «Коліскову» у виконанні народної артистки України Ніни Матвієнко. Поділися зі своїми однокласниками враженнями від пісні.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

Намалюй ілюстрацію до однієї з календарно-обрядових пісень, яка тобі сподобалася найбільше. Разом з однокласниками влаштуй виставку робіт. Прокоментуй їм свою роботу.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

1. Від членів своєї родини та знайомих запиши календарно-обрядові пісні. Підготуй збірку фольклорних творів (за бажанням).
2. Підготуй повідомлення про обрядові дійства, які виконували на зимові свята.

Крім народних, кожна національна культура має багато пісень літературного походження. *Літературна пісня* — це ліричний твір, слова до якого склав письменник.

Багато віршів українських поетів покладено на музику. Це твори Семена Климівського, Тараса Шевченка, Леоніда Глібова, Івана Франка, Олександра Олеся, Максима Рильського, Андрія Малишка, Миколи Сингаївського, Дмитра Луценка, Дмитра Павличка та багатьох інших. Часто авторська пісня так подобається людям, що вони забувають про творця і вважають її народною.

Окрему групу пісень літературного походження утворюють гімни.

Гімн (із давньогрецької — похвальна пісня) — це урочистий музичний твір, який прославляє кого-небудь або що-небудь. Гімни виникли в давні часи в Єгипті та Давній Греції як молитовні звернення до богів.

У наш час кожна країна має Гімн, Герб і Прапор як символи держави. Вони уособлюють її самобутність і є знаками її національної сили та єдності. Гімн покликаний об'єднувати народ, підносити його дух і стверджувати нездоланність.

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Назви твір, який є Державним Гімном України. Що ти знаєш про його творців?

Державним Гімном України є музичний твір Павла Чубинського та Михайла Вербицького «Ще не вмерла України і слава, і воля...». Доля його непроста, як і доля самої України.

Вірш у первісному варіанті називався «Ще не вмерла Україна». Написав його український науковець, поет і громадський діяч Павло Чубинський. Походив він зі старовинного козацького роду й був високоосвіченою людиною прогресивних поглядів. Був знайомий із Тарасом Шевченком і навіть у своїх поетичних тво-

рах намагався дещо наслідувати Кобзаря. Тому не дивно, що, коли вперше вірш «Ще не вмерла Україна» надрукували в часописі «Мета» поряд із творами Кобзаря, усі сприйняли його як Шевченків.

Насправді цей вірш Чубинський написав через рік після смерті Тараса Григоровича, у 1862 році в Києві. Він мешкав тоді на вулиці Великій Васильківській, де винаймав квартиру в будинку купця Лазарева. Саме тут збирався гурток «Київської громади», куди часто заходили також сербські й болгарські студенти, що навчалися в місті. Від них Павло Чубинський почув пісню сербських повстанців проти Османської імперії. Вільнолюбні рядки «Серце біє і кров ліє за нашу свободу» надихнули українського патріота до написання вірша.

Через рік П. Чубинського, як неблагонадійного, заслали до Сибіру. Серед «провин» — «посещение могилы Шевченко», «пение возмутительных малороссийских песен», «ношение малорусского костюма».

Спочатку вірш Чубинського співали на мелодію сербської пісні. Музику до слів писали також українські композитори Микола Лисенко і Кирило Стеценко. Але на весь світ твір став відомим у музичному варіанті західноукраїнського священика і музиканта Михайла Вербицького, створеному в 1865 році.

Патріотичний зміст поезії П. Чубинського та урочиста музика М. Вербицького довгі роки, поки українці не мали своєї держави, якнайкраще відображали волелюбні прагнення українських патріотів. У березні 2003 року Верховна Рада ухвалила закон, згідно з яким перша строфа і приспів пісні «Ще не вмерла України і слава, і воля...» вважаються Державним Гімном України.

Павло Платонович
Чубинський
(1839—1884)

Поштова листівка.
Початок ХХ ст.

Прочитай першу строфу і приспів вірша П. Чубинського «Ще не вмерла Україна» і порівняй із варіантом слів Державного Гімну України. Назви відмінності.

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА

Ще не вмерла Україна, і слава, і воля,
 Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
 Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці,
 Запануємо ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
 І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,
 В ріднім краю панувати не дамо нікому.
 Чорне море ще усміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
 Ще у нашій Україні доленька наспіє.

Приспів.

А завзяття, праця щира свого ще докаже,
 Ще ся волі в Україні піснь гучна розляже,
 За Карпати відоб'ється, згомонить степами,
 України слава стане поміж народами.

Приспів.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, які почуття викликає в тебе ця пісня. Свою відповідь обгрунтуй.
2. Доведи, що пісня має патріотичний зміст. Відповідаючи, спирайся на текст твору.
3. Виразно прочитай рядки, у яких автор висловлює впевненість у щасливому майбутньому України.
4. Випиши з тексту в зошит **постійні епіте ти** й **персоніфікації**. Яку роль вони відіграють у творі?
5. Яку думку утверджує автор цим твором? Свою відповідь підкріплюй рядками з тексту.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Сян — найбільша права притока річки Вісли, до 1946 року слугувала межею української та польської частини Галичини.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Підготуй повідомлення про створення вірша «Ще не вмерла Україна».
2. Вивчи поезію напам'ять.

МОЛИТВА ЗА УКРАЇНУ

Кожен вірянин щодня побожно звертається з молитвою до Господа. Молитва — це велика духовна сила, яка очищає розум, заспокоює душу, вселяє надію. Молитва — це розмова вірянина з Богом.

У своєму творі «Молитва», яку О. Кониський написав у 1885 році, він попросив у Господа найсакрального — храни Україну від бід. Цей твір є високопатріотичним, його ще називають духовним гімном українського народу. «Молитву» також виконують як церковний гімн України. Музику до твору написав відомий український композитор Микола Лисенко.

Олександр Якович
Кониський
(1836—1900)

МОЛИТВА

Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світу промінням
Ти її осіни.
Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти,
В чистій любові до краю,
Ти нас, Боже, зрости.
Молимося, Боже єдиний,
Нам Україну храни,
Всі свої ласки-щедроти
Ти на люд наш зверни.
Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світу,
Щастя дай, Боже, народу
І многая, многая літа.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Осіне́ти — освітити, зробити радісним.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, який настрій створює пісня. Які елементи твору допомагають створити такий настрій?

2. Випиши з тексту пісні в зошит ужиті тут дієслова. Зверни увагу, що вони виражають прохання. Чому автор використав дієслова саме в такій формі?
3. Назви слова, які надають твору урочистого звучання. Що означає вираз *многая літа*? Чому саме цими словами закінчується твір?
4. Опиши, яким ти уявляєш ліричного героя твору. Яке його ставлення до Батьківщини? Відповідаючи, цитуй текст пісні.
5. Прочитай народну легенду про дівчину-Україну. Проаналізуй, чи є зв'язок між народною легендою і «Молитвою» О. Кониського.

НАРОДНА ЛЕГЕНДА ПРО ДІВЧИНУ-УКРАЇНУ

Якось Господь Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці — любов до господарювання, німці — дисципліну і порядок, росіяни — владність, поляки — здатність до торгівлі, італійці одержали хист до музики... Обдарувавши всіх, підвівся Господь Бог зі святого трону і раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнута у вишиванку, руса коса переплетена синьою стрічкою, на голові мала вінок із червоної калини.

— Хто ти? Чого плачеш? — запитав Господь.

— Я — Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові й пожеж. Брати мої на чужині, на чужій роботі, вороги знущаються з удів і сиріт, у своїй хаті немає правди й волі.

— Чого ж ти не підійшла до мене раніше? Я всі таланти роздав. Як же допомогти тобі?

Дівчина хотіла вже йти, та Господь Бог, піднявши правицю, зупинив її.

— Є в мене неоціненний дар, який уславить тебе на цілий світ. Це — пісня.

Узяла дівчина-Україна дарунок і міцно притиснула його до серця. Поклонилася низенько Всевишньому і з ясним обличчям і вірою понесла пісню в народ.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Поясни, чому пісню О. Кониського «Молитва» називають духовним гімном українців.
2. Вивчи вірш «Молитва» напам'ять.

ПІСНІ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

Попрацюй у парі.

Розкажи однокласникові/однокласниці, що ти знаєш про Українських січових стрільців.

Пісня «Ой у лузі червона калина похилилася» стала гімном Українських січових стрільців. Загони січових стрільців було створено на початку Першої світової війни (1914 р.) у Галичині, територія якої на той час перебувала в складі Австро-Угорщини. Січові стрільці, серед яких було багато інтелігентних й освічених людей, зі зброєю в руках боролися за незалежність України. У вільні хвилини вони створювали пісні, що виражали думки й почуття українських воїнів.

Січові стрільці

Однією з найпопулярніших серед січових стрільців була пісня «Ой у лузі червона калина похилилася». Музику фахівці вважають народною, а слова писали незалежно один від одного Степан Чарнецький і Григорій Трух. Спочатку режисер С. Чарнецький до п'єси «Сонце Руїни», яку він ставив у театрі, переробив народну пісню «Розлилися круті бережечки». У ній були й слова «Ой у лузі червона калина похилилася...». Пісня швидко набула популярності. А що з піснею відбувалося потім, розповів Григорій Трух: «Коли одного дня в серпні 1914 року ми зібралися на площі бурси в Стрию, я почув, як мій сусід у ряді підспівував собі гарну пісню, що мені дуже сподобалася. Її він навчився від артистів Львівського театру. Оці слова так дуже підходили до тодішнього положення й так живо висказували всю нашу стрілецьку ідею, що я повторяв собі ту чарівну строфу раз у раз, а як наступного дня ми вийшли знову на вправи, я сів перед бурсою коло столика й склав три нові додаткові строфи, що разом творили ту славу «Червону калину».

ОЙ У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА ПОХИЛИЛАСЯ

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша слава Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!

Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт,
Не журися, слава Україно, маєш добрий рід.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!

Марширують наші добровольці у кривавий тан
Визволяти братів-українців з московських кайдан.
А ми наших братів-українців визволимо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!

Гей, у полі ярої пшенички золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з москалями тан.
А ми тую ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні січових стрільців!
А ми тую стрілецькую славу збережемо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

-
1. Визнач мотив пісні. Доведи свою думку цитатами з твору.
 2. Поясни, який настрій створює пісня. Які елементи твору допомагають створити такий настрій?
 3. Опиши, якими у творі зображено січових стрільців. Доведи свою думку цитатами з твору.
 4. Визнач, який **СИМВОЛ** використано в пісні та що він означає.
 5. Назви слова, які надають пісні закличного характеру.
 6. Випиши в зошит художні засоби, які роблять твір схожим на народну пісню.
 7. Порівняй пісні «Ще не вмерла Україна» та «Ой у лузі червона калина похилилася». Що спільного між обома творами? Підтвердуй свої думки цитатами з творів.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Тан — тут: танок.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

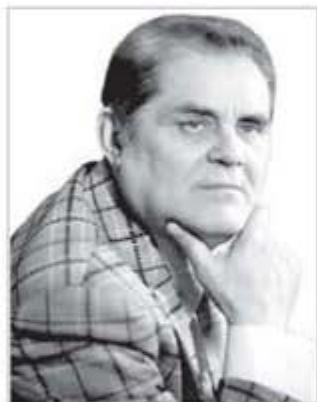
1. Підготуй повідомлення про Українських січових стрільців.
2. Перекажи історію створення пісні «Ой у лузі червона калина похилилася».
3. Навчися виразно читати або співати пісню «Ой у лузі червона калина похилилася».

«ЯК ТЕБЕ НЕ ЛЮБИТИ...»

Пісня «Як тебе не любити, Києве мій!» — неофіційний гімн столиці нашої Батьківщини міста Києва. Автори цього знаменитого твору — поет Дмитро Луценко й композитор Ігор Шамо. Митці написали пісню в 1962 році до Дня Києва. Розповідають, що музика народилась за одну ніч, а слова Д. Луценко добирав майже місяць. Друга строфа відразу з'явилася на папері, а от знамениті рядки «Як тебе не любити, Києве мій» поетові довго не давалися. Якось під час прогулянки містом Д. Луценко почув, як хлопець освідчувався дівчині: «Як тебе не любити!» — «Києве мій», — додав поет і зрозумів, що це саме той рядок, якого він так довго шукав. Так народилась легендарна пісня «Як тебе не любити, Києве мій!».

ЯК ТЕБЕ НЕ ЛЮБИТИ, КИЄВЕ МІЙ!

Дмитро Омелянович Луценко
(1921—1989)

Ігор Наумович Шамо
(1925—1982)

Грає море зелене,
Тихий день догора.
Дорогими для мене
Стали схили Дніпра,
Де колишуться віти
Закоханих мрій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

В очі дивляться канни,
Серце в них переллю.
Хай розкажуть коханій,
Як я вірно люблю.
Буду мріяти й жити
На крилах надій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

Спить натомлене місто
Мирним, лагідним сном.
Ген вогні, як намисто,
Розцвіли над Дніпром.
Вечорів оксамити,
Мов щастя прибій...
Як тебе не любити,
Києве мій!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Який настрій викликає в тебе ця пісня?
2. Поясни роль опису природи в пісні.
3. Поясни, як ти розумієш вислови *грає море зелене* та *вечорів оксамити*.
4. Уважно прочитай рядки:

Тихий день догора.
Дорогими для мене
Стали схили Дніпра...

Який звук повторюється в уривку найчастіше і які картини у твоїй уяві він пробуджує?

5. Опиши, яким ти уявляєш ліричного героя вірша. Яке його ставлення до рідного міста? Підтверджуй свої думки цитатами з твору.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Вибери з-поміж наведених нижче найточніше пояснення лексичного значення слова **грає** в реченні *Грає море зелене*.

1. *Блискати* (про джерело світла або предмет, на якому відбивається світло; раз у раз яскраво блищати, світитися переливчастим світлом).
2. *Грати* (відтворювати щось-небудь на музичному інструменті).
3. *Гратися* (проводити час в іграх, забавах).
4. *Переливатися* (переходити від одного кольору, тону до іншого).
5. *Рухатися* (постійно змінювати своє положення внаслідок обертання, коливання, пересування тощо).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Оксаміт — тканина з густим коротким ворсом із натурального шовку або штучного волокна.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Підготуй повідомлення про історію створення пісні «Як тебе не любити, Києве мій!».
2. Навчися виразно читати вірш.
3. Дізнайся, чи створено пісні про населений пункт, у якому ти мешкаєш. Підготуй повідомлення і виголоси його в класі.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Досліди історію однієї з літературних пісень. Підготуй повідомлення й виголоси його на уроці української літератури.

Микола Кіндратович Вороний народився 6 грудня 1871 року на Катеринославщині (тепер Дніпропетровська область) у сім'ї ремісника. По батьковій лінії один із його предків був гайдамакою, у материнському роду пишалися прославленим родичем, українським діячем Прокопом Колачинським — ректором Києво-Могилянської академії.

Невдовзі після народження Миколи родина Вороних переїхала на Харківщину. Саме там він почав віршувати. У 1893 році хлопець надрукував перший свій твір «Не журись, дівчино». Через деякий час за поширення забороненої літератури Миколу виключили з Харківського реального училища. Така сама доля спіткала його і в Ростові. Оскільки влада вважала М. Вороного неблагонадійним, йому заборонили вступати до вищих навчальних закладів Росії. Тому юнак виїхав на навчання за кордон, здобував освіту у Віденському, а потім Львівському університетах. У Львові познайомився й працював з І. Франком, який справив великий вплив на молодого поета.

1897 року М. Вороний повернувся до Росії і став актором у трупі Марка Кропивницького — одній із кращих на всю Російську імперію. Через невлаштованість акторського життя він залишив сцену і пішов служити чиновником в установах Харкова, Одеси й Чернігова. «У революції 1917 року, — написав М. Вороний в автобіографії, — я брав дуже енергійну участь, особливо на початку (при моїй участі організовувалось перше ядро Центральної Ради), влаштовував мітинги».

Після поразки Української Народної Республіки письменник емігрував до Варшави, але довго жити на чужині не зміг. У 1926 році повернувся в Радянську Україну, займався педагогічною й театрознавчою діяльністю.

І за кордоном, і в Україні митець багато писав. Його твори на політичні теми чи про кохання були однаково чарівні, бо вражали своєю мелодійністю. Він справляв вплив на багатьох сучасних йому митців. Навіть такі геніальні письменники, як П. Тичина і М. Рильський, вважали М. Вороного своїм учителем.

У 1934 році М. Вороного звинуватили в контрреволюційній діяльності й на три роки вислали до Воронежа. Через кілька років — нове звинувачення з жорстоким вироком — розстріляти. 7 червня 1938 року опівночі вирок було виконано. І лише в 1957 році справу М. Вороного переглянули й письменника помертвено виправдали. Така само трагічна смерть спіткала і його сина — талановитого поета Марка Антіоха.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Перекажи батькам епізод із життя М. Вороного, який тобі найбільше запам'ятався.
2. Прочитай легенду з Галицько-Волинського літопису.
3. Випиши з тлумачного словника до зошита лексичне значення слів **патріот**, **патріотизм**, **ностальгія**. Склади і запиши з ними речення.

Попрацюй у парі.

Прочитай легенду з Галицько-Волинського літопису. Про яку подію в ній розповідається? За легендою передбач, як розгоратимуться події в поемі М. Вороного «Євшан-зілля». Порівняй свою відповідь із відповіддю однокласника/однокласниці.

З ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПISУ

[Володимир Мономах] погубив половців, а хан Сирчан зостався коло Дону.

По смерті ж Володимировій остався у Сирчана один лиш музика Ор, і послав він його, кажучи: «Володимир уже вмер. Тож вернися, брате, піди в землю свою». Мов же ти йому [синові] слова мої, співай же йому пісні половецькіі. А якщо він не схоче, — дай йому понюхати зілля, що зветься євшан».

Той же не схотів ні вернутися, ні послухати. І дав Ор йому зілля, і той, понюхавши й заплакавши, сказав: «Да лучче есть на своїй землі кістьми лягти, аніж на чужій славному бути». І прийшов він у землю свою.

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ

**Да лучее есьт на своей земли
костю лечи, ине ли на чуже
славну быти.**

(Літопис, за Іпатіївським списком)

В давніх літописах наших
Єсть одно оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування.

Не блищить воно красою
Слів гучних і мальовничих,
Не вихвалює героїв
Та їх вчинків войовничих.

Ні, про інше щось говорить
Те старе оповідання.
Між рядками слів таїться
В нім якесь пророкування.

І воно живить надію,
Певну віру в ідеали
Тим, котрі вже край свій рідний
Зацурали, занедбали...

Жив у Києві в неволі
Ханський син, малий хлопчина,
Половецького б то хана
Найулюблена дитина.

Мономах, князь Володимир,
Взяв його під час походу
З ясирем в полон і потім
При собі лишив за вроду.

Оточив його почотом
І розкошами догідно —
І жилось тому хлоп'яті
І безпечно, і вигідно.

Час минав, і став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

Та не так жилося хану
Без коханої дитини.
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини.

Зажурився, засмутився...
Вдень не їсть, а серед ночі
Плаче, бідний, та зітхає,
Сну не знають його очі.

Ні від кого він не має
Ні утіхи, ні поради.
Світ увесь йому здається
Без краси і без принади.

Кличе він гудця до себе
І таку держить промову,
Що мов кров'ю з його серця
Слово точиться по слову:

«Слухай, старче, ти шугаєш
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі скачеш,
Розумієшся на чарах.

Божий дар ти маєш з неба
Людам долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати.

Ти піди у землю Руську —
Ворогів наших країну, —
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

Розкажи, як побиваюсь
Я за ним і дні, і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіть мої очі.

Заспівай ти йому пісню
Нашу рідну, половецьку,
Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку.

А як все те не поможе,
Дай йому євшану-зілля,
Щоб, понюхавши, згадав він
Степу вільного привілля».

Ілюстрація
Георгія Акулова

І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день приходить
В місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов злодій,
Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зрадженого хана.

Улещає, намовляє...
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька, і родину.

І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,
Загула невпинна пісня —
Пісня вільного народу.

Про славетнії події —
Ті події половецькі,
Про лицарські походи —
Ті походи молодецькі!

Мов скажена хуртовина,
Мов страшні Перуна громи,
Так ревли-стогнали струни
І той спів гудця-сіроми!

Але ось вже затихає
Бренькіт дужий акордовий —
І на місто його чути
Спів народний, колисковий.

То гудець співає тихо
Пісню тую, що співала
Мати синові своєму,
Як маленьким колисала.

Наче лагідна молитва,
Журно пісня та лунає.
Ось її акорд останній
В п'ятьмі ночі потопає...

Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний, дужий,
Не вразив юнацьке серце, —
Він сидить німий, байдужий.

І схилилася стареча
Голова гудця на груди
Там, де пустка замість серця,
Порятунку вже не буде!..

Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях в сповиточку!..
І тремтячими руками
Роздирає він сорочку.

І з грудей своїх знімає
Той євшан, чарівне зілля,
І понюхать юнакові
Подає оте бадилля.

Що ж це враз з юнаком сталося?
Твар поблідла у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвався на рівні ноги.

Рідний степ — широкий, вільний,
Пишнобарвний і квітчастий —
Раптом став перед очима,
З ним і батенько нещасний!..

Україно! Мамо люба!
Чи не те ж з тобою сталося?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх зосталося?
Чи вони ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?
Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі — гудці народні,
Що співали-віщували
Заповіти благородні,
А проте тієї сили,
Духу, що зрива на ноги,
В нас нема, і манівцями
Ми блукаєм без дороги!..
Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях направить, —
Шлях у край свій повороту?!

Воля, воленька кохана!
Рідні шатра, рідні люди...
Все це разом промайнуло,
Стисло серце, сперло груди.

«Краще в ріднім краї милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!» —

Так він скрикнув, і в дорогу
В нічку темну та пригожу
Подалися вони обоє,
Обминаючи сторожу.

Байраками та ярами
Неутомно проходили —
В рідний степ, у край веселий
Простували, поспішали.

Ілюстрація
Георгія Акулова

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, за яких обставин син половецького хана опинився в князівських палатах. Виразно прочитай уривок, який підтверджує твою думку.
2. Чому половецького сина не вразили пісні гудця? Відповідаючи, цитуй уривки з твору.
3. Що не дало юнакові забути рідний край? Що уособлює євшан-зілля у творі?
4. Виразно прочитай слова половецького юнака, які виражають його патріотизм. Прокоментуй, як ти їх розумієш.
5. Які частини твору є своєрідним **обрамленням** легенди? Виразно прочитай ці частини твору.
6. Виразно прочитай вступну частину поеми. У ній сказано, що *Між рядками слів таїться в нім якесь пророкування*. Як ти думаєш, на яке пророкування натякає автор?
7. Кого чи що засуджує у вступі ліричний герой твору? Прочитай виразно рядки, які виражають головну думку цієї частини.
8. Виразно прочитай першу строфу заключної частини поеми. Яку паралель проведено в цих рядках?
9. Поясни значення епіграфа до поеми.
10. Які важливі питання життя українців порушено в поемі?
11. Чи бачить ліричний герой шлях, який виведе українців із глухого кута національної байдужості?
12. В основу легенди «Галицько-Волинського літопису» та поеми «Євшан-зілля» М. Вороного покладено ту саму подію. Поясни, чи однакова мета була в обох авторів. Свою відповідь обґрунтуй.
13. Аналізуючи легенду з «Галицько-Волинського літопису» та поему «Євшан-зілля» М. Вороного, ми можемо говорити, про що розповідається в цих творах (тобто про їхній зміст). Ми можемо також міркувати над тим, як написано обидва твори (тобто про їхній стиль). Поясни, який із творів написаний яскравіше й більш захоплююче. Завдяки чому автору вдається цього досягнути?
14. Чому автор так назвав твір? Що він такою назвою хотів сказати?
15. Поміркуй, які почуття і думки володіли автором, коли він писав свій твір.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. М. Вороний дорікає, що українці *свою землю зацурали, занедбали...* Установи лексичне значення слова **зацурати** за його синонімами:
 - Коли вирушали на шляхту, не гордували й не гребували черню своєю... (Н. Рибак).

Запам'ятай! Сталі вирази **слово за словом, слово по слову** означають поступово, повільно розмовляти, розпитувати про щось.

І таку держить промову,
Що мов кров'ю з його серця
Слово точиться по слову (*М. Вороний*).

2. Який із варіантів найточніше пояснює лексичне значення слова **шугати** в реченні *Слухай, старче, ти шугаєш ясним соколом у хмарах?*
 1. Летячи, підніматися в повітря, злетіти.
 2. Пересуватися в повітрі за допомогою крил, ширяти.
 3. Швидко, ривком іти, бігти, прямувати кудись, до когось, чогось, кидатися.
3. У реченні *Чи вони ж не відцурались, не забули тебе, **неньку**...* до виділеного слова добери синоніми, уведи їх у речення.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Євшан-зілля — степова запашна рослина, різновид полину.
Ідеал — найвища мета діяльності суспільства, особистості, найкращий взірець чогось.

Ясєр — бранці або речі, які захоплювали під час нападів.

Почт — увага, шанування.

Хан — вождь, правитель у половців.

Гудяць — тут: співець.

Сір тма — бідний, родом із простолюду.

Ак трд — сполучення кількох музичних звуків, що сприймаються як цілісність.

Усповит тчку — бути загорненим у тканину.

Манівц³ — кружний, обхідний шлях.

Неб тга — тут: бідолаха, неборак, сердешний.

Зверни увагу!

У реченні *Твар поблідла у небоги* слово **твар** застаріле й має значення «обличчя», «лице».

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Як ти вважаєш, яку людину можна назвати патріотом? У чому може проявлятися патріотизм людини? Підготуй роздум на тему «Що може виконувати роль євшан-зілля для сучасних українців?». Добирай приклади із сучасного життя. Виголоси повідомлення в класі.

ЛІРО-ЕПІЧНИЙ ТВІР. ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ. ПОЕМА

З п'ятого класу ти знаєш, що за родами твори літератури поділяються на три групи — **епос**, **лірику** й **драму**. Існують проміжні утворення, серед них — **ліро-епос**, який поєднує ознаки епосу й лірики.

У ліричних і ліро-епічних творах є **ліричний герой** — уявна особа, яка висловлюється в ліричному творі й виражає свої переконання та переживання. Ліричний герой не тотожний з автором.

Одним із найпоширеніших ліро-епічних творів є поема. **Поема** — переважно віршований твір, у якому зображуються важливі події та яскраві характери. «Євшан-зілля» М. Вороного — поема.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади до поеми М. Вороного «Євшан-зілля» простий план і запиши його в зошит.
2. Випиши з поеми в зошит цитати, які характеризують сина половецького хана. Розкажи за вписаними цитатами, яким змальовує автор половецького юнака.
3. Які твори називають ліро-епічними? Назви їхні особливості. Наведи приклад ліро-епічного твору.
4. Хто такий ліричний герой? Опиши, яким ти уявляєш ліричного героя поеми М. Вороного «Євшан-зілля». Відповідаючи, наводь цитати з поеми.
5. Який художній твір називають поемою? Доведи, що твір М. Вороного «Євшан-зілля» — поема.

ТАРАС
ШЕВЧЕНКО
(1814 – 1861)

Попрацюй у парі.

Пригадай відомі тобі факти з біографії Т. Шевченка. Порівняй свою відповідь із відповіддю однокласника/однокласниці.

Ти вже знаєш, що Т. Шевченко був кріпаком пана П. Енгельгардта. Разом зі своїм паном у 1831 році він переїхав до столиці Російської імперії — Петербурга. Тарасові в цей час виповнилося 17 років. Він уже навчався живопису у Вільно, де кілька років прожив із паном, а в Петербурзі Енгельгардт віддав свого кріпака на чотири роки в науку до модного на той час майстра Ширяєва. Учитель доручив учневі виконувати найпростіші роботи — змішувати й розтирати фарби, фарбувати стіни, огорожі, підлоги, дахи, хоч Тарас на той час був уже досить вправним художником.

Уночі, після роботи, юний Шевченко любив відвідувати Літній сад, милувався мармуровими скульптурами, замальовував їх. Він хотів стати справжнім художником, мріяв вступити до Академії мистецтв, та дорога туди була закрита, бо він — кріпак. Саме тут якими літніми ночами Тарас почав віршувати. Він писав про Україну, козаків, недолю батьківщини. Але хлопець не вважав ті перші спроби вартими уваги, тому більшість написаного рвав.

Щоб удосконалити майстерність живописця, Т. Шевченко вступив у Товариство заохочення художників і дістав можливість відвідувати «рисувальні класи». У Петербурзі він познайомився із земляками: Іваном Сошенком, Євгеном Гребінкою, Василем Григоровичем, а через них — із відомими російськими художниками Олексієм Венеціановим і Карлом Брюлловим. Усі відзначали неабиякий розум Шевченка й «некріпацьку зовнішність». Карл Брюллов хвалив його художні роботи, а надто вірші, які показував йому юнак, і взявся безкоштовно приватно навчати талановитого

кріпака. Невдовзі Тарас став його улюбленим учнем. Це й зіграло з ним злий жарт.

До К. Брюллова, як дуже відомого художника, зверталися вельможі з проханням написати їхні портрети. Якось до нього завітав царський улюбленець, пихатий і грубий генерал Клейнміхель. Не зійшовшись у ціні, К. Брюллов передоручив виконати замовлення Т. Шевченкові.

Стосунки із замовником у Тараса не склалися від початку. Генерал його приносив та ще й, на лихо, вважаючи себе красенем, вимагав створити портрет реалістичним. Щоб висміяти пихатого вельможу, Тарас зобразив графа з потворною пикою, жадібно-догідливими очима й величезним кривим носом. Генерал розлютився й відмовився викупити портрет. Картину генерала забрав цирульник і повісив її як вивіску над перукарнею. Шевченко затер генералові погони та домалював рушник і піну на обличчі. Від відвідувачів не було відбою!

Але яка ганьба — сміються над улюбленцем царя! Розлючений такою Тарасовою витівкою, генерал викупив свій портрет у цирульника аж за 500 рублів, а потім поїхав до пана Енгельгардта з проханням продати йому ненависного художника, щоб потім поквитатися з ним.

Дізнавшись про це, Карл Брюллов намалював портрет письменника Василя Жуковського — вихователя царських дітей, картину розіграли в лотерею, а за зібрані 2500 рублів Тараса Шевченка викупили з кріпацтва.

25 квітня 1840 року на квартирі Брюллова вихователь царевича Василь Жуковський урочисто вручив Тарасові Шевченку його відпускну.

Карл Брюллов.
Портрет В. Жуковського

Відпускна
Т. Шевченка

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Підготуй повідомлення про навчання Т. Шевченка в майстра Ширяєва.
2. Назви сучасників Т. Шевченка, які вплинули на долю молодого митця.
3. Перекажи випадок із генералом Клейнміхелем. Як ця подія вплинула на пришвидшення викупу Т. Шевченка з кріпацтва?
4. Опиши портрет В. Жуковського роботи К. Брюллова.

ДУМКА

Тече вода в синє море,
Та не витікає,
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,
А думка говорить:
«Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?»

На чужині не ті люде —
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».
Сидить козак на тім боці,
Грає синє море.
Думав, доля зустрінеться —
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
Додому ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Який мотив твору? Доведи свою думку, посилаючись на текст.
2. Який настрій вірша? Чим він викликаний?
3. Від чийого імені ведеться розповідь? Підтвердь свою відповідь словами з тексту.
4. Виразно прочитай перші чотири рядки поезії. Це приклад художнього **паралелізму**. Як наступні рядки пов'язані з попередніми?
5. Зверни увагу на образ моря у творі. Спочатку виразно прочитай рядки, у яких море виступає підступною силою, що підбурює козака на нерозважливі вчинки. Потім прочитай ті слова, які показують море як нездоланну перешкоду на шляху повернення козака на батьківщину.
6. У поезії використано популярні у фольклорі образи: журавлиний ключ і зарослі тернами шляхи. Що вони символізують?
7. Випиши з вірша в зошит постійні епітети. Яку роль вони виконують у творі?
8. Поезією «Думка» («Тече вода в синє море») Т. Шевченко започаткував одну з основних проблем своєї лірики — змагання героя з долею. Чому вона для поета така важлива? Відповідь підтверджуй прикладами з його біографії.
9. Поясни, які почуття і думки володіли автором, коли він писав свій твір. Відповідаючи, посилайся на вірш.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. У рядку *Пішов козак світ за очі* автор використав фразеологізм **піти світ за очі**, що означає піти так далеко, звідки немає вороття. Склади з ним речення.
2. З'ясуй значення виразу **битий шлях** за лексичним значенням синонімів у реченнях:
 - Битої дороги Довженко не шукав (*М. Рильський*).
 - Не йди утоптаним шляхом, віддай життя на вищі цілі (*Л. Грабовський*).
 - Багато дослідників іде по проторованій уже дорозі (*І. Драч*).

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчи вірш «Думка» напам'ять.
2. Намалюй ілюстрацію до вірша (за бажанням).

ІВАН ПІДКОВА

I

Було колись — в Україні
 Ревіли гармати;
 Було колись — запорожці
 Вміли панувати.
 Панували, добували
 І славу, і волю;
 Минулося — осталися
 Могили на полі.
 Високі ті могили,
 Де лягло спочити
 Козацьке біле тіло,
 В китайку повите.
 Високі ті могили
 Чорніють, як гори,
 Та про волю нишком в полі
 З вітрами говорять.
 Свідок слави дід'вщини
 З вітром розмовляє,
 А внук косу несе в росу,
 За ними співає.
 Було колись — в Україні
 Лихо танцювало,

Журба в шинку мед-горілку
 Поставцем кружала.
 Було колись добре жити
 На тій Україні...
 А згадаймо! Може, серце
 Хоч трохи спочине.

Ілюстрація Василя Касіяна

II

Чорна хмара з-за Лиману
 Небо, сонце криє.
 Синє море звірюкою
 То стогне, то виє.
 Дніпра гирло затопило.
 «Ануге, хлоп'ята,
 На байдаки! Море грає —
 Ходім погуляти!»
 Висипали запорожці —
 Лиман човни вкрили.
 «Грай же, море!» — заспівали,
 Запінились хвилі.
 Кругом хвилі, як ті гори:
 Ні землі, ні неба.
 Серце мліє, а козакам
 Того тільки й треба.
 Пливуть собі та співають;
 Рибалка літає...
 А попереду отаман
 Веде, куди знає.

Походжає вздовж байдака,
 Гасне люлька в роті;
 Поглядає сюди-туди —
 Де-то будь роботі?
 Закрутивши чорні уси,
 За ухо чуприну,
 Підняв шапку — човни стали.
 «Нехай ворог гине!
 Не в Синопу, отамани,
 Панове молодці,
 А у Царград, до султана,
 Поїдемо в гості!»
 «Добре, батьку отамане!» —
 Кругом заревіло.
 «Спасибі вам!»
 Надів шапку,
 Знову закипіло
 Синє море; вздовж байдака
 Знову походжає
 Пан отаман та на хвилю
 Мовчки поглядає.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, які два періоди історії України змальовано в поемі. Виразно прочитай уривки на підтвердження своїх тез.
2. Який мотив є провідним у першій частині поеми? Відповідь підтверджуй цитатами з твору.
3. Визнач художній образ у першій частині твору, який є символом минулої слави українців. Прочитай ці рядки вголос.
4. Наведи приклад **контрасту** в першій частині поеми.
5. В останніх рядках першої частини Т. Шевченко пише:

Свідок слави дідівщини
 З вітром розмовляє,
 А внук косу несе в росу,
 За ними співає.

Чому стільки гіркоти й смутку звучить у цих словах?

6. Яку подію зображено в другій частині поеми? Користуючись довідковою літературою або інтернет-джерелами, знайди інформацію про Івана Підкову.
7. У другій частині використано **гіперболу**. Знайди й прочитай ці уривки. Яка їхня роль у творі?

8. За текстом поеми назви лицарські чесноти українських козаків. Які стосунки козаків з отаманом?
9. Яка головна думка поеми?
10. Доведи, що «Іван Підкова» — поема.
11. Поясни, які почуття і думки володіли автором, коли він писав свій твір. Назви художні засоби, які використовує поет, щоб досягнути бажаного ефекту.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Запам'ятай синоніми до слова **човен** та відмінності в їхніх лексичних значеннях:

Чтвен — невелике судно.

Байдара — велике судно в Західній Азії та на Далекому Сході.

Байдак — застаріле слово, великий човен.

Байдарка — спортивне судно.

Дуб — діалектне слово, великий човен, видовбаний з колоди або зроблений з дощок.

Душогобка — розмовне слово, яким іронічно називали невелике судно.

Чайка — бойове судно запорозьких козаків.

Плоскодінка — човен із плоским дном.

З кількома синонімами склади речення.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Китайка — щільна, переважно синя шовкова тканина.

Лиман — озеро на півдні України.

Рибалка — тут: птах, який живиться рибою.

Син тп — портове місто в Туреччині на Чорному морі.

Царград — Царгород, давня слов'янська назва Константинополя (Стамбула), колишньої столиці Туреччини.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати поему «Іван Підкова» Т. Шевченка.
2. Накресли в зошиті й заповни таблицю.

Опис зовнішності та риси характеру Івана Підкови	Цитата з поеми
Портрет	А попереду отаман веде

3. За таблицею підготуй повідомлення про отамана козацького війська.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Розглянь репродукцію картини Георгія Меліхова. Кого зображено на полотні? Який епізод із життя Т. Шевченка відтворено? Як передано хвилювання молодого художника і подив славетного живописця? Склади з однокласниками уявний діалог за картиною.

Георгій Меліхов. Молодий Тарас Шевченко в майстерні Карла Брюллова

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

Проведи історико-літературознавче дослідження. Від учителя дізнайся, які твори писав Т. Шевченко на історичну тему. Прочитай **один-два** з них. Дізнайся, яких козацьких ватажків Кобзар зображував у своїх творах. Якими вони були? У яких визвольних змаганнях брали участь?

У зошиті запиши свої міркування про те, чому у своїх творах Т. Шевченко звертається до подій героїчного минулого нашого народу.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Добери матеріали про навчання Т. Шевченка в Санкт-Петербурзькій Академії мистецтв.

Підготуй повідомлення і виголоси його на уроці.

I. Дай усну відповідь на запитання

1. Який твір називають народною піснею?
2. Які твори називають календарно-обрядовими?
3. Які пісні належать до весняного циклу?
4. Чим колядки відрізняються від щедрівок?
5. Які обряди супроводжують жнивварськими піснями?
6. Які особливості колискових пісень?
7. Які пісні літературного походження ти знаєш?
8. Розкажи про історію створення Гімну України.
9. Яка головна думка поеми «Євшан-зілля» М. Вороного?
10. Який твір Т. Шевченка присвячено змалюванню морського походу запорожців?

II. Вибери одну відповідь

1. Ой пуцу віночок

На биструю воду,
На щастя, на долю,
На милого вроду —
це уривок із пісні

- А жнивварської
- Б купальської
- В русальної
- Г веснянки

2. В уривку

Ой хто, хто Його пам'ятає,
На поміч Його призиває,
Той із біди вийде ціло,
Охоронить душу й тіло —
мова йде про

- А Ісуса Христа
- Б Івана Хрестителя
- В Святого Миколая
- Г Мойсея

3. «У ржі на межі» належить до пісень

- А жнивварських
- Б купальських
- В русальних
- Г веснянок

4. В уривку

Вечірнє сонце, дякую за день!
Вечірнє сонце, дякую за втому.
За тих лісів просвітлений Едем
І за волошку в житі золотому — **використано**

- А** постійний епітет
- Б** порівняння
- В** анафору
- Г** рефрен

5. У ніч із 13 на 14 січня співають пісні

- А** купальські
- Б** русальні
- В** колядки
- Г** щедрівки

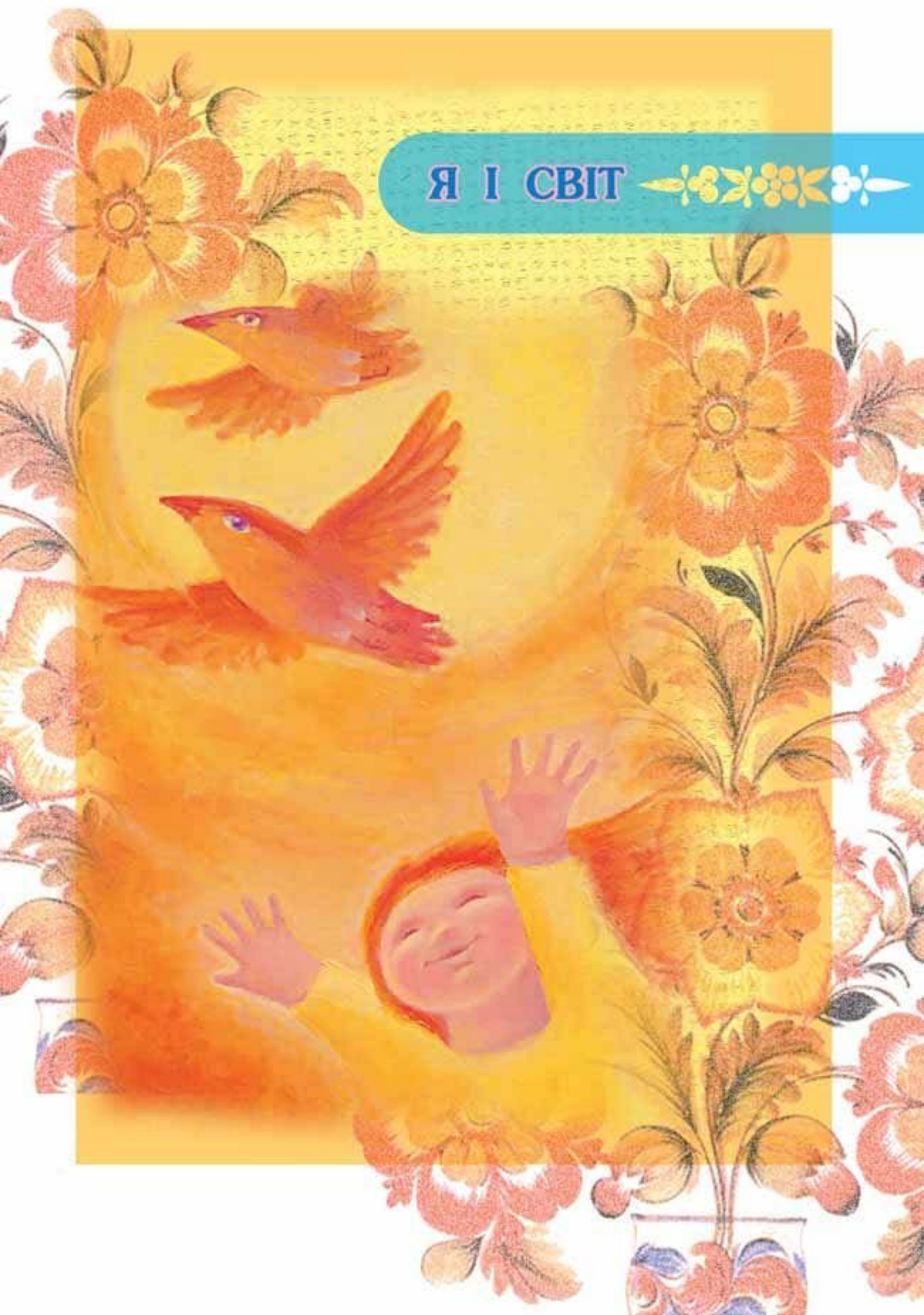
6. НЕ належить до пісень літнього циклу твір

- А** «Нова радість стала»
- Б** «Маяло житечко, маяло»
- В** «Ой вінку мій, вінку»
- Г** «Ой біжить, біжить мала дівчина»

III. Продовж речення

1. «Заплету віночок» належить до пісень ... циклу.
2. Т. Шевченко написав твори
3. Євшан-зілля в поемі М. Вороного є символом
4. Етапи жнивварського обряду такі:
5. Для написання поеми «Євшан-зілля» М. Вороний використав легенду з твору
6. До пісень Українських січових стрільців належить твір

Я І СВІТ

Відомий український мислитель Григорій Сковорода повчав: «Бути щасливим — це значить пізнати, знайти самого себе». Але чи існують прості способи, як пізнати себе? Які життєві правила треба засвоїти на шляху до свого щастя?

Звичайно, якби існували такі дороговкази, то всі відразу засіли б за книжки, щоб їх вивчити. Хоча, навіть опанувавши їх «на відмінно», ти навряд чи досягнеш мети, бо, крім власного Я, є ще й СВІТ — інші люди, з якими ти щодня зустрічаєшся, спілкуєшся.

Навчити премудростей життя завжди допоможе художня література. Її ще називають підручником життя. Письменники, з творами яких ти ознайомишся в цьому розділі, у своїх творах розмірковують над «вічними» питаннями: що робить людину людиною; що таке честь і гідність; якою має бути дружба; що означає бути собою й відповідати за себе; чи повинен кожен із нас відповідати за інших. Ти знайдеш на сторінках художніх творів відповіді на ці та інші важливі для себе питання. У цьому розділі ти разом з **Лесею Українкою** переборюватимеш життєві негаразди, уболіватимеш за Федька-халамидника, головного персонажа однойменного оповідання **Володимира Винниченка**, тебе зачарує казковий світ **Ірини Жиленко** й приголубить родинний затишок віршів **Станіслава Чернілевського**. **Оксана Іваненко** розкаже про першодрукаря Івана Федорова. А ще своїми «правилами щастя» з тобою поділиться **Емма Андієвська**.

Тож спілкуйся з письменниками, роби свої відкриття, як стати щасливим.

НАВЧАЛЬНИЙ МАРШРУТ РОЗДІЛУ

Леся Українка
Володимир Винниченко
Станіслав Чернілевський
Ірина Жиленко
Оксана Іваненко
Емма Андієвська

Головний і другорядні герої, віршові
розміри ямб і хорей, притча

Попрацюй у парі.

Пригадай, що ти знаєш про Лесю Українку та які її твори тобі відомі. Порівняй свої відповіді з відповідями однокласника/однокласниці.

Лариса Петрівна Косач народилася 25 лютого 1871 року в місті Новограді-Волинському. Лесин батько Петро Антонович — юрист, громадський діяч, мама — українська письменниця Олена Пчілка. У сім'ї панували любов, підтримка та взаєморозуміння. Леся сердечно ставилася до своїх батьків, а Олену Пчілку, яка підтримувала її під час тяжкої хвороби й доклала чимало зусиль для освіти доньки, називала «коханою мамою». Особлива дружба змалку поєднувала Лесю з її старшим братом Михайлом, за що їх прозвали «Мишолося».

У родині панувала повага до українського народу, його мови й традицій. Змалечку дітей одягали в національний одяг, що ти бачиш на фотографіях. Портрет юної Лесі з грабельками теж не для простої втіхи: усі діти Косачів уже в ранньому віці долучалися до праці, мали обов'язки по господарству. Ось як пише про свої обов'язки Леся в листі до бабусі: «Нам тепер багацько роботи, бо ми насадили садок, і хоч не всі дерева, як перше, а все-таки треба поливать».

Леся була щедро обдарованою від природи, змалку виявляла виняткові здібності: у чотири роки навчилася читати, мала хист до малювання, грала на фортепіано (уроки музики їй давала дружина видатного українського композитора Миколи Лисенка). Леся перекладала на українську визначні твори російської, грецької, французької, німецької, англійської, італійської, польської літератур. У листі до брата Михайла вона називає письменників, яких

треба перекладати першочергово: Короленка, Гаршина, Сервантеса, Бомарше, Петрарку, Шен'є, Бальзака, Леконт де Ліля, Вальтера Скотта, Вольтера, Руссо, Сталь, Сирокомлю, Конопніцьку, Надсона, Некрасова. Про глибокі й різнобічні інтереси Лесі Українки свідчить і той факт, що вона у 18 років для молодших братика й сестричок написала підручник «Стародавня історія східних народів».

Дуже рано в Лесі прокинувся талант поетеси. Свого першого вірша дівчинка написала у восьмирічному віці. Дізнавшись про арешт батькової сестри, улюбленої «тітки Єлі», вона створила поезію «Надія». Через п'ять років під псевдонімом «Леся Українка» надруковано її вірш «Конвалія».

Леся Українка

Маленька Леся
з грабельками

Леся з братом
Михайлом

У 10 років під час святкування Водохреща Леся дуже застудилася. Відтоді протягом усього життя тривала її запекла боротьба із невиліковною на той час хворобою — сухотами. Доводилось лікуватися в Криму, на Кавказі, у Єгипті. Але ні сильні болі, ні операції, ні місяці нерухомості в гіпсі, які дівчина називала «липкими кайданами», не зламали в поетеси волю до життя. І. Франко про її винятковий талант і силу духу писав так: «Від часу Шевченківського «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте» Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хорої* дівчини...»

* Хірий — хворий.

З ЛИСТІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

1883 р. до бабусі

У мене іще і досі болить рука ліва, так що нічого не можна робить: ні шить, ні грати, ні держати нічого, тим я так погано пишу. Я перше була дуже слаба, а тепер уже нічого собі, хоть я ніколи не буваю зовсім здорова, бо завше рука болить. Я перше училась грати і вже нічого собі грала, але тепер через руку перестала.

1888 р. до Драгоманових

Всі мені толкують, що я повинна жити рослинним життям, я стараюсь, але все не можу зовсім обернутись в рослину.

1890 р. до дядька М. Драгоманова

Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що натура утяла мені кепський жарт...

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Розкажи своїм батькам, яку роль у вихованні Лесі Українки відіграла її родина.
2. Знайди і прочитай у підручнику, як змалку виявилася виняткова обдарованість маленької Лесі.
3. Прочитай уривки з листів Лесі Українки. Про яку сторінку біографії поетеси ти з них дізнаєшся?
4. Прочитай слова Лесі Українки: *Не можна, гріх бути інвалідом, коли так багато роботи і так мало людей. Треба вийти в люди! І я вийду або під ножем пропаду, а так не зостанусь.* Поясни, яка риса характеру поетеси виявляється в цих словах.
5. З'ясуй за тлумачним словником лексичне значення слова **стоїчний**. Чи може воно бути ключовим для розуміння характеру Лесі Українки? Своє твердження обґрунтуй.

МРІЇ

У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Надзвичайного, дивного,
Я любила вік лицарства.

Тільки дивно, що не принци,
Таємницею укриті,
Не вродливі королівни
Розум мій очарували.

Я дивилась на малюнках
Не на гордих переможців,
Що, сперечника зваливши,
Промовляють люто: «Здайся!»

Погляд мій спускався нижче,
На того, хто, розпростертий,
До землі прибитий списом,
Говорив: «Убий, не здамся!»

Не здавався мені величним
Той завзятий, пишний лицар,
Що красуню непокірну
Взяв оружною рукою.

Тільки серце чарувала
Бранки смілива відповідь:
«Ти мене убити можеш,
Але жити не примусиш!»

Роки любії, дитячі,
Як весняні води, зникли,
Але гомін вод весняних
Не забудеться ніколи.

Він, було, мені лунає
У безсонні довгі ночі
І еднається так дивно
З візерунками гарячки:

Мріє стеля надо мною,
Мов готичнеє склепіння,
А гілки квіток сплелися
На вікні, неначе ґрати.

Од вікна до мене в хату
Червонясте світло впало, —
Чи то вуличнеє світло,
Чи то полиски пожежі?

Що се так шумить невпинно?
Навісний, безладний гомін!
Чи в крові гарячка грає,
Чи війна лютує в місті?

Чи се лютий біль у мене
Тихий стогін вириває?
Чи то стогне бранець-лицар,
Знемагаючи на рани:

«Хто живий у сьому замку?
Хто тут має серце в грудях?
Другом будь, зійди на вежу,
Подивись на бойовисько!

Подивись на бойовисько,
Хто кого перемагає?
Чи над лавами ще в'ється
Корогва хрещата наша?

Середньовічний лицар

Коли ні, — зірву завої!
Хай джерелом кров поллється,
Будь проклята кров ледача,
Не за рідний край пролита!

Ні, я чую наше гасло
Ось воно все голосніше...
Зав'яжіть тісніше рани,
Шкода кров губити марне!..»

Так дитячі мрії грали
Між примарами гарячки.
А тепер? — гарячка зникла,
Але мрії не зникають.

І не раз мені здається,
Що сиджу я у полоні
І закута у кайдани
Невидимою рукою,

Що в руці у мене зброя
Неполамана зосталась,
Та порушити рукою
Не дають мені кайдани.

Глухо так навколо, тихо,
Не шумить гарячка в жилах,
Не вчувається здалека
Дикий гомін з бойовиська.

Так і хочеться гукнути,
Наче лицар мрій дитячих:
«Хто живий? Зійди на вежу,
Подивися наоколо!

Подивись, чи в полі відко
Нашу чесну короговку?
Коли ні, не хочу жити,
Хай мені відкриють жили,

Хай джерелом кров поллється,
Згину я від згуби крові.
Будь проклята кров ледача,
Не за чесний стяг пролита!..»

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, про які періоди в житті ліричної героїні розповідається у вірші. Наведи докази своїх тверджень, посилаючись на твір.
2. Розкажи, які риси характеру людей приваблювали ліричну героїню в дитинстві. Чому саме такі особистості викликали в неї симпатії?
3. Як у вірші описано хворобливий стан ліричної героїні? Які художні засоби допомагають автору його передати?
4. Розкажи, які образи виникали в уяві ліричної героїні в мареннях.
5. Опиши, якою ти уявляєш ліричну героїню вірша. Чи схожа вона на тих людей, яких вважає своїм ідеалом? Відповідаючи, цитуй твір.
6. Поміркуй, чому вірш має назву «Мрії». Чи можна його назвати по-іншому? Що від цього зміниться?
7. Що автор хоче сказати своїм твором?
8. Які епізоди у творі мають автобіографічний* характер?
9. Поясни, які почуття й думки володіли поетесою, коли вона писала свій твір. Назви художні засоби, за допомогою яких їй вдається досягнути бажаного ефекту.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Червонустий — трохи червоний, з червоним відтінком. Синоніми: червонуватий, червоनावий.

Од вікна до мене в хату
Червонысте світло впало... (Лєся Українка).

Розрізняй лексичні значення слів!

- *Мріяти* — фантазувати.
- *Мріятися* — марити.

У якому значенні вжито слово **мріяти** в рядках вірша?

Мріє стеля надо мною,
Мов готичнеє склепіння... (Лєся Українка).

* *Автобіографічний* — той, що відбиває події з життя автора.

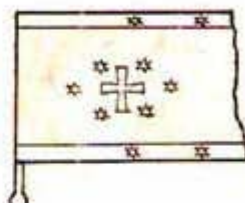
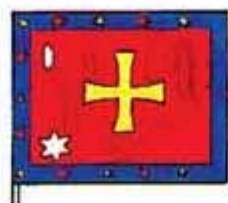
БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Сперáчник — тут: супротивник.

Орáжна рука — рука, що тримає зброю.

Брáнець, брáнка — полонений, полонянка.

Корогвá (хоругва) — прапор, що складається з полотнища і держака.

Зразки корогов

Хрещáтий (прокорогву) — хрестоподібний, який формою нагадує хрест.

Бойовéсько — тут: двобій.

Готéчне склепéння — стрільчате перекриття середньовічного собору, характерне для Західної Європи.

ЯК ДИТИНОЮ, БУВАЛО...

Як дитиною, бувало,
 Упаду собі на лихо,
 То хоч в серце біль доходив,
 Я собі вставала тихо.
 «Що, болить?» — мене питали,
 Але я не признавалась —
 Я була малою горда, —
 Щоб не плакати, я сміялась.
 А тепер, коли для мене
 Жартом злим кінчиться драма
 І от-от зірватись має
 Гостра, злобна епіграма, —
 Безпощадній зброї сміху
 Я боюся піддаватись,
 І, забувши давню гордість,
 Плачу я, щоб не сміятись.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Епіграма — поезія дошкульного, викривального змісту.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поміркуй, на які дві частини можна поділити вірш. Виразно прочитай кожну з них.
2. Визнач, які риси характеру має лірична героїня. Як характеризують ліричну героїню її вчинки?
3. Накресли в зошиті таблицю і заповни її.

Дитиною		Дорослою	
Риса характеру	Вчинок	Риса характеру	Вчинок

4. Спираючись на записи в завданні 2, усно розкажи, якою ти уявляєш ліричну героїню вірша.
5. Поясни, що з плином часу змінилося в її характері.
6. Що ти думаєш про ліричну героїню вірша? Відповідь обґрунтуй, посилаючись на твір.
7. Прочитай рядки з вірша, у яких виражено головну думку твору.
8. Чи можна сказати, що вірш «Як дитиною, бувало...» має автобіографічні ознаки? Поясни свою думку.
9. Поясни, які почуття й думки володіли поетесою, коли вона писала свій твір. Назви художні засоби, за допомогою яких їй вдається досягнути бажаного ефекту.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчи напам'ять вірш «Як дитиною, бувало...».

ТИША МОРСЬКА

В час гарячий полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.
Певне, се країна світла
Та золотистої блакиті,
Певне, тут не чули зроду,
Що бува негода в світі!
Тиша в морі... ледве-ледве
Колихає море хвилі;

Іван Айвазовський.
Неаполітанська затока

Не колишуться од вітру
 На човнах вітрила білі.
 З тихим плескотом на берег
 Рине хвилечка перлиста;
 Править хтось малим човенцем, —
 В'ється стежечка злотиста.
 Править хтось малим човенцем,
 Стиха весла підймає,
 І здається, що з весельця
 Щире золото спадає.
 Як би я тепер хотіла

У мале човенце сісти
 І далеко на схід сонця
 Золотим шляхом поплисти!
 Попливла б я на схід сонця,
 А від сходу до заходу,
 Тим шляхом, що проложило
 Ясне сонце через воду.
 Не страшні для мене вітри,
 Ні підводні каміння, —
 Я про них би й не згадала
 В краю вічного проміння.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Опиши картину природи, яку ти уявляєш, читаючи вірш.
2. Випиши в зошит зорові образи, які використано у вірші. Поясни їхню роль у творі.
3. Випиши з вірша назви кольорів та їхніх відтінків. Які зорові асоціації* вони в тебе викликають?
4. Розкажи, який настрій створює в ліричній героїні ця картина природи. Доведи свою думку цитатами з твору.
5. Опиши, якою ти уявляєш ліричну героїню вірша. Назви риси її характеру.
6. Прочитай рядки, у яких звучить тривога, неспокій ліричної героїні. Поясни, чим викликаний такий настрій.
7. Як ти думаєш, якими засобами образотворчого мистецтва найкраще можна передати красу пейзажу поезії Лесі Українки — аквареллю, гуашшю, пастеллю, маслом чи графікою? Поясни, чому ти так думаєш.

СПІВЕЦЬ

Пишно займались багрянні зорі
 Колись навесні,
 Любо лилися в пташиному хорі
 Пісні голосні;
 Грала промінням, ясным самоцвітом
 Порання роса,
 І усміхалась весняним привітом
 Натури краса.
 Гордо палала троянда розкішна,
 Найкраща з квіток, —
 Барвою й пахом вродливиця пишна
 Красила садок.

* *Асоціація* — це поняття, що виникає при згадуванні іншого. Наприклад, коли кажуть «лимон», ти відразу відчуваєш, ніби з'їв кисле.

А соловейко троянді вродливій
Так любо співав,
Голосом дивним співець чарівливий
Садки розвивав;
Слав до вечірньої зорі прощання,
Що гасло вгорі,
Ще ж голосніше співав на вітання
Поранній зорі...
Вже пролетів, немов пташка зальотна,
Весняний той час, —
Осінь холодная, осінь вільготна
Панує у нас.
Тихо спускається нічка осіння, —
Година сумна;
Місяць холоднее киди проміння;
Здалека луна
Пугача віщого крик — гук єдиний.
Діброва німа.
Де ж соловейко? Де ж спів солов'иний?
Ох, де ж він? Нема!
В вирій полинув, де вічная весна,
Натхненний співець.
Вічно красує там рожа чудесна,
Там теплий вітрець;
Глухо і сумтно кругом на просторі,
Мій гаю сумний!
Кинув співець тебе в тузі та в горі,
Тебе й край рідний.
Тиша така тепер всюди панує.
Лиш в листі сухім
Вітер зітха, мов дріада сумує,
Із жалем глухим.
Чом я не маю огнистого слова,
Палкого, чому?
Може б, та щира, гарячая мова
Зломила зиму!
І розлягалась би завжди по гаю
Ясна-голосна
Пісня, й розквітла б у рідному краю
Новая весна.
Та хоч би й крила мені солов'ині,
І воля своя, —
Я б не лишила тебе в самотині,
Країно моя!

*Андрій Крилов.
Соловей і троянда*

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Визнач провідний мотив вірша.
2. Проаналізуй, як у вірші поєднано різні настрої. Із чим пов'язана зміна настрою? Підтвердуй свої думки прикладами з твору.
3. Наведи приклад художнього паралелізму у вірші. З якою метою автор використовує цей прийом?
4. Прочитай описи природи у вірші. Який образ змальовано в кожному описі?

У вірші Лесі Українки «Співець» описується природа навесні і сумної осінньої пори. **Опис природи в літературному творі називається пейзажем.** Він часто служить для передачі настрою героя.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

У вірші Леся Українка використала не зовсім звичні для сучасної української мови прикметники: *багряні, холодна, вічная, гаряча, нова*. Таку форму прикметників письменники вживають для вираження вродистості, емоційної піднесеності або наслідування мови фольклорних творів. Їх називають **повна нестягнена форма прикметників.**

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

- Пішно* — яскраво.
Багрюний — густо-червоний.
Порання (роса) — ранкова, яка буває вранці.
Натюра — природа.
Вродлєвица — красуня.
Красила — прикрашала.
Вільгтний — не обмежений дотриманням законів, правил, зобов'язань; вільний.
Дріада — німфа, покровителька дерев.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчись виразно читати вірші Лесі Українки «Тиша морська» і «Співець».
2. Поділися своїми враженнями з рідними та друзями про вірші Лесі Українки.
3. Випиши з вірша «Співець» у зошит **по два** епітети, порівняння та персоніфікації.
4. **Завдання для допитливих.** Прочитай твір Оскара Вайльда «Соловей і троянда». Порівняй його з поезією «Співець» Лесі Українки. Поясни, що мають спільне, а чим відрізняються ці два твори.

**ВОЛОДИМИР
ВИННИЧЕНКО**
(1880 – 1951)

Володимир Кирилович Винниченко народився 26 липня 1880 року в місті Єлисаветграді (нині м. Кіровоград). Рід Винниченків походив із Полтавщини. Коли у XVIII столітті заселялися південні території України, пан, який мав землю в Єлисаветградській губернії, виміняв Винниченків і ще дві родини за п'ять мисливських собак.

Хоч через роботу батькам ніколи було приділяти увагу дітям, короткі миті спілкування з ними на все життя запам'яталися малому Володі. Він уже дорослим згадував: «Гарно, затишно, любо до того під теплим, сильним боком тата, що хотілося тоненько, тоненько з захватом і щастям запищати». Саме батьки подарували хлопчикові талант, тонке сприйняття краси, загострене відчуття справедливості й бунтівливу вдачу.

Володя навчався спочатку в сільській народній школі. Легко й непомітно для рідних вивчив грамоту, мав тільки відмінні оцінки. Ось як про нього розповідає приятель Ю. Тищенко: «Будучи од природи до всього цікавим, а до того ще й талановитим, без особливих труднощів іде він першим учнем протягом усього часу вчення в школі».

Щоб вирвати сина з бідності, батько вирішив дати йому добру освіту, тому й віддав після закінчення школи на навчання в Єлисаветградську гімназію. 60 рублів на рік — великі на той час гроші! — давав старший брат, який працював робітником у друкарні. Протягом першого року навчання в класичній гімназії десятирічний Володя довів усім, що він найкращий учень. Перший клас гімназії закінчив на «відмінно».

Але його обурювало зневажливе ставлення до нього учнів-панічів, спілкування вчителів та учнів російською мовою. І відрігував на ці порядки малий бунтівник по-своєму: розмовляв тільки українською, всюди підкреслював, що він мужицький син.

Правда, знайома історія? Так само виявляв свою незгоду з існуючими порядками інший гімназист — Іван Франко.

Наступного року, щоб висловити свій протест проти приниження прав, Володя відмовився вчитися, сподіваючись, що його відрахують із гімназії. Але хлопця залишили на другий рік на повторне навчання. Почалося протистояння учня Винниченка з учителями. У 7 класі він згуртував частину гімназистів у боротьбі за свої права. Юнаки хотіли виступати перед простими людьми й розкривати їм очі на їхнє безправне становище. Гімназійне начальство на такі дії відреагувало, як годиться, — Винниченка відрахували з гімназії після закінчення 7 класу.

Пізніше Володимир Кирилович здобув освіту, став активним борцем за права простого народу.

ЗІ СПОГАДІВ ПРО В. ВИННИЧЕНКА

...Надворітьми подвір'я була дерев'яна скриня, в якій любив сидіти малий та слідкувати за тим, що робилося навкруги, не будучи поміченим ніким. І коли хтось із дітей вертався з чимось істинним, за чим посилала чужа мати, то малий Володимир, граючись у Солов'я-Розбійника, зненацька вистрибував зі своєї схованки й вимагав данини. Він ніколи не забирав усього, а тільки невелику частину. І це не від жадності до ласощів, але для того, щоб показати свою силу, владність. Коли бідний данник починав плакати, Соловей-Розбійник вертав йому відібране, давав потиличника й відпускав.

Сусідських дітей тримав трохи в терорі, бо був дуже сильний для свого віку й вольовий, упертий.

ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ГЕРОЇ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Читаючи оповідання «Федько-халамидник», ти звернеш увагу, що всі події розгортаються навколо хлопчика, з яким тісно пов'язані всі інші герої. Розглянь схему: у центрі уваги письменника протягом усього твору перебуває Федько.

Із ним спілкуються інші герої оповідання, через їхні взаємини всебічно розкривається характер Федька. Отже, він — головний герой твору, а всі інші — другорядні. Їм автор приділяє значно менше уваги.

Головним називають героя, який діє протягом усього твору і характер якого розкрито найповніше. **Другорядними** називають героїв, які сприяють висвітленню характеру головного героя.

ФЕДЬКО-ХАЛАМИДНИК

Це був чистий розбишака-халамидник.

Не було того дня, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив; там синяка підбив своєму «закадишному» другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збирали з таким клопотом.

Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти як діти, — граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж, неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці.

Наприклад, таке. Ліплять хатки з піску. Перед будинком, де жив Федько, була незабрукована вулиця і там завжди грузили в піску коні. Після дощу цей пісок ставав липким і вогким, — для будування хаток нема краще. Поставиш ногу, обкладеш її піском і виймай потихеньку. От і хатка. Хто хоче, може навіть димаря приробити. Коло хати можна тин виліпити, а за тином натикати сінинок — і сад є.

А між хатками іде вулиця. Можна в гості ходити одне до одного.

Федько теж ліпить. Але раптом встане, подивиться-подивиться і візьме та й повалить усе чисто — і своє, і чуже. Ще й регочеться.

А як хто розсердиться або заплаче, так і штовхана дасть. Битись з ним і не пробууй, — перший по силі на всю вулицю. Враз тобі дасть підніжку, зімне, насяде і пита:

— Ну? Наживсь на світі? Говори!

Як той каже, що наживсь, то милує; а як пручається — іще б'є.

Або пускають хлопці змія.

Плац великий, — ні будинків, ні магазинів, розбігтись є де. І вітер там раз ураз найкращий.

От заносять змія.

Федько сидить у себе на воротях, як Соловей-Розбійник на дереві, і дивиться. Він усе любить або по кришах лазити, або на воротях сидіти. Ворота високі і там ніби скринька така зроблена. В тій скриньці й засіда Федько.

— Пускай! — кричить той, що держить.

Змій виривається, але зразу ж козирає і б'ється об землю.

Федькові досадно: дурні, хвіст короткий! Але він сидить і не кричить нічого. Його думка зовсім інша.

Хлопці догадуються і прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змії плавно й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змії кокетує і хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче на вухо то з одного боку, то з другого. А як дирчатки ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змії у ньому білий-білий, хилитається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно і він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно ллється од його дирчання дирчаток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так, наче Гриць або Стьопка там угорі і тягне за нитку, балується там і дирчить униз.

Нитка вже дугою пішла. Ех, погано путо зроблено! Як добре зробити путо, нитка не дасть дуги. Ну, та нічого — розсотуй далі. Нитка ріже руку, але то дурниця. Змії все далі й далі в'ється в небо, стає менше та менше.

— Телеграму давай!

Пускається телеграма. Біленький папірчик начіплюється на нитку і підсувається трошки вгору. Вітер підхоплює — і пішла телеграма. Ось зачепилась за вузлик і пручається, виривається, от трохи не крикне вниз: «не пускають!». Але тут треба шарпнуть нитку. Вітер знов підхоплює, і попливла знову вгору біла вісточка. Ось уже вона недалеко, вже вона в тому місці, де навіть Гаврик не може бачити нитки. Ось-ось змії прочитає телеграму.

Але тут всі разом чують крик і переводять очі зі змія на землю. Іде Федько. Іде і кричить. Він міг би підійти тихенько, так що й не почув би ніхто, — але Федько того не любив. Він ще здалеку кричить:

— Ану, гей там, давай сюди змія!

Буде однімати. Федько іде змія однімати.

Руки в кишені, картуз набакир, іде, не поспішає. Але тікати і не пробуй, Федько усяку собаку випередить.

Хлопці починають швидко зсотувати нитки. Але що то допоможе?

— Давай змія! — підходить ближче Федько.

Гаврик кривить губи і хмикає. Стьопка зблід, але хутко зсотує нитки, зиркаючи на Федька.

Спірка піднімає з землі камінь і кричить:

— Ану, підійди! Ану!

Але Федько навіть рук не виймає з кишень і таки підходить.

— Давай сюди змія!

Тут він уже виймає руки з кишені, бо Спірка затуляє собою Стьопку і піднімає руку з каменем. Але сам Федько каменя не шукає, він тільки дивиться за Спірковою рукою.

— Даєш змія?

— А це твій змії?

— Одніму та й буде мій.

— Овва! Задавака! Так і провалю голову, тільки підійди.

— Ану, бий!

Федько навіть груди підставляє, так наче йому тільки того й хочеться, щоб його вдарили каменем. Чуб йому стирчком виліз з-під картуза, очі хутко бігають.

А Стьопка зсотує, а Стьопка зсотує! Змії тільки диркає далеко вгорі та шарпається і не розуміє нічого, що там сталося внизу, чого його так скоро тягнуть назад.

— Ну, бий же! Ех, ти! — боїться... Я он без каменя, на вас трьох.

— Льонька, Ва-а-сько! — раптом кричить Спірка. — Сю-да-а!.. Федько змія однімає!

Але Федько вмить зривається з місця, налітає на Спірку, ловко підставляє ногу й кида його на землю. Тут же підскакує до Стьопки, хапа нитку і рве її до себе. Нитка тріскає, змії диркає. Гаврик плаче, а Федько намотує нитку на руку і помалу задом іде додому. Вигляд у нього гордий, Спірка й Стьопка кидаються на нього, очі аж горять, шпурляють каміння, але Федько тільки угинається й регоче.

— Халамидро! Ну, не попадайся ти на нашій вулиці! Босявка! Зараза! А Федько все йде та й іде. Змії уже його.

Але тут, буває, візьме й зробить несподіване. Коли вже хлопці далеко і не можуть йому нічого зробити, він раптом вертається і віддає змія. Навіть принесе ще своїх ниток і дасть.

— На твого змія! Думаєш, мені він потрібний? Схочу — зроблю з цілого листа. Тато з типографії принесе червоної бумаги, так он якого зроблю...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Прочитай **портрет** Федька. Чи є в ньому головна (домінуюча) **художня деталь*** і яка саме?
2. Портрет Федька розкриває риси його характеру чи тільки подає опис зовнішності героя?
3. Яке перше враження може скластися про Федька, судячи з його прізвиська — *халамидник*?
4. Знайди й прочитай авторську характеристику Федька.
5. Поясни, як характеризують героя його вчинки. Відповідаючи, спирайся на твір.
6. Що про нього думають люди? Підтвердуй відповідь цитатами з твору.
7. Як ти думаєш, якщо Федько забирав у хлопців змія, то навіщо згодом його повертав та ще й приносив ниток?
8. Розкажи, яке в тебе склалося враження про цього хлопчика.

* *Художня деталь* — це така подробиця, яку використовують для того, щоб глибше змалювати картину чи образ, підкреслити важливість чогось.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Халамедник — пустун, бешкетник, шибеник, шалапут, паливода, палисвіт.

Автор пише про Федька: *Це був **чистий** розбишака-халамедник.*

У якому лексичному значенні вживається в реченні слово **чистий**?

Вибери один із запропонованих варіантів:

1. Який не має за собою вини, невинний.
2. Остаточний, повний, цілковитий.
3. Чисто, дбайливо вбраний, прибраний, охайний, чепурний.
4. Нічим не зіпсований, не забруднений, свіжий.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Сін'єнка — стеблинка від сіна.

Пото — ланцюг; тут: пристосування в конструкції змія.

Зс'тувати — скручувати.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Порівняй статтю про дитячі роки В. Винниченка, спогади про нього та оповідання «Федько-халамедник». Знайди **два** докази того, що «Федько-халамедник» має ознаки автобіографічного твору.
2. Перекажи уривок двічі: перший раз від імені Федька, другий — від імені Спірки. Поглянь на зображені події очима різних персонажів твору.
3. Передбач, як можуть розгортатися далі події. Фантазуючи, спирайся на ті висновки, що ти зробив/зробила про характер Федька.
4. Прочитай наступну частину оповідання і перевір свої здогади.

Але так не часто буває. Частіш кінчається тим, що хлопці біжать додому, жаліються, а їхні тато чи мама ідуть до Федькової матері і теж жаліються. А Федькові ввечері вже прочуханка. Але й тут Федько не як всі діти поводить. Він не плаче, не проситься, не обіщає, що більше не буде. Насупиться й сидить. Мати лає, грозиться, а він хоч би слово з уст, сидить і мовчить.

Приходить тато з роботи. Він стомлений і сердитий. Руки сиві од олова літер, які він складає в друкарні. Щоки теж ніби оловом налиті, худі-худі, а борода на них така рідка, що видно крізь неї тіло.

— Що? Вже знов? — питає він, глянувши на Федька. Федько ще більш насуплюється й починає колупати пальцем кінець столу. А мати розповідає.

— Правда то? — питає батько у Федька.

Федько мовчить.

— Кому ж я говорю? Правда те, що мати каже?

— Правда, — тихо одмовляє Федько.

— Скидай штани.

Федько мовчки встає, скидає штанці й чекає, похиливши голову.

Батько здійма з себе ремінь, кладе Федька на стілець і починає бити. Федько здригується всім тілом і шарпа ногами.

— Лежи!! — кричить батько.

— А кляте ж яке! А кляте! — сплескує руками мати. — Хоч би ж попросило тата, хоч би заплакало. Камінь, а не дитина! Сибіряка якийсь...

Вибивши «сибіряку», батько вийма з кишені дві або три копійки й дає йому.

— То тобі за те, а це за те, що правду говориш...

Федько витирає сльози, що виступили з очей, бере гроші й ховає в кишеню. Він за ремінь не сердиться, — він розуміє, що так і треба. Але й три копійки бере, бо, справді, не брехав. Якби він схотів, то міг би одбрехатися, але Федько брехати не любить.

Не любить також Федько й товаришів видавати.

Батько й за це Федька хвалить, а мати так само сердиться.

— Так-так, потурай йому, давай йому гроші, давай. Він навмисне робитиме бешкет, щоб правду сказати. Розумний батько, вчить сина. Замість того, щоб повчить його за те, що покриває других, він хвалить...

— Нічого, стара... За все бити не можна. За що бити, а за що хвалити...

— Так-так! Хвали його, хвали...

А найбільше Федькові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко, жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив додому задріпаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула й теж делікатна, трохи не вмлвала, бачачи таким свого Толю.

— Де ти так убрався?! Хто тебе так? — жахалась вона. Толя плачучи казав, що він не винен, що Федько призвів на те.

В той же вечір батько Федьків допитував уже «сибіряку».

— Ти лазив з Толею драть горобців?

— Лазив.

— Ти порвав йому штанці?

— Він сам порвав. Не вмів лазить, а береться. Хай не лізе.

Але тут вмішувалась мати:

— Та як ти смієш так говорити? То дитина благородна, ніжна, а ти, мужиченя, з ним так, як з Стьопкою. Та через тебе нас з квартирі виженуть... Щоб ти не смів підходити до його, мурло ти репане. З свинопасами тобі гратись, а не з благородними дітьми. Нещастечко ти мое! І за що мене Бог покарав таким сибірякою... А батько нічого йому й не скаже, роби, синку, що хочеш, бий дітей, хай нас виженуть з квартирі...

Батько мовчить і хмуρο дивиться в вікно. Надворі вечір. З вікон хазяйського дому ледве чутко вибиваються звуки ніжної музики. Тепло і затишно там. Батько Толин десь походить собі по просторій хаті, задумливо слухаючи музику. Тут же, мабуть, Толя, чистенький, ніжний, з щічками, як проскура. Мати грає. Ні сварок у них, ні бруду, ні клопоту. Пожилці їм знесуть плату за квартири, мужики за землю грошей привезуть, їх ніхто не вижене з квартири, хоч би Толя як обидив Федька.

— Скидай, сучий сину, штани! — раптом грізно звертається батько до Федька.

Федько з-під лоба дивиться на тата.

— За віщо? — ледве чутно питає він.

— За те, що водишся з благородними дітьми. Я тобі, паршивцю, скільки раз казав: не смій з панами водитися. Не кумпанія вони тобі.

— Та я з ним не водюсь, він сам лізе.

— Жени його під три чорти од себе... Яка він тобі кумпанія?.. Лягай!

Федько лягає, але батько так б'є, що мати застається зовсім невдоволена.

А на другий, третій день Федько знов спокушає Толю. І спокушає якраз в такий момент, коли ні одному чоловікові в голову б того не могло прийти.

Скажімо так. Надворі буря, дощ ллється з неба такими патьоками, наче там тисячі Федьків перекинули тисячу діжок з водою. Хмари аж сині, кошлаті, так і розрізують їх зеленяві блискавки. Грім тріскає з такою силою, що аж посуд дзвенить у шафах.

Толя, притаївшись біля вікна, дивиться на вулицю. Пусто, нема нікого, все поховалось. Тільки з гори біжить цілий потік брудної води з бульками. Дощ січе воду, камінь, стовпчики. З ринв цілі водоспади спадають в палисадник. Темно, сіро, страшно. Мама у себе в покої лежить з пов'язаною головою — вона не виносить бурі і завжди хворіє.

Толя теж заховався б кудись, але мама заборонила йому сидіти біля вікна і через те Толі страшенно кортить ще посидіти й подивитись.

У, який буйний та брудний потік біжить по вулиці! І де він береться завжди?

Трах-тах-тах! — лускає грім і лампа в ідальні дзвенить.

Толя тихенько хреститься й блідніє, але од вікна одійти не може.

І раптом він бачить щось надзвичайне. На вулиці, в самому потоці, під дощем, мокрі, без шапок бредуть Федько, Стьопка і Васька. Вони позакачували штанці аж до живота, пацають ногами, сміються, щось, видно, кричать, їм весело і любо! Вода, мабуть, тепла, а дощ, як душ у бані, так і обливає їх. Ось Федько підставляє лице під дощ, ловить краплі ротом. Які у них смішні мокрі голови!..

Васько щось найшов у воді. Що то?.. Підкова. Федько ховає в торбинку. Вони знов назбирають гвіздків, підков, залізячок! А Федько раз найшов навіть п'ять копійок!

Толя стає у весь зріст на вікні і маха руками, щоб його побачили. Але хлопці не дивляться на вікно. Вони пацають ногами, бовтаються, грім тріщить у них над головами, але їм то й за вухом не свербить. Хмари над ними такі страшні, що дивитись моторошно, а їм те якраз і мило, — дощ, значить, ще довго буде.

Ось вони пританцьовують, мабуть, співають:

Іди, іди, дощику,
Цебром,
Цебром-цебрицею
Над нашою пшеницею.

І дощ іде їм на голову, на плечі, на руки. Сорочки попримлипали до тіла, потік біжить-біжить, грім тріщить.

Але Толі грім уже не страшний. Толя й сам би побіг на вулицю. Він ще дужче маха руками, але постукати боїться, бо мама почує.

Нарешті, Федько помічає Толю і почина махати рукою, закликаючи до себе. Васько і Стьопка теж вимахують, показують підкови, гвіздки, пацають ногами, підскакують. Васько пада і сідає просто в воду, Федько й Стьопка регочуться, а Васько за ними.

Толя раптом зстрибує з вікна, швидко скидає черевички, закачує штанці і тихенько вибігає в сіни, з сіней на ганок. На ньому бархатові курточка й штанці, — жалко їх. Але хлопці вже коло ганку і кричать:

— Іди, не бійсь! Дощ теплий.

— Та йди! От баба, мнеться... Раз — два!

Толі холодно і страшно, але він не хоче, щоб його звали бабою. Він сходить з ганку і обережно іде до хлопців. Ніжні, випещені ніжки його спотикаються, брудний потік залива бархатові штанці, дощ враз вимочує акуратно зачісане волосся і курточку. Спершу від цього холодно, але потім робиться так славно, мило. Толя од приємності аж вищить і паца ногою по воді. Хлопці теж кричать і, схопившись за руки, біжать униз. Толя посередині.

Вечері Толя хворий, гарячий лежить у постелі, а Федька кладуть на стілець і луплять.

Наставала весна. Сніг зробився жовтий і брудний, а лід на річці такий, як намочений сахар. Потім почали текти річечки по вулицях і стала парувати земля на сонечку.

Раз під вечір Стьопка, Грицик, Спірка та інші хлопці пускали кораблики по вулиці.

В цей час вийшов Толя на ганок і дивився на них. Він сам не пускав, бо йому строго заборонено було гратись з вуличними хлопцями, але стояти на ганку можна було.

Раптом звідкись прийшов Федько. Кожушок його був весь мокрий, чобітки аж порижли од води, шапка в болоті. Але він весь сявав і махав величезною палицею, яка була вдвоє більша за нього.

— Хлопці! А де я був! — закричав він ще здалеку.

Всі кинули кораблики й підбігли до нього.

— А де? А де?

Федько ловко заткнув палицю в купу мокрого снігу, зняв шапку і витер піт.

— Ху! От так наморився, братця! Ну, так і робота була.

— Та де ж ти був? Яка робота?

— На річці був. Там таке-е!.. Крига йде страшенна. Базарний м'яток знесла к бісу. Он як! Ми ловили дошки... Я такого дуба витягнув, що ой-ой-ой!

Хлопцям аж дух захопило... А вони й не знали!

— Та брешеш? Правда?

— Піди подивись. Сидять тут, кораблики пускають... Я завтра у школу не піду, зранку на річку збираюсь...

— Як у школу не підеш? А батько?

— От штука! Візьму та й не піду. Здоров, Тільки!

Толя чув усю розмову і йому страшенно кортіло розпитатись, як там на річці крига йде. Але він терпіть не міг, як йому цей Федько говорив «Толька». Наче він йому товариш. Толя одвернувся й нічого не сказав, немов не чув Федька. Але так було цікаво послухати, як крига йде на річці, що він зараз же повернувся знов і сказав:

— Здоров! Ти був на річці?

— Був.

— Здорово йде?

— Біжи подивись, як мама пустить, — посміхнувся Федько й одвернувся від Толі.

Толя почервонів, — як він сміє насміхатись, мурля погане! Як пожаліється татові, йому зададуть!

А Федько розказував тим часом далі:

— Вся річка йде. Страшенно так суне та тріщить... А на-ро-о-ду на березі, повно! Один хлопець хотів поїхати на кризі, та злякався, а я завтра поїду.

Толя хотів іти додому, але, зачувши ці слова, навіть зійшов униз до хлопців.

Хлопці теж були вражені, — от скажений цей Федько! Там, десь, дивитись страшно, а він полізе туди.

— Та на саму кригу полізеш?

— Атож куди! От і палиця вже є, — показав Федько на застромлену палицю. — Весело на кригах! Я бачив, як торік їздив Антошка... Та я тоді не достав палиці... Гайда завтра разом? Га?

Спірка й Стюпка почухались: у школу треба.

— Е, в школу! Один день пропустимо, от біда велика!

Толі страшно було слухати такі розмови, але він не мав сили одійти.

Хлопці почухались і таки рішили йти завтра до річки. Умовились, що всі троє зйдуться на цьому самому місці рівно о восьмій годині.

Коли Федько прийшов на другий день на призначений пункт, він застав там Спірку, Стьопку і... Толю. Толя був увесь закутаний у шарфики, з-за яких визирав тільки кінчик носа та оченята. Оченята йому були якісь чудні, не то винуваті, не то злякані.

Федько Толі здивувався.

— А ти чого? Може, теж з нами?

Толя трошки почервонів і сказав:

— Я тільки підійду, подивлюсь, а потім піду в школу.

— Іди, дивись,— згодився Федько і почав витягати з снігу палицю. Він її сховав туди ще вчора ввечері.

Палиця чудесна була! На кінці гостра, ще й з гвіздком, як устромиш у кригу, не посковзнетесь. Книжки Федько прив'язав собі на живіт і закрив кожушком. Смішно було дивитись, що він став такий пузатий.

— Наче твій тато...— сказав Спірка Толі.

То була правда, сам Толя це бачив, але йому все ж таки досадно стало. «Тато»... Зовсім не «тато», а «папа». А потім, що ж тут такого, що у його папи більший живіт, ніж у їхніх тат? Бо його папа багатий, от і все.

Толя їм нічого все ж таки не сказав, він був хлопчик делікатний, вихований. Федько, той, якби зачепили його тата, зразу б грубості почав говорити, а то й битись поліз би.

А Толя навіть щось сказав до Спірки. Але Спірка не чув, бо вони в той час підійшли до спуску з гори. Тут уже не до балачок,— стало видно річку. Повені ще не було, але яка стала чудна річка! Вся сіра, покопирсана, ряба. На березі комашнею стоять і ходять люди. Сонце хитро виглядає з-за парового млина. Галки кудись летять довгими рядами і кричать. А як блищить кінчик хреста на Богоявленській церкві! Ух, гарно!..

— Ану, наввипередки! — раптом закричав Федько і як вихор зірвався з місця.

Стьопка й Спірка заверещали й побігли за ним.

Толі теж хотілось і заверещати, і побігти, і навіть фицнути так саме ногою, як зробив Стьопка. Але він того не міг зробити: кричати на вулиці не личить благородним дітям, бігти ж трудно, бо кожушок його такий довгий та тяжкий, а на ногах глибокі калоші. Та ще на спині ранець з книжками.

Толя тільки дивився, як миготіли ноги Спірки та Стьопки. Ось Стьопка загубив книжки. Зупинився, підхопив, знов фицнув і полетів за передніми.

Толя нагнав їх аж коло самої річки. Зблизька річка здавалась ще чуднішою. Видно було, як помалу, тяжко йшла крига. Лід тріщав, лускався, крижини лізли одна на одну, чисто було схоже на те, як женуть великий гурт волів. Вся сіра маса худоби сунеться помалу, але деколи один вілвилізе на другого, і тоді в тому місці починається гармидер, воли налізають один на одного, стоять, крутяться, аж поки ті, що почали гармидер, не проштовхнуться наперед.

По всьому березі стоїть народ. Хлопці живчиками просуваються поміж дорослими і безперестанку кричать дзвінками, веселими голосами. Скільки тут школярів, які завтра скажуть учителю, що їм у цей день «голова боліла» і вони не могли прийти «в клас»!

Арічка все суне і суне вперед. Крижини з мокрим рипом труться одна об одну. Вони такі поважні та старі, аж жовті. Звідки вони припливли сюди? І куди попливуть? От сісти б на одну з них і їхати на ній десь далеко-далеко. Кругом другі крижини, їх треба одпихати, щоб не лізли на цю, а то як налізуть, то потоплять. Добре, як встигнеш перестрибнути на другу, а як шубовснеш? А вода, ух, чорна, глибока та холодна, аж пищить.

Але знаходяться смільчаки, що стрибають на крижини і їдуть на них якийсь час. Десятки хлопчачих очей з заздрістю слідкують за молодцями. А молодці візьмуть та ще й ногами потопаять по льоду, от, мовляв, крига яка, не провалиться. Деякі з них перестрибують на другі лідяки і навмисне зупиняються на самому кінчику над чорно-синьою, густою водою.

— Ану, ти там! Хочеш раків половить? — кричить хто-небудь з дорослих на молодця. — Злізай на берег!.. Шубовсне в воду, витягай його...

Молодець ніби не чує, але, потопавши на кризі, сходить на берег.

Толя часто подивлявся на Федька: ну, що ж він не йде на кригу? Федько щось говорив Стьопаці і Спірці і показував на річку головою.

Толя підійшов ближче і почав слухати.

— ...А то що! Стрибають тут... — говорив Федько. — Подумаєш, яка штука! Ні, нехай хто на той бік по кризі перейде, от буде герой!

— Ну, на той бік! — покрутив головою Стьопака, — як затре кригою, що будеш робити?

— А ти на другу! — блиснув очима Федько. — А з тої ще на другу!.. От зроби так! Зробиш? Га?

— А ти зробиш?

— Може, й зроблю...

Толі страшенно хотілось подивитись, як Федько буде стрибати з крижини на крижину. Він пострибає і, розуміється, злякається й почне плакати: його знімуть з криги, а всі потім будуть з його сміятися. Хай не дається.

— Ні за що не зробиш! — сказав Толя Федькові, киваючи на річку.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Знайди і прочитай у першому й другому уривках оповідання речення, які вказують, що Федько любить, а чого не любить. Як ці деталі розширюють твоє уявлення про цього персонажа?
2. Проаналізуй два епізоди: батько карає Федька за скаргю інших батьків і після нарікань Толиних батьків. Чи однаково ставиться батько до Федькової поведінки в кожному випадку? Чому він так робить?

3. Поясни, що «притягувало» ніжного, делікатного, смирного Толю до шибайголови Федька.
4. Чи можна вважати в кожному епізоді, коли Толині батьки звинувачували Федька, Толю невинним? Свою відповідь обгрунтуй.
5. Поясни, чому Толя не зізнається батькам у своїх вчинках.
6. Знайди і прочитай епізод від слів *Зовсім не «тато», а «папа»* до слів *битись поліз би*. Чи не здається тобі дивною реакція кожного хлопчика, коли заходить мова про тата? Як цей епізод характеризує кожного з них?
7. Поясни, як ти розумієш лексичне значення слова **благородний**. Яку людину називають благородною?
8. В оповіданні Толя вважає себе благородним, Федькова мати каже, що він благородна дитина. А на твою думку, Толя був благородним?
9. Прочитай портрети Толі та Федька. Чи відображають описи зовнішності характери героїв? Свої висновки доведи.
10. Поясни, як характеризують Толю його вчинки. Відповідаючи, посилайся на твір.
11. Розкажи, яке враження в тебе склалося про Толю. Чому ти робиш саме такі висновки?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

В оповіданні є кілька **пейзажів**. Ось один із них:

Надворі буря, дощ ллється з неба такими патьоками, наче там тисячі Федьків перекинули тисячу діжок з водою. Грім тріскає з такою силою, що аж посуд дзвенить у шафах.

Ти вже знаєш, що в описах автор часто вживає порівняння, метафори: *білий, як сніг, летіти соколом*. Але щоб яскравіше уявити певне явище, можна використовувати складне речення, друга частина якого містить **порівняння**.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Сибір'юка — злочинець, каторжанин.

Чоблий — вразливий, чутливий.

Драти горобців — руйнувати їхні гнізда.

Проскора — маленькі хлібці з гладенькою білою шкоринкою, які використовують під час православного богослужіння.

Ранва — труба, через яку стікає вода з даху будинку.

Палісадник — невеликий садок перед будинком.

Л тько — гарно, добре.

Фиц'яти, пац'яти — вдарити ногами.

Ж'євжик — про жваву, метку, прудку людину.

Лідяке — ш матки льоду.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Накресли в зошиті таблицю й заповни її. Що ти можеш сказати про хлопчиків за портретною характеристикою?

Портрет Федька	Портрет Толі

2. Випиши в зошит слова, якими називають Федька батьки, друзі, знайомі. Як вони характеризують ставлення інших людей до хлопчика?
3. Передбач, як можуть розгортатися далі події. Фантазуючи, спирайся на ті висновки, що ти зробив/зробила про характер Федька і Толі.
4. Прочитай наступну частину оповідання й перевір свої здогади.

Федько мовчки подивився на нього й нічого не сказав. А Толя бачив, як у Федька навіть губи побіліли, а очі стали такі чудні, гострі, коли він вдивлявся в кригу. Ага! Мабуть, боїться.

— Ану, спробуй! — знов сказав Толя. — Ти ж хвалився, що будеш їздити на крижинах. Ану!

А крижини сунули та сунули. Іноді вони розривалися і між ними робилась чорна, страшна латка води. В тій воді плавали солома й трісочки. І солома, і трісочки крутились і десь зникали,— так вертіло там воду.

— А давай об заклад, що перейду на той бік! — вмить звернувся Федько до Толі.

— Ба не перейдеш!

— Ну, давай! Об що йдеш! Як перейду, даси мені свій ніжик, що з костяною ручкою. А як не перейду, я тобі дам свого чижика. Хочеш?

Толі зовсім не хотілось чижика,— навіщо йому чижик? — але він згодився.

— Ну, добре! Давай руку. Спірка, перебивай.

Спірка перебив, і Федько став тісніше підперізуватись, оддавши Стьопці свої книжки.

— Тільки ви мовчіть... — тенором сказав усім Федько.— А то, як побачать, що я хочу переходити на той бік, то не пустять. Нехай думають, що я хочу коло берега походити.

— Добре!..

Федько підперезався, взяв у руку палицю, спробував її й насунув щільніше шапку.

— Ну, гляди ж! — промовив він до Толі якимсь чудним голосом і пішов просто на кригу.

— Федько пішов! Федько пішов! — закричали хлопці, які вже давно зачіпали його, щоб ішов на кригу.

Федько стрибнув на лід і, наче пробуючи його, потопавав ногами. Крижина добра була, товста, міцна.

Федько потрошки наблизився до другої, походив і палицею зміряв, чи товста. Потім озирнувся до берега і раптом стрибнув на другу крижину.

Спірка, Стьопка й Толя дивились за ним з замиранням серця.

— А куди ти там? — закричав до Федька якийсь робочий збоку. — Куди понесло тебе? Вертайсь назад!

Але Федько, мов не чуючи, підбіг на край своєї крижини і знов став тикати під нову крижину. Та була зовсім тонка. Спробував надушити її палицею, — угинається. А позаду кричать і махають руками, щоб вертався. Федько вибрав іншу — ця товща. Розбігся і стрибнув. Крижина тільки злегка хитнулася і заспокоїлась.

— Та що він, сказився, паршивець! — закричали вже інші на березі. — Куди його потягла нечиста сила? Ей ти, вертайся сюди зараз.

— Ну, дивіться на цього одурілого хлопця!

— Та біжіть, стягніть його, сукиного сина!

Але бігти було вже пізно. Федька несло вниз, і він був уже на середині. Він часом оглядався, піднімав на палиці шапку, весело крутив нею і кричав щось. Розібрати не можна було, що він саме кричав, але чути, щось веселе і завзяте.

— Та чий він? — питалися кругом.

— Федько, Івана-типографчика син. Халамидро звісне.

— Ну й пробийголова... Ач, яке виробляє! Ах, ти ж Боже наш!

А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею і перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комашинки-хлопчика. Але комашинка, якимсь чудом, ловко видряпувалась на самий гребінь кучугури, скоренько з'їжджала з неї і бігла знову, з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики завмерли з роззявленими ротами і широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом «шибеника». Як той щось замнеться, так всі зараз затурбуються, деякі починають кричати всякі поради:

— Вправо, вправо бери, сукин син!

— Куди вправо? — махає на порадника другий рукою. — Там вода, хай жде, друга крижина підпливе... Не рушся, стій на місці!

На щастя, Федько не може чути ніяких порад і щасливо добирається до берега.

Хлопчаки починають од щастя пищати, боротись, кидати каміннями у кригу. Дорослі легше зітхають і, хитаючи головами, лають Федька-халамидника. Але в лайках нема ні злості, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити. Як брався, собака, га?

Федько з того боку махає надітою на палицю шапкою. Той берег пустий, бо туди не можна пройти з вулиць — чиїсь мури і тини.

— А як же він назад добереться? Невже знов по крижинах?

— А так і є, він знов на крижинах!

Справді, Федько стрибнув на крижину, потім на другу, і знов на березі всі притихли, слідкуючи за одчаяним хлопцем. Ніхто вже не кричав поради, ніхто не лаявся, тільки не зводили очей з маленької комашинки, яка дряпалась, бігла серед страшних сірих крижин, стрибала, метушилася. Така маленька комашинка, а як вона ловко, безстрашно обдурювала величезні шматки льоду, що з тріском лізли на неї, немов збирались розчавити нахабне живе створіння. Як це створіння топтало ту сіру купу криги і ще навіть часом вимахувало своєю малюсінкою паличкою.

— Ну, й шибеник! — зітхав хто-небудь, як Федько видряпувався з скрутного місця.

А «шибеник» все ближче й ближче присувався.

Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Уперся палицею. Палиця сприснула. Ударив дужче в лід і знов уперся. Стоїть добре. Раз! — і вже на другій крижині. Жилаве, чортове хлопча. Стриба, як кішка.

І от хлопча уже на березі. Круг його крик, писк товаришів. От це молодець, так молодець. От як треба!

— Ну, щастя твоє, що ловкий! — качають головами дорослі. Але не лають і не сердяться, — що говорити такому зайдиголові!

Толя аж задихався, дивлячись, як Федько перебирався по крижинах. Оченята йому розгорілися, серце билось міцно і гаряче. Нічого там страшного нема, на тих крижинах. А зате як цікаво, як весело! От би взяти та собі побігти. Тільки скинуть калоші, а то в них важко. То зовсім не трудно. Узяти у Федька палицю, встромляти у лід і стрибати. Велика штука!

А коли Федько вийшов на берег, коли його отовпили хлопці і з радістю та захватом дивились на нього, як на героя, Толя почув, що він теж може перейти. І не тільки може, а от візьме й перейде!

І він, нічого нікому не кажучи, хутенько скинув калоші, струсив ранець з плеч на землю і підійшов до Федька.

— Дай мені свою палицю! — сказав він.

Федько здивовано подивився на панича.

— Нащо тобі?

— Я теж хочу йти на той бік.

— Куди?

— На той бік.

Ілюстрація
Людмили Ільчинської

Спірка й Стьопка так і фиркнули. Але Федько не засміявся.

— А як упадеш у воду?

— Не бійсь, не впаду. Давай!

— Лучче не треба, Только... Ти не вмієш.

— Овва! Ти один умієш. Ну, давай палицю. Що, може, жалко?

— На... — стиснув плечима Федько, — тільки гляди...

Толя взяв палицю і пішов на кригу.

— А куди знов? Чого? Хто? — раптом закричали люди, побачивши Толю на льоду.

Але Толя, так само, як Федько, побіг далі і стрибнув на другу крижинку. В цей час насунула ціла купа льоду й одрізала Толю від берега.

Толя опинився сам серед страшних, холодних крижин, які всі ворухились, лізли одна на одну, тріщали, крутились.

На березі щось кричали, бігали. Толя розтерявся: хотів бігти назад, але не можна — перед ним ціла смуга води. А ззаду суне величезна скеля льоду. Вона наче спеціально хоче налізти на Толю, так весь час напирала на його кригу.

Толі зробилось страшно. В руки стало якось дуже холодно, ноги ослабли і сковзались по льоду. Хотілось упасти на лід, притулитись до нього всім тілом і кричати, кликати на поміч.

Але він і те боявся зробити. Тільки стояв і тихенько став плакати.

А люди на березі хвилювались, кричали, радились, як вирятувати Толю, і не знали, що зробити, бо кожний радив одне, другий друге, третій третє. Всі йшли разом з крижиною, на якій стояв і плакав Толя, кричали, махали руками, кудись когось посилали. А Толя тим часом все плив далі. Він уже випустив палицю з рук і хукав на червоні пальці, обливаючи їх сльозами.

Деякі з дорослих пробували зайти по крижинах з другого боку, але крига угиналась, ломилась під ними, і один швець навіть трохи не впав у воду.

В цей час звідкись узявся Федько. Він, як тільки Толя розтерявся на льоду, і всі побачили, що злякався, — десь зразу зник. Його навіть хотіли вилаяти, що призвів панича до такої біди. Але Федько як під кригу пішов.

— Ага! Злякався! Шибеник чортів, навчив хлопця та й утік.

Усі вже знали, що Толя хазяйський синок, а деякі навіть побігли за його папою.

І от, коли всі метушились, бігали і не знали, як вирятувати Толю, несподівано з'явився Федько. В руках йому була довжелезна палиця, в яку він почав забивати гвіздка, раз по раз заклопотано подивляючись на Толю. Спірка й Стьопка всіма силами старались помагати йому.

Ну, гвіздок забитий, держиться добре.

— Ану, гей, дайте дорогу... З дороги ж!

Всі розступились на крик. А диви, знов цей шибеник!

Але він з палицею, чи не рятувать панича збирається?

— Ти куди, халамидро?

— Дорогу!.. Ану, дайте дорогу!

Федько продерся крізь юрбу, вибрав крижину і стрибнув.

— Держись, Только! Я зараз буду коло тебе! Держись, не бігай, стій на місці!

Толя, забачивши Федька, захвилювався і хотів бігти йому назустріч, але приказ Федька зупинив його.

Хвилин через п'ять Федько вже був на Толиній крижині.

— Ну, давай руку... Іди за мною. Та не бійсь, іди сміливо. Палицю візьми та впирайсь. Ну, так... Держись... Стій... Я перестрибну, а ти подожди...

— Ой, не ходи!.. Я боюсь... — ухопився за нього Толя.

— Та стій! От дурне... Я перестрибну і присуну до тебе свою крижину, а ти перейдеш... Бо сам же не перестрибнеш...

Федько перескочив, підбіг на край своєї крижинки і вперся палицею в сусідню купу льоду. Крига зашаруділа й підсунулась до Толі.

— Тепер переходь сюди!.. Ну, от бачиш... Тепер іди на цей край. Іди сміливо, не бійсь... Ставай тут. Стій, не бійсь. Я піду назад, підштовхну тепер до берега...

Федько перебіг на другий кінець крижини і тільки хотів упертись палицею в дно річки, як раптом під ним почувся тріск, крихка крижина розламалась надвоє, і Федько зник з льоду.

Всі так і замерли.

Але Федько не потерявся, він ухопивсь руками за кригу і зо всієї сили пнувся, щоб його не знесло. Але на латку води, яка сталася від цього, вже сунула нова крига. Вона знесе Федька.

Толя побачив це і з криком забігав по крижині.

— Толю! Толю! — кричав Федько. — Подай мені палицю свою... Подай палицю... Я вилізу.

Але крижину в цей час підбило до берега і Толя, як стріла, вилетів з неї.

Стьопка, Спірка й інші хлопці кинулись до Федька і протягнули йому палицю. Федько весь посинів уже і хотів взятись за палицю, але рука не слухалась, залякла.

А підійти до нього не можна, бо крижина угинається, заливається водою і може розломитись знов.

— Стьопка, ляж на лід та підсунься до мене, — прохрипів Федько.

З берега дорослі щось кричали, але хлопці їх не слухали. Стьопка ліг і став підсуватись до Федька.

— Зійдіть там з криги, хто лишній, — крикнув Стьопка, озирнувшись.

Але в цей час один з хлопчиків подав Стьопці шворку, зв'язану з поясів. Стьопка кинув її Федькові.

— Хватай, Федю! Хватай... Швидше, Федю, бо крига йде.

Федько протягнув руку, але знов ухопився нею за лід.

— Не можу...— прошипів він, — руки не держать, упаду...

І раптом вхопив зубами за шворку, набрав повен рот, міцно стиснув зуби і мотнув головою, мовляв: «тягни!».

Стьопка, хлопці й дорослі з берега почали тягти Федька.

— Держись, Федю, держись, нічого... Ех, держись ще трошки! Браво!

Федько був весь синій од холоду і того, що держався зубами за пояс. Але, як тільки витягнули його на тверде, він став на ноги і почав швидко-швидко топати й махати руками. Вода лилася з нього, зуби йому цокали, але він на те не вважав.

— Нічого, не перший раз, я цієї зими три рази на льоду провалювався. Треба тільки бігати.

Але йому не дали побігати. Десь узялись папа й мама Толі, а з ними мати Федька, Толя, побачивши їх, затрусився і з криком та плачем кинувся до них.

— Папочко!.. Мамочко!.. Я не винен, я не винен!..

Але папа й мама не дали йому говорити. Схопивши його під руки, шарпнули і потаскали додому.

Мати Федькова теж схопила Федька і так торсонула, що з того аж бризки посипалися.

— Додому, іроде! Ось я тобі покажу! — І знову так потягнула, що Федько мусив бігти за нею. Такою блідою й лютою Федько ніколи не бачив свою матір.

А попереду батьки тягли Толю, який весь час спотикався, щось кричав і голосно плакав. Батьки йому щось відповідали і шарпали так, що Толі кілька разів спадала з голови шапка.

Раптом вони зупинились і подождали Федька з матір'ю.

— Він був на льоду? — грізно звернувся батько Толин до Федька. Федькові було дуже холодно, зуби йому не переставали стукати, все тіло боліло од шарпання матері, але він все-таки встиг помітити, що у батька Толиного аж слина запеклася на губах, а очі налились кров'ю. А Толя з жахом задирав голову то до мами, то до папи і жалібно говорив:

— Я не винен, я не винен...

— Мовчи! — крикнув до нього батько, і знов повернувся до Федька:

— Був він на льоду?

— Був... — цокаючи зубами, сказав Федько.

— Неправда! Неправда! — ще жалібніше і з страхом забився Толя. — Я не хотів іти, а вони мене потягнули на річку. А потім Федько узяв і пхнув мене на кригу... Спитайте всіх... Я не винен...

Федько аж труситись перестав і подивився на Толю. А мати Федькова так і спалахнула.

— Ох, Боже ж мій! Та що ж ти собі думаєш, люципере ти! Та батько ж з тебе три шкури здере, та він же на тобі живого місця не оставить. Чом тебе чортяка не вхопила там у воді, ти, ідоляко!

І вона зо всієї сили ударила Федька по голові. Федько аж упав на одно коліно і закрив руками голову. Мати знов хотіла вдарити його.

— Подождіть, Іванихо! — зупинив її батько Толин і підняв Федька.

— Встань... Чекайте, Іванихо... Я хочу спитать його... Федьку, я вірю тобі, я знаю, що ти ніколи не брешеш, не брешеш й тепер: говори, ти потягнув Толю на річку?

Федько трусився, коліна йому зігнулись і хилитались на всі боки. Він мовчав.

— Говори ж, падлюко! — торсоннула його мати.

Федько глянув на Толю, — той великими, повними страху й тоски очима дивився прямо на нього. Сльози текли йому по щоках і зупинялись в куточках рота. Толя машинально злизував їх язиком і все дивився на Федька з чеканням чогось страшного.

— Ну, говори ж, Федьку! — нетерпляче сказав батько Толин.

Федько одвів очі од Толі, похилився і тихо сказав:

— Повів...

— І пхнув його на кригу?

— Пхнув...

— Паршивець же ти! — крикнув Толин батько і сильно хляснув Федька по лиці. А потім повернувся до Федькової матері і сказав:

— Надіюсь, що на цей раз чоловік ваш покарає його, як слід... Інакше, лучче очистіть мені квартиру.

Федькові знов упала з голови шапка, як ударив його Толин батько. Він підняв її й подивився на Толю. Але Толя тулився до матері, яка милувала вже і жаліла його.

А ввечері, коли мав прийти батько Федьків з роботи, Федько кашляв і облизував гарячі губи. Йому було страшенно жарко.

— Ага, бухикаєш, кашляєш, ідоле? — обзивалась од печі мати. — Подожди, подожди, візьме тебе чорт... Ось нехай ще батько прийде та погріє ще ремнем. Що, єсть жар?

— Єсть... — тихо одповів Федько, а сам придивлявся, як в очах його стояли дивні жовті й зелені плями.

Коли батько прийшов і мати стала йому розказувати, Федькові в очах уже було зовсім жовто і голова була страшно тяжка й гаряча; така була тяжка, що не можна було держати її на плечах і хотілось покласти чи на стіл, чи на землю, чи хоч у піч — аби покласти.

Мати говорила, але Федько навіть не слухав і не пам'ятав вже нічого. Він тільки, як крізь сон, бачив, що татуньо чогось страшенно став лютий, такий лютий, що аж говорити не міг і тільки хапався то за горло, то за ремінь.

Потім Федька поклали на стілець і били вже, як слід. Але Федько й на цей раз навіть не скрикнув. Тільки, як батько пустив на мент руку, якою держав його, Федько впав додолу й не рушався.

— Вставай-ай!! — ревновав батько й шарпнув сина за руку; але рука була така гаряча, а лице сина було таке дивно спокійне, що батько кинув ремінь і нахилився до Федька. Федько вже нічого не чув і не бачив.

А через три дні він лежав мертвий. Разів зо два він приходив до пам'яті, питав, чи били Толю, щось бурмотів і знов падав непритомним. А в непритомності когось просив, комусь грозився і все чогось допитувався у Толі.

Батько й мати не одходили від його постелі, трусилились і мовчки боролись зі смертю. Але смерть поборолася.

На четвертий день Федька ховали. На кладовище йшли хлопці зо всіх сусідніх вулиць. Спірка, Стюпка й Гаврик плакали навзрід.

А Толя тихенько виглядав із вікна. Мама йому строго наказала не виходити до вуличних хлопців.

А йому було цікаво подивитись, як будуть ховати Федька-халамидника.

Коли Федькова труна сховалась за рогом вулиці і не було вже нікого видно, Толя одійшов од вікна, перекутившись на одній нозі й побіг гратися з чижиком.

Цього чижика він сказав Федьковій матері віддати йому, бо він його виграв у Федька.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чи справдилися твої припущення, які події можуть відбутися в останній частині оповідання? Обміняйся враженнями із сусідом за партою.
2. Коли Федька підбивали на те, щоб він перейшов по кризі через річку, у нього *навіть губи побілели, а очі стали такі чудні, гострі, коли він вдивлявся в кригу*. Яку роль відіграє **портрет** у цьому епізоді — змальовує зовнішність чи розкриває внутрішній стан героя? Обґрунтуй свою відповідь.
3. Пригадай портретну характеристику Федька на початку оповідання. Головними (домінуючими) деталями портрета персонажа були руки в кишенях і картуз набакир. На яку рису вдачі натякають ці деталі? Назви кілька епізодів на доказ своєї думки.
4. Визнач, який епізод в оповіданні є найнапруженішим. Виразно прочитай його.
5. Якщо Федько завжди говорив тільки правду, то чому він обманув Толиного батька?
6. Толя знав, що Федько врятував йому життя. Чому він оббрехав свого рятівника? Як цей вчинок його характеризує?

7. Поясни, як у виразноє характери Толі й Федька їхня поведінка на кризі та під час розмови з батьками.
8. Прочитай уривок з оповідання: *Разів зо два він приходив до пам'яті, питав, чи били Толю, щось бурмотів і знов падав непритомним. А в непритомності когось просив, комусь грозився і все чогось допитувався у Толі.* Поясни, що найбільше непокоїло Федька перед смертю.
9. Чи усвідомив Толя свою вину в смерті Федька? Чи відбулося його духовне очищення? Які художні деталі наприкінці оповідання дають тобі можливість зробити такий висновок?
10. Розкажи, як ти ставишся до Федька і Толі.
11. Поясни, як ставиться до хлопчиків автор. Обґрунтуй свою відповідь.
12. Зроби припущення, чи змінилася б доля Федька, якби Толя сказав батькам правду.
13. Як би ти вчинив/вчинила на місці Федька в епізоді на річці, знаючи, що через Толю завжди тільки неприємності?
14. Як, по-твоєму, складеться життя Толі? Яким він стане, коли виросте?
15. Що тебе найбільше вразило в оповіданні?
16. Які важливі питання (проблеми) порушує автор у творі?
17. Яка головна думка оповідання?
18. Доведи, що твір «Федько-халамидник» — оповідання.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Накресли в зошиті таблицю й заповни її.

Федько		Толя	
Яким сприймають люди	Яким є насправді	Яким сприймають люди	Яким є насправді

2. Прочитай на с. 236 пам'ятку про послідовність характеристики персонажа художнього твору. Підготуй усну характеристику Федька або Толі (на вибір).

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

В. Винниченко був не тільки талановитим письменником, активним громадським діячем, а ще й прекрасним художником. Користуючись інтернет-джерелами, знайди репродукції його художніх полотен. Поясни, як ці картини доповнюють твоє уявлення про багатогранність таланту митця.

**СТАНІСЛАВ
ЧЕРНІЛЕВСЬКИЙ**
(Народився 1950 р.)

Станіслав Болеславович Чернілевський народився 6 липня 1950 року в селі Жван на Вінниччині. Сім'я була багатодітна. Хлопчик рано залишився без батька, тож довелося здобувати середню освіту в школах-інтернатах. Перебуваючи далеко від родини, завжди сумував за мамою, родинним теплом і затишком. Уже з четвертого класу почав віршувати, ділився на самоті з учнівським зошитом своїми думками та переживаннями.

Після школи юнак закінчив Вінницький педагогічний інститут і працював учителем. Але увесь час мріяв про кінематограф. Київський театральний інститут імені І. Карпенка-Карого допоміг йому здійснити це бажання: він здобув фах кінорежисера й працював на Одеській та Київській кіностудіях, а також телеканалах.

Найвідоміша збірка поезій С. Чернілевського — «Рушник землі». Він — лауреат літературної премії імені Василя Симоненка (1987 р.).

ВІРШОВІ РОЗМІРИ: ЯМБ І ХОРЕЙ

Попрацюй у парі.

Пригадай ознаки віршованої мови. Порівняй свої відповіді з відповідями однокласника/однокласниці.

Зп'ятого класу ти вже знаєш, що для віршованої мови характерне повторення в певній послідовності наголошених і ненаголошених складів, що утворюють стопу.

Стопа — поєднання наголошеного й одного або двох ненаголошених складів.

Хорей — це двоскладова стопа з наголосом на першому складі (— U).

Ямб — це двоскладова стопа з наголосом на другому складі (U —).

Щоб визначити віршовий розмір поетичного твору, треба запам'ятати таку послідовність дій:

1. Поділи слова на склади.
2. Постав над словами наголос, пам'ятаючи, що службові частини мови не наголошують.
3. Напроти рядків вірша запиши схематично наголошені й ненаголошені склади (/ — наголошений, U — ненаголошений).
4. Установи закономірність повторення груп складів.
5. Визнач віршовий розмір — ямб або хорей.
6. Полічи, скільки стоп міститься в кожному рядку.

Наприклад:

Те-хо, те-хо снґ і-д́а,
Бґ-лий снґ, ла-п́а-тий,
Ме у двґр ско-рґш пі-д́ам,
Взґзь-ме-мо ло-п́а-ти.

М. Познанська

/ U		/ U		/ U		/
/ U		/ U		/ U		/
/ U		/ U		/ U		/
/ U		U U		/ U		/

СТОПИ

Зі схеми видно, що в більшості стоп наголос завжди падає на перший склад. Отже, робимо висновок, що вірш написано дво-складовим розміром — хореем. Зверни увагу, що іноді в стопі можуть бути обидва ненаголошені склади, як, наприклад, в останньому рядку цієї поезії.

ТЕПЛОТА РОДИННОГО ІНТИМУ

Теплота родинного інтиму.
Ще на шибках досвіток не скрес.
Встала мати. Мотузочком диму
Хату прив'язала до небес.
Весело і з ляском серед печі
Полум'я гуляє по гіллю.
Ковдрою закутуючи плечі,
Мати не пита, чому не сплю.
Вже однак зникає гіркотина,
Не катує серце печія.
Знову я — малесенька дитина,
Мати знає більше, ніж я.
Матері розказувать не треба,
Як душа світліє перед днем
В хаті, що прив'язана до неба
Світанковим маминим вогнем.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яким ти уявляєш ліричного героя вірша? Відповідь підтверджуй цитатами.
2. Поясни, чому ліричний герой каже: *Знову я — малесенька дитина*.
3. Зверни увагу на слова *зникає гіркотина, не катує серце печія*. На які роздуми про минуле ліричного героя вони натякають?
4. Що відчуває ліричний герой у материній хаті? Чому він каже, що його душа світліє перед днем? Використовуючи прийом усного малювання, опиши його душевний стан.
5. У яких побутових деталях для ліричного героя втілюється теплота родинного інтиму?
6. У вірші використано кілька образів-символів: хата, небо, вогонь. «Розшифруй» їхнє значення для вираження провідного мотиву поезії.
7. Чи можна сказати, що вірш має автобіографічне звучання? Обґрунтуй свою думку.
8. Зроби припущення, які почуття й думки могли володіти автором, коли він писав свій твір. Назви художні засоби, за допомогою яких йому вдається досягнути бажаного ефекту.
9. Зверни увагу, що у вірші звичайні слова створюють незвичайні образи. Які картини виникають у твоїй уяві?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

У вірші читаємо: *Ще на шибках досвіток не скрес*. Яку картину ти уявляєш, прочитавши це речення? Опиши її.

Слово **скреснути** має кілька лексичних значень. Із запропонованих варіантів вибери його доречне лексичне значення:

1. Звільнитися від криги (про річки, озера).
2. Те саме, що воскреснути (про людину).
3. Спалахувати.

Склади **три** речення зі словом *скреснути* в різних лексичних значеннях.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Інтѐм — інтимна обстановка, інтимні стосунки.

Інтѐмний — особистий, задушевний.

Шѐби — віконне скло.

Дѐтсѐвіток — світанок, передранок.

Пѐчіу — пекучий біль.

ЗАБУЛА ВНУЧКА В БАБИ ЧЕРЕВИЧКИ...

Забула внучка в баби черевички...
Дитячим сміхом бризнувши в зело,
За повелінням вікової звички
Перекотилось літо за село.

Махнуло рученятко в бензовозі
І курява вляглась після коліс.
А бабка все стояла на дорозі,
Хустинкою торкаючись до сліз.

І вийшли в небо зорі-жаровички,
І тихо бабка посеред села
Малесенькі дитячі черевички
У спорожнілу хату занесла.

Лягла собі. І світло не світила.
Торкнулась черевичків перед сном —
І осінь їй тихенько опустила
Горіховий листок перед вікном.

Евген Лещенко.
Добрий вечір, бабусю...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Назви, де й коли відбуваються зображені в поезії події. Відповідь підтверджуй цитатами з твору.
2. Розкажи, який епізод із життя бабусі зображено у вірші. Використовуючи усне малювання, розкажи про стосунки бабусі та внучки.
3. Поясни, що відчуває бабуся після розставання з онукою. Відповідь підтверджуй цитатами.
4. Зверни увагу: у вірші немає слів *зажуритися*, *печалитися*, *тужити*, які могли б передати переживання старенької, але читач відчуває її смуток. Поясни, як поет зумів виразити її душевний стан. Виразно прочитай рядки з вірша на підтвердження своїх суджень.
5. Поміркуй, чому у вірші кілька разів згадано внуччині черевички. Що символізує ця художня деталь?
6. Зроби припущення, які почуття й думки могли володіти автором, коли він писав свій твір. Назви художні засоби, за допомогою яких йому вдається досягнути бажаного ефекту.
7. Який настрій викликає в тебе цей вірш? Чому?
8. Аналізуючи вірші С. Чернілевського, ми можемо розмірковувати над тим, про що в них розповідається (тобто зміст). Ми можемо також робити висновок, як вони написані (тобто стиль автора). С. Чернілевський прагнув, щоб стиль віршів був задушевним і зворушливим. Як ти думаєш, чи вдалося йому цього досягнути? Поясни свою відповідь, аналізуючи образи та художні засоби віршів.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати вірші С. Чернілевського.
2. Запиши в зошит перші два рядки першої строфи вірша «Забула внучка в баби черевички...» та визнач його віршовий розмір.

**ІРИНА
ЖИЛЕНКО**
(1941 – 2013)

Ірина Володимирівна Жиленко народилася 28 квітня 1941 року в Києві. У той рік почалася Велика Вітчизняна війна, але вона її не пам'ятає — була надто маленька. Перше, про що яскраво згадує, — повоєнний квартал неподалік від Ботанічного саду, затишок старих київських дворів, мансарди й дерев'яні веранди.

Іринка змалку росла без батька, виховували її мама та дідусь із бабусею. У повоєнний час не розкошували: одна сукенка сіренького, практичного кольору, «бурки» на ноги — ось і все вбрання. Але поетеса пригадує куплені бабусею на базарі ядучо-малинові стрічки, у яких дівчинка здавалася собі «королевою з кіно». Перші вірші Іринка почала писати у вісім років. На зріст маленька: у своєму класі була схожа на четвертокласницю, але в дитячих іграх нічим не поступалася хлопцям.

Після закінчення школи І. Жиленко навчалася в Київському університеті імені Тараса Шевченка, працювала в редакціях газет і журналів.

ЗІ СПОГАДІВ ІРИНИ ЖИЛЕНКО

По пальцях можна перерахувати наші кольорові враження. Адаже навіть кіно було чорно-білим. Так, кольорів було замало. Але ж... золоті кульбабки і лілові бузки Ботанічного саду, багрянні жоржини палісадів і синє київське небо. А китайські ліхтарики? А кульки і паперові квіти? Як цікаво було жити!

Доволі часто доводиться мені повторювати: «Мене любили». Так, у дитинстві я постійно відчувала на собі людську доброту. Це тому, — гадала я тоді, — що всі люди добрі. Тепер же підозрюю, що немалу роль у ставленні людей до мене зіграла і я сама. Була я весела, послужлива, чемна, не лізла за словом у кишеню. Дивилась на людей довірливо, мовби казала: «Я знаю, ти хороший». Люди це відчували і справді були «хороші».

...Коли до зали ввійшов... дід, страшний, з білою бородою, з торбою і палицею — скоїлась веремія. Крик, плач, дитлашня тікає, ховається, кличе мам. Я — не злякалась, одна-єдина. Дід підійшов до мене і сказав: «От молодець! За те, що не плачеш, — на тобі подарунок!» І рев одразу вщух — що таке «подарунок», ми вже знали. І почалося свято, якого я не забуду ні на цьому, ні на іншому світі, — моє найперше новорічне свято.

ЖАР-ПТИЦЯ

Сусідка моя — чарівниця —
годувала надвечір родзинками
у клітці золоту Жар-Птицю
з очима-намистинками.
І як воно трапилось —
хто його зна —
та тільки дверцят не замкнула вона,
Рвонулась на волю чудесна Жар-Птиця,
і враз освітілась
казково столиця.
Летіла все вище, так гарно, так вільно,
як в найзолотішім, найкращім мультфільмі.
Дорослим і дітям
яснішали лица:
«Як хороше жити
під сонцем Жар-Птиці!»
І тільки ота трьохсотлітня г'ава,
яка себе називала Павою
(старезна, без ока, та ще й кульгава),
знайшла Жар-Птицю непристойно яскравою.
І вся вороняча орава
зчинила люту стрекотняву:
«Вона яскра-яскра-яскррава!
Таку чужу нескромну птицю
тримать годиться тільки в клітці!»
Вже третій день — нема Жар-Птиці.
І людям посмутніли лица.
О, не сумуйте, її нема,
бо — розумієте? — зима.
Жар-Птиця ж — птаха екзотична,
південна, до снігів незвична.
Ну, от і простудилась трішки.

Аліна Павленко.
Жар-Птиця

Лежить вона терпляче в ліжку,
п'є молоко, клює родзинки,
чита «Барвінок» і «Мурзилку».
Пішли на лад у неї справи.
І скоро знов злетить вона
на злість лихим, кульгавим гавам,
на новорічну радість нам!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Назви, коли й де відбуваються події, зображені у вірші. Відповідь підтверджуй цитатами з твору.
2. З'ясуй, як у поезії поєднано реальність і фантастику. Виразно зачитай цитати, що підтверджують твої висновки.
3. Поясни, чому Жар-Птиця не може жити в клітці. Яке її призначення? Відповідь підтверджуй цитатами з вірша.
4. Випиши в зошит слова, якими охарактеризовано Жар-Птицю. Що вона символізує?
5. Який настрій у тебе пробуджує розповідь про цю фантастичну птаху? Чим ти можеш це пояснити?
6. Назви, хто у вірші протиставляється Жар-Птиці. За якими ознаками?
7. Якою ти уявляєш ліричну героїню вірша? З якими почуттями вона розповідає про Жар-Птицю? Якими словами передає їх автор?
8. Чи у звичайному житті ти можеш зустрітися з Жар-Птицею та Гавою? Як саме?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Сталий вираз **спіймати жар-птицю** стосовно людини означає стати везучим, досягти чогось значного.

Слово **гава** має два лексичні значення. У вірші це птах. А коли кажуть *гава* про людину? Коли кажуть *ловити гав*? Поясни значення цього фразеологізму. Склади й запиши з ним речення.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Екзотичний — дивовижний, чудернацький.
Кульгавий — людина, яка має пошкоджену ногу або ногу, коротшу за другу.
«*Барвінок*» і «*Мурзилка*» — дитячі журнали.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Підготуй повідомлення про дитячі роки І. Жиленко.
2. Навчися виразно читати вірш «Жар-Птиця».

У спогадах! Жиленко про дитинство знайди пояснення того, чому у віршах вона змальовує світ прекрасним і казковим.

ПІДКОВА

Була зима. Ішов зелений сніг,
За ним — рожевий. Потім — фіалковий.
І раптом протрюхикав на коні
Дідусь Мороз. І загубив підкову.
Та не просту. А золоту. Таким,
на місяць схожим, серпиком лежала, —
аж розгубились в небі літаки,
кричали: «Мама!» —
Й крильцями дрижали.
А я знайшла. Сказала їй: — Світи
тут, на вікні. Щоб все мені збулося! —
Зійшлися і роззявили роти
сімсот роззяв. Стоять вони і досі...
Круг них світився то зелений сніг,
то голубий, то ніжно-фіалковий.
Вони стояли вперто, день при дні, —
зачарувала їх моя підкова.
Що ж, покладу підкову в чемодан,
куплю я шубу. А тоді поїду
в Лапландію. Хоч трішки і шкода,
вже так і будь — віддам підкову Діду.
Оце і все. А сніг звичайним став.
Легкий і рівний, пада, пада, пада...
Роти закрили всі сімсот роззяв.
І розійшлись... І полягали спати.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Протрюхекати — про коней: бігти дрібною риссю.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, символом чого, за народними уявленнями, є підкова.
2. Що створює відчуття казки у творі? Відповідь підтверджуй цитатами з тексту.
3. Дізнайся з довідкової літератури або з інтернет-джерел, що символізують кольори, згадані у вірші. Яка їхня роль у творі?

4. Які висновки можна зробити з того, що *зійшлися і роззявили роти сімсот роззяв*? Що їх захоплювало? Який художній засіб використано в цих рядках?
5. Якщо лірична героїня знала, що підкова притягує щастя, то чому вона вирішила повернути її Дідові Морозу?
6. Поясни, чому зникла казка. Що змінилося після повернення ліричною героїнею підкови?
7. Якою ти уявляєш ліричну героїню вірша? Відповідаючи, спирайся на твір.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. Як треба розуміти вираз *аж розгубились в небі літаки, кричали: «Мама!»*?
2. Яке лексичне значення має слово **рівний** у рядках вірша *А сніг звичайним став. Легкий і рівний, пада, пада, пада...?*
 1. Який нічим не відрізняється від інших у чому-небудь, однаковий.
 2. Який має один колір, однобарвний.
 3. Який не має нерівностей, западин і підвищень, гладенький.

ГНОМ У БУФЕТІ

Ти знаєш, у нашому домі,
в старому буфеті, давно
живе мій добрий знайомий —
старенький буфетний гном.
Він знав ще дідуся хлоп'ям,
а маму — малим дівчатком,
гукав пустунам: «Ай-яй!»,
слухняним давав шоколадки.
Замкнувши буфет на гачок,
золотить на свята сервізи.
Багріє його ковпачок
за склом серед вазочок різних.
Він любить какао пить,
смоктати м'ятні гостинці.
Так довго і солодко спить
в старій музикальній скриньці.
Навчився він чемних манер
в одній маркізі з фарфору.
Сказала маркіза: — Тепер
дружити із вами не сором.
Ви просто — франтом, хоча
втягніть у петлицю троянду.

І прошу до мене на чай
разом з цвіркуном-музикантом.
Століття, і друге, і третє, —
прислухайся! — чуєш? — завжди
клопочеться гном у буфеті,
бурмоче, зітха, шарудить.
І тупа, і плямка в куточку,
і дзвонить в буфетні шибки.
І в довгі засніжені ночі
нашіптує дітям казки.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яким у вірші описано гнома? Прочитай рядки, у яких звертається увага на деталі його одягу, смаки й уподобання.
2. Як довго живе гном у буфеті? Підтвердуй свою відповідь рядками з вірша.
3. Буфетний гном у вірші — представник потойбічних добрих сил, здатних оберігати людину. Знайди підтвердження цієї думки у вірші.
4. Гном живе в буфеті, спить у старій музикальній скриньці, його ковпачок червоніє серед вазочок. Що символізують ці деталі? Свою відповідь обгрунтуй.
5. Знайди у вірші рядки, які вказують на аристократичну* суть поетичного героя.
6. Що символізує гном?

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Багровий — темно-червоний.

Марк'за з фарф'ру — фарфорова статуетка знатної дами.

Франт їм, франт — модник, вишукано одягнений чоловік.

Петляця — обшита нитками або нашивна петелька на вилогах пальта, піджака.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати вірші «Підкова» й «Гном у буфеті» І. Жиленко.
2. Визнач віршовий розмір вірша «Підкова», користуючись пам'яткою на с. 236.
3. Випиши з вірша «Гном у буфеті» **два-три** епітети.
4. До поезії І. Жиленко, яка тобі сподобалася найбільше, намалюй ілюстрацію (за бажанням).

* *Аристократичний* — знатний, родовитий, шляхетний, благородний.

**ОКСАНА
ІВАНЕНКО
(1906 – 1997)**

Оксана Дмитрівна Іваненко народилася 13 квітня 1906 року в Полтаві. Тато майбутньої письменниці — творча людина, випускник Київського університету святого Володимира, був редактором газети, мама працювала вчителькою в дитячому приютку. Як згадувала Оксана Дмитрівна, у неї було щасливе дитинство. У родині панували любов, повага одне до одного, доброзичливість і творчість. До Іваненків часто приходили мамині учні, і тоді маленька Оксана включалася в репетиції літературно-музичних вечорів, читання казок, підготовку до уроків. З дванадцяти років дівчинка почала давати уроки дітям і сама невпинно вчилася.

Шістнадцятирічною, вона вдень працювала вихователькою в дитячому будинку, а ввечері навчалася в Полтавському інституті народної освіти. Але такий ритм життя їй не обтяжував, навпаки — до всього бралася заповзято, все робила з вогником. Саме в ці роки Оксана Дмитрівна почала писати для дітей. Одного разу, згадувала письменниця, завідувачка дитячого будинку замкнула її у своєму кабінеті й сказала, що випустить звідти тільки тоді, коли Оксана напише п'єсу для дитячого ранку. Відтоді вона письменниця на всі дитячі свята писала сценарії, а коли їй виповнилося 24 роки, читачі ознайомилися з першою збіркою її дитячих творів.

Усе життя О. Іваненко було пов'язане з дітьми. Довгий час вона працювала головним редактором дитячого журналу «Барвінок», багато творів написала для юних читачів.

ЗІ СПОГАДІВ ОКСАНИ ІВАНЕНКО

У нас удома висів великий портрет Кобзаря, і, ще не розуміючи цілком змісту, я вже знала «Рече та стогне», «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», тому що їх завжди співали і вдома дорослі, і мамині учні. Щороку в березні в Шевченківські дні влаштову-

вали ранки та вечори. У мене особисто був величезний репертуар для гімназичних свят. Але, крім особистих «номерів», я знала напам'ять усе, що готували мамині молодші школярі, старші учні батька... Репетиції часто відбувалися у нас дома — батько, завзятий театрал, ще зі студентських років закоханий у Заньковецьку та інших корифеїв українського театру, вкладав у ці підготовки до свят весь запал, — це було щось невід'ємне од життя всієї сім'ї.

Писати я почала дуже рано, як тільки вивчилася читати, а читала я з чотирьох років... На щастя, удома ніхто не звертав уваги, що крім ігор «у ляльки», я дуже любила писати повісті. Псувала на своє писання безліч паперу... і в шість років вирішила видавати свій журнал. Він називався «Гриб». Мій журнал, правда, після кількох номерів «прогорів»... Але я продовжувала писати нескінченні повісті.

У нас була велика бібліотека. Бібліотека містилася в маленькій літній кімнаті, і щоліта ми з братом починали її впорядковувати, але поринали в читання, і тому так нам і не вдалося її упорядкувати. Бібліотека — це було наше володіння.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Підготуй повідомлення про дитинство О. Іваненко.
2. Розкажи, які обставини сприяли потягу майбутньої письменниці до літературної творчості.

Попрацюй у парі.

Розкажи, що ти знаєш про перші друковані книжки в Україні. Хто був їх майстром? Порівняй свою відповідь із відповіддю однокласника/однокласниці.

ДРУКАР КНИЖОК НЕБАЧЕНИХ (Скорочено)

Тобі присвячую оцю нехитру повість
Про друкаря небачених книжок.
Книжки — це наша праця, наша совість,
Цілющої води живий струмок.
Не знаю досі, де твоя могила,
Чи ти в боях, чи в катівнях поліг,
Та я робитиму, поки в руках є сила,
Усе, що ти в своїм житті не встиг...

Присвячується
Володимиру
Татаринуву

МАКСИМ ГРЕК

— Книги — це ріки, що напувають весь світ, — почув дякон глухий голос старця. Другий голос роздумливо, але твердо повторив за ним:

— Книги — це ріки, що напувають весь світ.

Дякон не насмівся постукати і схвильовано відійшов у кінець сіней. Під цією низенькою стелею він здавався особливо високим. Коли будували монастир, мабуть, хотіли, щоб стеля нагадувала своїм склепінням небо, але занадто низько спустили її над головами людей.

Слова, що почув дякон, пройняли до серця, наче пронизали його. Книги. Як він часто думав про них, особливо після того, як померла його дружина і він лишився самотнім з малим сином. Він прагнув знайти якусь вищу втіху. Досі книги були скарбом небагатьох. Місяці й роки переписувалася кожна книга, ретельно оздоблювалася художнім орнаментом, заставками, кінцівками. Її оправляли в розкішну оправу, часто з коштовними каменями. Це все показувало любов і повагу до книги. Але хто міг придбати її, таку дорогую? Тільки багаті монастирі, церкви та заможні бояри, що інколи віддавали за бажану книгу і землі, і села. А скільки людей жадало читати і не мало змоги! Як часто дякон думав над цим.

Дверцята келії відчинилися. Трохи схиливши голову, щоб гостроверха з хутром шапка не зачепила стелі, бо він також був високий, вийшов цар Іван Васильович. Він пройшов на подвір'я, зосереджений і замислений, не звернувши уваги на дякона, який низько схилився перед ним.

Двері келії лишилися відчинені. У сутінках біліла одна довга вузька борода. Старець стояв у кутку худий, схожий на святих, мальованих на монастирських іконах.

— Це ти, Іване? — спитав він тихо. — Іди ближче, сідай!

Дякон майже з побожністю наблизився до старого і поцілував руку, яка важко підвелася, щоб поблагословити його... Перед ним був той непримиренний славетний учений, відомий Максим Грек...

— Сідай, Іване, — повторив Максим. — Ми говорили з царем про книги. Так, книги — це ріки, що напувають весь світ. Мое життя проходило з книгами. Я переписував, перекладав, тлумачив книги. Я виправляв помилки, що їх робили несвідомо переписувачі і цим затьмарювали їхній високий зміст. Та єдиний спосіб уникнути цих помилок і дати всім людям читати книги — це друкувати їх... Я вже розповідав тобі про Яна Гутенберга, що перший винайшов друкарський верстат і, виливши з свинцю літери, складав їх у слова, а, намазавши чорною фарбою, на верстаті притискував до паперу. Його були перші спроби. Потім інші люди, наділені святим даром, робили ще краще. Як суха земля конає від спраги і жадає животворної води, так людські душі жадають знання.

Старий бачив, що дякон, затамувавши подих, слухає, і це втішало його. Як йому все життя хотілося передати тим, хто оточував його, всі свої знання, свої думки! Ніколи не був він честолубцем та срібллюбцем.

За те й незлюбили його ситі, пишні архієреї, ченці з багатих монастирів-вотчин. Цього молодого диякона Івана Федорова помітив Грек своїм проникливим поглядом чорних племенистих очей. Йому до вподоби було високе ясне чоло, світлі, допитливі й розумні очі, вправні великі руки, що любили ремесла і тесляра, і палітурника. Іванові охоче розповідав старець про своє життя, про людей, що стрівав на довгому, заплутаному і невторованому шляху.

Іван стежив за кожним рухом Максима Грека.

— Пам'ятай, Іване, — промовив той, — стару притчу про таланти. Одержали два чоловіки по таланту. Один ледачий та лукавий закопав його, а другий повернув його з прибутком. Коли маєш ти хист до чого, плекай його, вирощуй. Дорожчий хай він тобі буде за багатство, за втіхи мирські, щоб не був ти подібний до мужа лукавого, а віддав його в стократ більшим на службу людям.

ПЕЧАТНИЙ ДІМ

Давно не бачив маленький син Івашко свого батька Івана таким бадьорим, таким задоволеним, таким діяльним. Як прийшов він тоді з Кремля від царя, так і почалось інше життя. З ранку до пізньої ночі зайнятий він. Доручив йому сам цар — тільки подумати: сам цар! — збудувати «Печатний дім», де друкуватимуть безліч книжок.

При «Печатному домі» будують і «Справну палату». Там виправляють книги, з яких будуть друкувати. Радяться у всьому з зовсім старим Максимом Греком, з митрополитом Макарієм. Скрізь встигає Іван Федоров. Скільки ще роботи! Але якої роботи — цікавої, живої, потрібної.

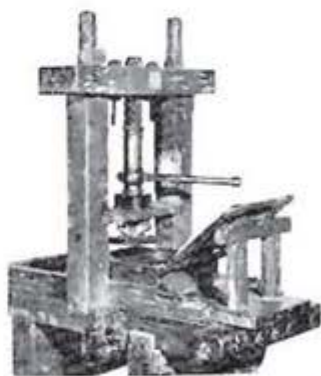
Цар Іван також приходив на «Печатний двір», показує йому проста людина Іван Федоров перші спроби, показує верстати, шрифти, різне друкарське приладдя. Приязно дивиться цар Іван на першодрукаря. Велику справу робить найперший друкар. Імені його не забудуть нащадки.

СВЯТО КНИГИ

Це сталося навесні 1564 року, понад чотириста років тому. Цей день можна прирівняти до великої перемоги, до найсвітлішого свята всього народу. Іван Федоров подав цареві першу книгу, надруковану в «Печатному домі» «повелінням і коштом» самого царя. Ця книга звалася «Апостол».

В. Перевальський.
Іван Федоров

Друкарський
верстат

Як у казці-легенді, переказував народ, простий «ярижка» здобув книгу цареві.

Стопи книг, однаково великих, однаково гарно оправлених у темну шкіру з тисненням, були перед царем. Скільки людей читатимуть їх! Не тільки в церквах лежатимуть вони, як колишні рукописні, важкі, дорогі, недоступні для більшості людей, а зможуть їх купити, читати і не такі вже багатії.

Цар із задоволенням хвалить прекрасний чіткий шрифт, чорний і червоний, чудесні малюнки, заставки.

Малюнки були різноманітні. Їх надруковано дуже багато, кожен розділ починався розкішною заставкою, в якій перепліталися квіти, трави, плоди. Візерункові великі літери починали текст. Жодна переписана книга на Русі ще не була так багато ілюстрована. Це видання аж ніяк не поступалося перед виданням італійських й інших західноєвропейських майстрів... Добре ознайомившись з їхніми роботами, Іван Федоров з великим художнім смаком зробив по-своєму так, як змогли зробити тільки на його батьківщині, і орнамент, і літери...

З любов'ю дивиться великий дужий Іван Федоров на справу своїх рук і, яклюбиме дитя, тримає книгу на міцних широких долонях.

«Апостол» І. Федорова.
XVI ст.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, яким був час, про який розповідається у творі. Свою думку підтверджуй цитатами.
2. Розкажи, що ти дізнався/дізналася про Івана Федорова. Виразно прочитай уривки твору, які підтверджують твої висновки.
3. Прочитай портрет Івана Федорова. Яку інформацію про людину дають тобі такі художні деталі, як *пломенисті очі, високе ясне чоло, світлі, допитливі й розумні очі, вправні великі руки*?
4. Прочитай і прокоментуй речення з першого розділу твору: *Старий бачив, що дякон, затамувавши подих, слухає, і це втішало його.* Чому Іван Федоров слухав Максима Грека, затамувавши подих? Чому така його увага тішила старця?
5. Прочитай уривок, у якому розповідається, як виготовляли рукописні книжки. Порівняй цю розповідь зі статтею у Вступі. Перекажи, яким був шлях рукописної книги від автора до читача.
6. Поясни, чому Максим Грек хотів, щоб книги друкували. Назви **дві** найголовніші причини цього бажання і підтвердь свою думку цитатами з тексту.
7. Назви, хто винайшов друкарський верстат. Як змінився після цього процес виготовлення книжок?

8. Максим Грек дав Івану Федорову настанову: *Коли маєш ти хист до чого, плакай його, вирощуй*. Як першодрукар виконував повчання старця?
9. Відомо, що Іван Федоров працював з ранку до ночі. Чому така важка праця не стомлювала його?
10. Виразно прочитай уривок із твору: *Скільки людей читатимуть їх! Не тільки в церквах лежатимуть вони, як колишні рукописні, важкі, дорогі, недоступні для більшості людей, а зможуть їх купити, читати і не такі вже багатії*. Знайди та прочитай у тексті уривок, у якому ця думка перегується з міркуваннями Івана Федорова.
11. Прочитай опис першої друкованої книжки Івана Федорова. Зроби висновок, як ставився першодрукар до виготовлення книжки.
12. Передбач, як могли розвиватися далі події, описані у творі. Прочитай наступні розділи.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Прочитай речення з повісті О. Іваненко: *Як суха земля конає від спраги і жадає животворної води, так людські душі жадають знання*.
З наведених нижче прикладів добери синоніми до слова **жадати**.

- Слабкий теж хоче бути сильним, прагне бути схожим на свого товариша (Є. Гуцало).
- Вчитися! О, цього бажала вся душа його (Б. Грінченко).
- Юрко вже волів не снідати (Лесь Мартович).

Зверни увагу, що слово **жадати** має відтінок урочистості.

Склади і запиши в зошит речення зі словом **жадати**.

Розрізняй лексичні значення слів!

Талан — доля.

Талант — обдаровання, хист.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Диакон — духовна особа, що допомагає священику в церкві.

Ярѣжка — жартівливо-зневажлива назва російської абетки, застосованої до української мови. Тут — зневажлива назва друкаря.

Калія — кімната, у якій мешкають ченці в монастирі.

Пломенєстий — палкий, полум'яний.

Тєснення — видавлювання на палітурці певних зображень.

ЄРЕТИКИ

Іван Федоров і його помічник Петро Мстиславець з таким же запалом і натхненням друкували інші книги, а над ними вже збиралася гроза. Наче хмари, що раптово затьмарюють погожий день, починають рости, громадитися, спускатися низько над землею і давити повітря, так рос-

ло і дужчало невдоволення бояр та вищих церковників, які були з ними заодно. Ширилися плітки, злостиві чутки навколо друкарні...

— І де це видано, щоб книги не рукою богобоязливою переписувалися, а на верстаті бісівському робилися?

— Що робити? — питає Петро Мстиславець. — На майданах та вулицях уже й пройти не можна. Кажуть уже вголос, що ми з бісівського гнізда. Цареві не до нас. Перед ним бояри один одного оплутують, скрізь змови, страти. Треба нам звідси їхати.

Опускає Іван Федоров голову з довгим хвилястим руським волоссям на свої міцні руки. Як блискуче почалася робота, яким вогнем запалило його душу! І невже це все покинути?

— Ще й нас самих, як еретиків, схоплять та стратять, — роз'яtringє серце Петро Мстиславець.

— Я боюся, тату, — шепоче маленький синок Івашко, притуляючись до батька.

Іван Федоров оглядає замисленими, повними турботи очима друкарню. І каже:

— Так, треба з Москви їхати.

Сумно складає Петро Мстиславець дошки гравюр, велику рамку фронтиспису «Апостола», форми для виливання літер, матриці. Це можна взяти з собою. І з невимовною печаллю дивляться обидва на друкарський верстат. Він лишиться тут. Хай бережуть його учні, що навчилися у першодрукарів.

Ніколи в житті не забуде Іван Федоров і маленький його Івашко тої гіркої ночі, коли збирались лишати Москву.

З клунками за плечима, з довгими палицями в руках, тримаючи за руку Івашка, що в темряві спотикався і падав, пробиралися перші друкарі вузькими покрученими вуличками Москви. На їхньому возі лежало небагате майно та дорогоцінний скарб — матриці, шрифти, книги.

На Красній площі зупинились, оглянулися, вклонилися низько на всі сторони.

— Прощавай, Москва! Прощавай, Кремль!

У СТАРОВИННОМУ МІСТІ ЛЬВОВІ

На пагорках, оточених високою міцною стіною від нападу ворогів, височів Львів — місто, що його збудував для сина Лева у XIII столітті князь Данило Галицький.

Перехрестилися подорожні, в'їхали в міські ворота. Відразу у хлопців аж очі розбіглися. Скільки людей, який гомін навколо! І люди в різних чудових вбраннях, несхожих на їхній московський одяг.

— Ой, сорочки які вишиті! — шепочуть хлопці, дивлячись на барвисте українське вбрання дівчат.

Українські, польські, єврейські, грецькі, вірменські, німецькі слова, слова багатьох інших мов лунають на вулицях. А вулиці рівні, зелені, а будинки кам'яні, чисті.

— Куди це ми потрапили? — питає Івашко.

Іван Федоров знав, що Львів — велике і багате місто, де ведуть торгівлю купці з різних країн, де багато монастирів і церков, де живе сила ремісників. Знав він, що має місто пільги і привілеї від польських королів і за це королі мають від міста немало грошей. Городяни міста Львова обирали собі самі міського голову — «бургомістра».

З цікавістю глянули на великий кам'яний будинок з баштою — ратушу, там засідали бургомістр і радники. Хлопці дивувались левами перед будинком.

Нічого, що такий довгий шлях. У такому місті, напевно, потрібна робота друкаря. Хлопці вже ладні забути всі прикромсті шляху, тільки б швидше побігти на величезний львівський ринок, де, мабуть, є все, чого тільки могло заманутися людині: і східні товари — барвисті тканини, килими, — і вина, і хутра з півночі, і різна зброя, і овочі, і ласощі — усе, усе!

На вулицях Львова, на його майданах, а особливо на ринку, завжди було повно люду, а в той день було ще й свято.

— Може, це тільки в свято так? — спитав Івашко, але не встиг почути відповіді і замовк.

Саме повз них проходила зараз незвичайна процесія.

— Дивись! Хлібина! — захоплено вигукнув Гринь.

Перед великою лавою людей несли корогву, а поряд з нею, на довгій палиці, величезну дерев'яну пофарбовану хлібину.

— Це іде цех пекарів, — пояснив якийсь доброзичливий стариганчик у довгих панчохах і купецькій широкій, але куцій чи то кофті, чи то жупанчику з коміром, оздобленим хутром.

За пекарями йшли кравці з своєю корогвою та з величезними ножицями, якими можна краяти одяг велетню. Далі — шевці з черевиком, мабуть, з ноги того ж велетня. За ними — гончарі, ковалі, теслярі, цирульники.

Ремісники об'єднувались тут по цехах.

На свята цехи проходили містом, кожен під своїм прапором і знаком свого ремесла.

— Тату, а друкарі тут є? — спитав Івашко.

Той же стариганчик, очевидно якийсь дрібний купець, похитав головою. Та батько усміхнувся своєю доброю посмішкою:

— Будуть і друкарі. А ми з тобою хто?

Цікавий стариганчик устряв у розмову. За кілька хвилин подорожні зі своїм возом вже повертали на Підзамче. Квартал, де жили купці та ремісники.

У Львові оселився перший друкар.

У лютому місяці 1574 року, через десять років після надрукування першої книги у Москві, вийшла у Львові перша друкована книжка на Україні.

Художньо і тонко була вона зроблена. Майстер перевершив своє перше видання, хоча «Апостол» львівський був подібний до московського. Та нічого дивного в цьому не було. Друкував львівського «Апостола» той самий першодрукар Іван Федоров. Але було в книжці дещо відмінне. Нові малюнки, інша післямова. Новий малюнок самого апостола Луки. Цікавою і новою була в книзі сторінка, де з лівого боку красувався герб старовинного міста Львова з левом посередині, а з правого — герб самого друкаря: кутник — необхідний прилад для друку і вигин річки, адже «книги — це ріки, що напувають всесвіт». Це був знак, що відображав його працю на все життя. Під малюнком — підпис: «Іван Федорович, друкар Москвитін».

О. Моравов.
Іван Федоров

А про самого друкаря, про його поневіряння, про його незламну віру в своє покликання читачі дізнавалися з післямови...

Післямова — це була звичайна річ у старовинних книжках. У післямові розповідалося, де, коли та як виготовлена книга.

Післямова львівської книги нікого не вславляла, вона тільки мала розповісти всьому світу про важкий труд та перешкоди на шляху друкаря. Пристрасно й палко написав Іван Федоров цю післямову. «Сія повість, відкіля почалася і як зробилася друкарня ця».

Він писав, що друкарня почалася в Москві з наказу царя і великого князя Івана Васильовича, писав про все, що ми тут розповіли.

Він написав про те, як прийшовши до Львова, ходив до багатих купців, ставав перед ними на коліна, проливав сльози, прохаючи допомогти заснувати друкарню. Він певен був, що у Львові, старовинному українському місті, відгукнуться на його заклик, дадуть йому можливість розповсюджувати «слова істинні» в друкованих книжках. З папертей церков закликав збирати кошти. Він був певен, що найскорше ті, що стоять на чолі духівництва, схопляться за цю справу. Але «великі світу цього» байдужі залишилися до його заклику. Він був певен, що й купці охоче подадуть допомогу, бо матимуть з цього велику вигоду для себе. Але купці вважали його за непрактичного дивака — та й годі.

Бідні люди, міщани міста Львова, православне «братство» відгукнулися на палкий заклик Івана Федорова. По копійці збирали вони кошти, щоб міг він відкрити свою друкарню і випускати книги. І про це написав Іван Федоров у своїй післямові.

Він закінчував скромним проханням до читачів: «А нам недостойним хай просять прощення за те, що дерзнули почати... А якщо в чому погрішність буде, Бога ради виправляйте, благословіть, а не кляніть, бо писав не Дух Святий і не ангел, але така ж грішна і тлінна рука, як і у всіх інших неумудрених...»

Книга вийшла. Прекрасна книга, вперше надрукована на Україні...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи однокласникові/однокласниці, чи підтвердилися твої припущення про подальші події.
2. *Книги — це ріки, що напувають всесвіт,* — казали цар і Максим Грек. Якщо таке велике значення книги в житті людини, то чому Іван Федоров мусив тікати з Москви після того, як надрукував першу книжку?
3. Розкажи, що нового з цих розділів ти дізнався/дізналася про час, у який жив Іван Федоров.
4. Прочитай речення: *Наче хмари, що раптово затьмарюють погожий день, починають рости, громадитися, спускатися низько над землею і давити повітря, так росло і дужчало невдоволення бояр та вищих церковників, які були з ними заодно.* Назви художній засіб, який використав автор, щоб передати настрої в Москві.
5. Знайди та прочитай опис Львова. Яким ти уявляєш з опису це місто в давнину?
6. Розкажи, про які порядки у Львові довідалися Іван Федоров із сином, щойно приїхавши туди.
7. Поясни, чим відрізнявся московський «Апостол» від львівського. Прочитай про їхні відмінності в тексті твору.
8. Порівняй умови, у яких першодрукар працював у Москві та Львові. Що було схоже, а чим вони відрізнялися? Зроби висновок.
9. Передбач, чим, на твою думку, може закінчитися твір. Прочитай наступні розділи.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. У творі читаємо: *Ніколи в житті не забуде Іван Федоров і маленький його Івашко тої гіркої ночі, коли збирались лишати Москву.* Яке лексичне значення має слово **гіркий** у цьому реченні?
 1. Який виражає горе, страждання.
 2. Який має своєрідний їдкий, різкий смак.
 3. Негативні переживання, які завдають страждань.
2. Прочитай речення: *Львів — велике і багате місто, де... живе сила ремісників.* До слова **сила** добери синоніми з наведених речень. Які з цих синонімів уживають у розмовному мовленні?

- Бачу я навкруг велику землю, багато племен і родів (*С. Скляренко*).
- Повернулися Сердюки з купою практичних новин (*О. Гончар*).
- Рій думок, тривожні запитання лізли в голову (*М. Стельмах*).
- Навколо сосон — тьма-тьмуца (*В. Земляк*).
- Маса вражень гнула своїм тягарем додолу (*В. Гжицький*).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Єретік — людина, що не дотримується загальноприйнятого вчення.

Жупан, жупанчик — верхній одяг.

Дерзнути — наважитися, посміти.

Роз'утрювати серце — непокоїти, хвилювати, тривожити.

Фронтиспис — ілюстрація, розташована перед титульним аркушем книги на лівій сторінці.

Розглянь у підручнику зображення «Апостола» Івана Федорова (с. 114). Покажи на ньому фронтиспис.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади простий план до всіх прочитаних розділів.
2. Перекажи прочитаний уривок повісті від імені Івана Федорова.
3. Передбач, чим закінчиться твір. Щоб перевірити свої припущення, прочитай закінчення.

НАЙПЕРШИЙ БУКВАР

Його вже пізнали і шанували люди. Пізнали його пристрасну вдачу і добру душу. Просили його позичити гроші — він позичав, не вистачало у нього на його корисну справу — і він не боявся позичити, аби тільки не зупиняти роботи. А він не зупинявся, нові й нові задуми народжувалися у голові й серці.

— Івашко, — казав він синові, — от вивчив я тебе читати, тому що зі мною ти змалку коло книг ще рукописних був, а тепер і ці великі друковані книги тобі зрозумілі. Та чи ж можливо у маленькому дитячому віці таку книгу подолати? Треба для дітей виготовити книги, щоб змалку вчилися читати і щоб легко їм було не тільки вчитись, а й в малих слабких рученятах тримати. — І додав сміючись: — От одружишся ти, будуть у тебе діти, мої онуки, і згадаєш, що дід для них перший буквар надрукував.

Львівське братство зраділо, коли почуло про новий задум цієї надзвичайної і такої простої, своєї людини. Бо хоч прийшов він із Москви, але всією діяльністю показав, що там рідні люди і єдиний у них шлях.

Іван Федорович Москвитін, так всі звали його у Львові, сам сів за редагування граматики. І от як написав він про це у післямові до букваря: «Скоротивши до найменшого, склав я для швидкого навчання дітей... і, якщо труди мої виявляться достойними вашої милості, прийміть їх з любов'ю. А я охоче готовий працювати і над іншими угодними вам книгами».

Найперший на всій Русі та Україні буквар для дітей надрукував Іван Федоров у Львові у 1574 році.

Хотів він й інші книжки друкувати, та коштів більше не було, борги росли. Іван Федоров пробує всілякими способами вибитися з скрутного становища, але дедалі більше заплутується в боргах, у сітях, що розставляють хитрі лихварі.

Та доля — як та ріка, що коливає хвилі свої то вище, то нижче.

Саме тоді, коли вже й не знав, що робити, одержує Іван Федоров запрошення від князя Костянтина Острозького приїхати в його маєток Острог для заснування друкарні.

Хвиля знову підноситься вгору. Знову ясніє чоло невтомного друкаря, і з помічником своїм Гринем іде він до князя. Син Івашко уже дорослий, уже одружився і лишився працювати у Львові. А за той час, що жив Іван Федоров у Львові, протягом двох років Гринь вчився малярству, різьбярству на сталі у майстра художника Пилиповича, друга Івана Федорова, та столярному ремеслу, і платив за навчання Гриня сам Іван Федоров.

ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ

Двадцять п'ять міст, десять містечок, близько семисот сіл мав у своїх володіннях князь Костянтин Костянтинович Острозький, воевода Київський, і одержував прибутку щось із мільйон червоних злотих на рік. Рід князів Острозьких був відомий з давніх-давен. Прапрадідом князя Костянтина був знаменитий Федько Острозький, який боровся за незалежність Русі проти Польщі та Литви...

Ніякими особистими надзвичайними властивостями не відзначався його праправнук, хіба лише тим, що володів незчисленими багатствами і через це мав владу, силу і право. Він не перейшов у католицизм, обставини зробили його родовий замок в Острозі центром культурної діяльності на Україні, а він сам стояв на чолі знаменитої Острозької Академії.

Князь Острозький запросив до себе досвідченого друкаря Івана Федоровича Москвитіна.

Радісно було побачити друкареві, що в Острозі зібралися найученіші люди України — Лукаріс, Смотрицькі — Герасим, батько, та син його Максим, Дем'ян Наливайко — брат славетного потім Северина Наливайка. Князь влаштував в Острозі школу, з якої хотів зробити вищу на зразок Польської Академії. Звали її «трьохязичним лицеем», бо вчили в ній по-слов'янськи, по-грецьки і по-латині. Ця Острозька Академія була першою спробою організувати вищу школу на Україні.

Перш за все князь бажав надрукувати Біблію церковнослов'янською мовою. Це була величезна і складна справа.

З новим запалом узявся він до роботи в Острозі. Дарма, що посивіло волосся у друкаря, що нема вже тої сили, яка була замолоду. Зате є досвід і глибокі знання.

Друкування Біблії — це була знаменна подія в усьому слов'янському світі, це був величезний труд. Над Біблією працювали найвидатніші уми на Україні. І Іван Федоров, перший друкар, також брав участь у звірці списків, у доборі кращих. Але найбільше часу треба було йому віддавати безпосередньо друкарні.

Біблія ще довгі роки була неперевершеним мистецьким твором завдяки своїм шрифтам, верстці, друкові, великій кількості заставок та різних художніх прикрас. Це все виконав Іван Федоров. І, крім герба князя Острозького, крім віршів на його честь, був надрукований у книзі і скромний герб старого друкаря Івана Москвитіна...

ЧАЮ ВОСКРЕСІННЯ З МЕРТВИХ

Високий дід зі срібним хвилястим волоссям і зі срібною довгою бородою постукав у майстерню львівського палітурника Івана Друкаревича, так прозивали тепер сина Федорова Івана.

Вибігли маленькі діти, вибігла моторна весела жінка Тетяна.

— Іванко, Іванко, біжи стрічай! Батько приїхали!

Діти з цікавістю поглядають на підводи: чого це навіз дід? Трохи розчаровані відходять. Чорнявий дядько Гринь, що приїхав з дідом і міцно, як з братом, поцілувався з їхнім татом, зносить з підвод книжки... Самі книжки. Але тато обережно, з пошаною бере їх тремтячими від хвилювання руками. А мати навіть не наслідуюється доторкнутись.

— Це дід ваш надрукував ці книжки, — шепоче вона дітям.

— Це дід ваш склав і надрукував для вас буквар, який ви вчите, — каже батько.

— Дав князь книги розповсюдити, — пояснює Гринь, — а більше нічого й не дав.

Але дід спокійно усміхається.

— Нічого, Гриню, ми й самі тепер зуміємо налагодити нашу друкарню. А князеві Острозькому налагодив справу і більше не потрібний, — додає він, і гіркий сум на якусь мить з'являється в глибоких очах.

Тільки один вечір, може, й посидів дід з онуками, але ніколи вони не забудуть того вечора та надзвичайних дідових оповідань і про Москву, і про свої мандрівки.

А вже другого дня зранку, — ніби й не сиве волосся, не сива борода, — узявся дід до роботи. Треба викупити свій верстат, свою друкарню, що заставив колись львівським купцям. Треба вже покладатися тільки на свої сили, а не на ласку

Герб
Івана Федорова

примхливих панів, що забирали сили й уміння, а потім, самі одержавши за це славу і шану, викидали його геть.

Знову з упертістю й енергією, дивною в його роки, заходився Іван Федоров коло своєї друкарні. Адже його знали й шанували у Львові, його знали і в інших містах України і поза Україною. Правда, не було головного — грошей. А тут ще князь Острозький наклав арешт на друкарське майно Івана Федорова: боявся, мабуть, що буде конкурент його острозькій друкарні.

Та це не зупинило старого. З Гринем почав обладнувати в се спочатку. Але новий удар долі підстерігав його.

Найвірнішим помічником був у нього Гринь, який ще хлопчиськом бавився колись з сином Івашком. Той самий Гринь, якого він на свої кошти вчив у теслярів, у художника, якого власноручно вчив друкарського мистецтва. На старість це була права рука Івана Федорова.

Але останнім часом ходив чогось Гринь занепокоєний, сердитий. Може, йому набридли нестатки, бідне життя, а місто спокушало на гарні легкі заробітки, розваги та втіхи.

«Та чого мені свій вік коло старого дивака нидіти? — думав Гринь. — Що з того, що я з ним умову маю? Хіба мені очі зав'язані?»

А тут, дізнавшись, що він уже вправний друкар, не раз засилали до нього і підлещувалися, обіцяючи золоті гори, ті самі купці Мамоничі, що колись перетягли до себе й Петра Мстиславця.

І от якось, повернувшись додому після невдалих відвідувань купців, Іван Федоров побачив, що Гриня немає в друкарні, не повернувся він і увечері, і на ніч, і на ранок... Зрадливо втік від свого вчителя.

Грко і боляче стало старому. Він відчував, що сили вже не ті, що з роботою справлятися важко. Але хай не радіють заздалегідь католики-єзуїти, що ненавидять завзятого друкаря Москвитіна. До останньої хвилини не кине він кувати свою зброю! Не загасить вогню, що запалив у нього талант.

Він не занепав духом і був нагороджений за це. Якось увечері постукали в його низеньку хатинку.

— Батьку! Прости! Прости мене, грішного, ніколи вже не розлучуся з тобою! — Гринь кинувся перед ним навколішки і припав устами до любих рук свого вчителя.

Старий усміхнувся і міцно притис його до себе.

З новим піднесенням узялися вони за книжки. А тут саме і лихварі дали в позичку грошей.

— Ні, цей Москвитін неабияка людина, йому можна довірити.

Знову замовляли папір, готували шрифти, обладнували друкарню. Та роки, повні тривоги, поневірянь, горіння і невтомної праці, далися взнаки. Він захворів. Мусив лягти в ліжку. І раптом почув, що сил уже нема. Гринь, розгублений, нещасний, стояв коло нього. Лихварі, почувши про важку хворобу друкаря, як шуліки, налетіли і описали все його майно. Перший друкар помирав у страшних злиднях.

— Не сумуй, Гриню, — казав він помічникові. — Як ті річки, потекли книжки мої по всіх усюдах, напувають розум людський. Чув я, в Москві мої учні друкують книги. Знаю я, що й тут не загине справа.

Гринь плакав, і син Іван, і маленькі онуки, що гаряче любили свого дивного, незвичайного діда, — усі плакали. А з сусідніх кімнат вже виносив майно першодрукаря один з лихварів.

5 грудня 1583 року помер першодрукар Іван Федоров. Його поховали у Львові. Син Іван і Гринь поклали плиту на могилі і вирізьбили на ній слова:

«Воскресіння із мертвих чекаю.

Друкар книг, перед тим небачених.

Іван Федорович, друкар Москвитін...»

А посередині його знак — кутник і вигин ріки: книги — це ріки, що напувають всесвіт.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чи підтвердилися твої припущення про подальші події? Поділися з однокласниками, чим тебе вразив прочитаний твір.
2. Знайди в тексті підтвердження тези про те, що люди в давні часи шанобливо ставилися до книжки.
3. Поясни, чому Іван Федоров вирішив друкувати книжку для маленьких читачів. Знайди й виразно прочитай цей уривок.
4. Розкажи детально про осередок науки й освіти в Острозі.
5. Острозька Біблія стала справжнім шедевром друкарського мистецтва. Якщо це так, то чому Іван Федоров повернувся з Острога без винагороди князя?
6. Прочитай народне прислів'я: *Я на його хлібом, а він на мене каменем.* Який епізод у повісті ілюструє це прислів'я? Перекажи його близько до тексту.
7. Розкажи, який висновок можна зробити з життя Івана Федорова.
8. Прочитай епіграф до твору. Яку думку він передає? Як епіграф пов'язаний із розповіддю про І. Федорова?
9. Чому автор так назвала твір? Що вона хоче цією назвою сказати?
10. Як ти ставишся до Івана Федорова? А як автор ставиться до нього?
11. Зроби припущення, які почуття й думки могли володіти письменницею, коли вона працювала над твором.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. За пам'яткою на с. 236 пригадай, у якій послідовності аналізують літературного персонажа. Охарактеризуй образ Івана Федорова.
2. Прокоментуй вирізьблені на могилі першодрукаря слова.

ЕММА АНДІЄВСЬКА

(Народилася 1931 р.)

Емма Іванівна Андiєвська народилася 19 березня 1931 року в місті Сталiно (нинi м. Донецьк). Її тато був хiмiком-винахiдником, мама працювала вчителем бiологiї. Мама, предки якої належали до українського козацького роду, вiдцуралася свого корiння, тому й дочку виховувала байдужою до рiдної мови, культури, традицiй. Дiвчинка до шести рокiв навiть не чула української мови.

Коли почалася вiйна, Емми виповнилося десять рокiв. Вона пам'ятає, як у 1943 році радянськi спецслужби вбили її батька, щоб вiн не виказав своїх винаходiв нiмцям. Мама, боячись розправи, перед наступом радянських вiйськ подалася на Захiд. Так Е. Андiєвська опинилася в емiграцiї*. Жила у Францiї, США, вiд 1961 року — у Нiмеччинi, у мiстi Мюнхенi. У 1957 році письменниця закінчила Український Вiльний Унiверситет, 40 рокiв працювала на радiо «Свобода».

Е. Андiєвська належить до найвiдомiших письменникiв української дiаспори**. Вона любить писати для дiтей. У 2000 році вийшла збiрка її творiв пiд назвою «Казки». Вона цiкаво побудована: оповiдь у нiй ведеться вiд iменi шакала й консервної бляшанки. Шакал розказує казки iз сумним закінченням, а бляшанка — зi щасливим. Кожну оповiдь обоє коментують та пояснюють її мораль по-своєму.

Попрацюй у парi.

Поясни, що ти знаєш про казку як жанр. Яка вiдмiннiсть мiж народною й лiтературною казкою?

Порiвняй свою вiдповiдь iз вiдповiддю однокласника/однокласниці.

* *Емiграцiя* — переселення зi своєї батькiвщини в iншу краiну, зумовлене певними причинами.

** *Дiаспора* — представники народу, якi проживають за межами батькiвщини.

КАЗКА-ПРИТЧА

На наступних уроках ти продовжиш знайомитися з казками, але не звичайними, а казками-притчами. Ти прочитаєш дві казки-притчі — «Казка про яян» і «Говорюща риба». У них, як зазвичай у казках, є розповідь про фантастичні події, але ці події змальовано так, щоб підвести читача до розуміння повчання (мудрості, моралі) твору. Заради цього повчання твір і був написаний.

Притча — коротке оповідання алегоричного змісту з яскраво вираженою мораллю (повчанням).

Так у казці-притчі «Казка про яян» автор зображує країну яянів, їхню байдужість до всього довкола себе, щоб передати читачеві повчання: людина-егоїст*, яка думає тільки про себе, приречена на одноманітне, нецікаве життя. Тільки відкривши світ інших людей, вона наповнить своє життя новим смыслом існування.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Розкажи, які обставини змусили родину Е. Андіївської покинути Україну.
2. Письменниця виховувалася в сім'ї, у якій зневажали все українське. Звідки ж виросло її шанобливе ставлення до України, української мови й культури? Відповідаючи, спирайся на біографічні матеріали.
3. Дай визначення жанру притчі. Чим притча відрізняється від казки й оповідання?

КАЗКА ПРО ЯЯН

Колись пастушок, переплигуючи зі скелі на скелю за козою, що відбилася від решти, посковзнувся й упав у глибоке провалля. Коли він розплющив очі, то побачив, що лежить на площі великого міста, яке складається з вузьких довгих веж, що їх кожен будує на свій лад, бо ці вежі весь час завалюються.

Пастушок підійшов до найближчого чоловіка, який порпався з кельмою серед купи каміння, й запитав, що це за місто, хто його мешканці й чи не можна було б щось попоїсти, бо він дуже зголоднів, наче кілька днів пролежав без їжі. Однак на запитання пастушка ніхто навіть не глипнув у його бік, дарма що козопас обійшов мало не все місто. Врешті вже зовсім зневірившись, що хтось дасть йому тут бодай крайчик хліба, пастушок набрів на кволого дідуся, що порався біля найнижчої, напівзруйнованої вежі, й повторив своє запитання.

— Тут живуть самі яяни, — відповів нарешті старий. — Кожен яянин знає тільки своє «я» і тому запитань іншої людини просто не чує. Я ж по-

* *Егоїст* — людина, що ставить над усе особисті інтереси.

чув тільки тому, що мене здолали немощі, і внутрішні підпори, які досі тримали мене, як вони тримають усіх яян цього міста, передчасно струхли й завалилися, як і моя вежа, направити яку мені бракує сил.

— Я вам охоче допоможу, — радісно вигукнув пастушок, — аби тільки трохи щось попоїсти.

— Яянинові годі допомогти, — скрушно мовив дідок. — Ніхто не може догодити яянинові, бо тільки він сам усе знає і вміє, і то найкраще.

— Але ж людина мусить їсти, аби втриматися при житті!

— Усі тут харчуються власним «я». Коли воно вичерпується, яянин умирає, проте «я» кожного із яян таке невичерпне, що всі тутешні мешканці майже вічні. Мене опали немощі тільки тому, що я чужинець і справжнім яянином так ніколи й не став, хоч і прожив тут майже весь свій вік. Я ледве пам'ятаю, що на початку свого життя під час сварки на кораблі, де я виконував обов'язки юнги, я випав за борт і опинився у цьому місті.

— Але я зовсім не хочу ставати яянином!

— За рогом моєї вежі лежать кельми для новоприбулих, бери собі якусь і починай будувати свою вежу.

— Невже з цього міста немає виходу?

— Ще на початку, коли я щойно сюди потрапив, я здивав одного юродивого, який сидів біля каміння цієї вежі, котру я оце марно будую. Він повідав мені, що місто має сім брам і з кожної можна вийти, хоча досі жоден мешканець цього міста не міг відчинити брами з тієї простої причини, що ніхто з тутешніх насельників не спроможний вимовити коротесенького слова, що відчиняє ці брами.

— Яке ж це слово?

— Це слово знають усі яяни: звичайнісіньке «ти». Але коли хтось із яян, — а це стається так рідко, що про це ходять лише легенди, — отож коли хтось із яян пробує вимовити «ти», в устах яянина це чомусь завжди обертається на «я», і тому брами не відчиняються.

— Я спробую, — мовив пастушок. — Ходімо разом, бо я тобі дуже вдячний на пораду, в мене померли батьки, і я хотів би подбати про тебе.

— Я вже застарий, і ноги вже не тримають мене.

— Я візьму тебе на плечі, і ми разом подамося далі.

— Я не пристосований до іншого світу, і час, відпущений мені вищими силами, добігає кінця.

— Я хочу, аби ти бодай перед смертю дихнув свіжим повітрям, — мовив пастушок, обережно садовлячи собі старого на плечі й простуючи до найближчої брами.

Перед брамою він низько вклонився й промовив:

— Вельмишановна брамо, чи була б ти така ласкава й випустила нас на волю, бо тільки ти можеш нас випустити.

І брама вперше за все своє існування навстіж відчинилася, адже ніхто до неї так не промовляв, хоч цього вона чекала відтоді, як її вставили в мури цього міста, і пастушок побачив себе серед знайомих скель.

— Тепер ти бачиш, який гарний цей світ! — вигукнув козопас і торкнувся старого, аби обережно зсадити його з плечей на землю. Та замість дідуся він намацав тільки мішок, по гузирі наповнений самоцвітами.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, за яких обставин пастушок потрапив у країну до янів.
2. Поясни, чому мешканців країни називають яянами (з двома літерами я).
3. Зроби висновок про те, яким було населення країни.
4. Поясни, чому завалювалися вежі, які будували яяни. Відповідь підтверджуй цитатою з твору.
5. Намалюй у зошиті схему. Допиши біля стрілочок, якими рисами характеру наділені яяни. Кожну з них підтверджуй їхніми вчинками.

6. Чому мешканці казкового міста були «майже вічні»? Відповідь підтверджуй цитатою з твору.
7. Розкажи, що допомогло кволому дідусяві почути пастушка. Прочитай, як про цю свою здатність оповідає старенький.
8. Розкажи, як дідусь із пастушком змогли вибратися з країни яянів.
9. Порівняй опис місцевості на початку притчі і в кінці. Що, на думку письменниці, робить світ прекрасним?
10. Поясни, що символізує в притчі заповнений самоцвітами мішок.
11. Зроби припущення, чому персонажі твору не мають імен.
12. Чого навчила тебе ця притча? Яка її мораль?

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. У творі Е. Андіївська пише: *Пастушок підійшов до найближчого чоловіка, який порпався з кельмою серед купи каміння.* Здогадайся про лексичне значення слова **порпатися** із синонімів у наведених нижче реченнях.
 - Вона возилася коло чогось у сторожці-кухні (С. Васильченко).
 - Командир вовтузився біля недавно одержаних автоматів (О. Гончар).
 - Христя довбається над мережею (Ганас Мирний).
 - Зіпсувався мотор. Шофер длубався в ньому аж до вечора (Ю. Мокрієв).
 Поясни, у якому стилі мовлення доречно вживати слова цього синонімічного ряду.

2. Прочитай цитату з притчі: *Однак на запитання пастушка ніхто навіть не глипнув у його бік.* Із наведених нижче речень добери синоніми до слова **глипнути**.

- Погляну я в теє віконце (*Леся Українка*).
- Хочеться хоч подивитися на свій край на милий (*Т. Шевченко*).
- Варвара Григорівна злісно блимнула на чоловіка (*М. Стельмах*).

3. Яке лексичне значення слова **податися** в реченні *Ми разом подамося далі?*

Вибери правильну відповідь із запропонованих варіантів:

1. Схуднути, виснажитися від горя, туги, хвороби, змарніти.
2. Переставати сперечатися з кимсь, йти на поступки комусь, поступатися.
3. Починати відхід, від'їзд, відліт з якого-небудь місця, відправлятися.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Кальма — будівельний інструмент у вигляді невеликої лопатки для мурування стін, настилання бруківки тощо.

Кв тлий — слабкий, немічний.

Юртдивий — божевільний, безумний.

Здебати — перестріти, зустрінути. *Гуз'єр* — місце, де зав'язують мішок.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Це завдання — наш із тобою маленький секрет. Його можеш нікому не показувати.

На аркуші паперу намалюй уже знайомий тобі багатокутник зі словом Я всередині. Проаналізуй свої риси характеру. Запиши їх на аркуші біля Я і допиши випадки, у яких ці риси характеру виявлялися. Проаналізуй записи й подумай, чи можеш ти назвати себе егоїстом. Якщо так, склади план дій, як ти позбавлятимешся від поганих звичок, які роблять тебе егоїстом.

2. Навколо тебе — безліч цікавих людей. Обери однокласника (члена родини, друга тощо), якому ти хочеш сказати добрі слова, висловити своє захоплення ним. Для цього намалюй на красивому аркуші паперу багатокутник, напиши всередині слово ТИ та все, за що ти обрану людину цінуєш. Поговори зі своїм візаві* про те, що вас об'єднує.

* *Візаві* — той, хто напроти тебе.

ГОВОРЮЩА РИБА

У великих водах, що існують від віків, серед табунів мовчазної риби, у шанованих риб'ячою громадою батьків народилася балакуща риба. Спочатку, коли риба була маленькою, засмучені батьки сподівалися, що з віком, як їхня дитина вбиратиметься в луску, це мине, як минають дитячі хвороби, але час ішов, риба ставала великою і пружкою, на ній полискувала вже луска, як викута з найліпшої дамаської криці, а балакущість риби не тільки не зникала, а навпаки, набрала такої вправності, що батькам уже незручно стало признаватися, що вони належать до одної родини.

Балакуща риба, яка, крім балакучості й доброго серця, була ще дуже молодою, не розуміла, чому сумують батьки, коли так приємно говорити, адже яка розкіш вимовити слово, а тоді дивитися, як воно кольоровими бульбашками рухається крізь воду. Одного разу навіть підсліпуватий хижак, що доживав віку на дні, на свій сором, не розгледівши, що то не черв'як, спокусився цими бульбашками й проковтнув кілька. Але бачачи, як батька й матір убиває неслава, що випала на їх долю, якимось, коли сонце пронизало води до дна, засвітивши коралові кущі, де так добре було гратись у схованки й гукати на весь голос в коралові діри, жахаючи батьків і сусідів, балакуща риба попрощалася з блакитними водоростями, де жила її рідня, і, вийнувши хвостом, попливла шукати іншого табуна.

Але і в іншому табуні говорючій рибі не знайшлося співрозмовника. Хоч і скільки їм риба розповідала пригод, хоч і скільки показувала, як легко й приємно говорити, вистачає тільки розтулити рота, і голос так і стелиться по воді, всі риби, що траплялись на дорозі говіркої риби, мовчки затулялися плавниками й тікали, і скоро до найвіддаленіших закутків великої води стало відомо, що балакуща риба, говорячи без упину, заважає риbam зосередитися, а це порушує гідність риб'ячу. Тому вся рибна громада після ще глибшої, ніж звичайно, мовчанки, яка відрізняє риб від інших створінь, у присутності старого риба, який славився справедливістю й мудрістю, розглянувши справу балакущої риби, ухвалила безслівний присуд, який був намальований верховодами на верхніх верствах води, бо всі риби малюють, коли вже не можна порозумітися мовчанкою, щоб балакущу рибу видалили з води.

Балакуща риба саме гналася за виводком оселедців, щоб розповісти їм жарт, коли мовчазні виконавці вироку, затуляючись плавниками, щоб їх не оглушило, підплили до говорючої риби і, взявши на спину, одним махом винесли її на берег. Там вони її поставили на ноги, і, вручивши листок, де було намальовано, що їй назавжди заборонено користуватися водяним царством, зникли в глибині.

З цих пір риба стала жити на березі. Спочатку вона трохи побоювалася оточення. Усе тут було нове, зовнішньо нібито великої різниці не помічалося, але крізь кущі не можна було проплисти, і в повітрі, яке так нагадувало глибину, вимовлені слова не лишали за собою найменшої бульки. Крім

того, на березі існували рибалки. Балакуща риба не раз бачила їх знизу, нехтуючи заборонаю.

Тільки кризь воду рибалки виглядали інакше, вони насамперед ніколи не розмовляли й не рухалися, а тепер риба на власні очі бачила, як вони не лише розмовляють, як вона, а й бігають, і напевно серед них можна було знайти не одного співрозмовника.

Як їй хотілося, щоразу, як рибалки вирушали в море, підійти й привітатися, однак кожного разу їй щось заважало завести знайомство, і риба ходила по березі й розмовляла сама з собою.

Можливо, вона так і дожила б віку, якби одного дня, проспавши у холодку довше, ніж звичайно, не побачила недалеко від себе рибалку, що відбився від гурту і лагодив човен, нарікаючи на долю. Почувши так близько від себе розмову, говорюча риба не втрималася. Будь-що-будь, вирішила вона і, зірвавшись на ноги, підійшла до рибалки.

— Дай Боже здоров'я, — привіталася риба.

— Дай Боже, — відповів рибалка.

— Що ти робиш? — спитала риба.

— Я лагоджу човен, а ти що робиш?

— Я шукаю співбесідника, — озвалася риба.

— Гаразд, — мовив рибалка, — я їду на три дні ловити рибу. Сідай у мій човен, ти мені розповідатимеш, щоб я не заснув, та я попереджаю тебе, що я не говіркий.

— Нічого, — відповіла риба, — аби ти слухав, я говоритиму за двох.

З цього часу вони подружили. Риба допомагала рибалці вибирати добрі місця для ловитви, розповідала, що діється на воді й під водою, а рибалка ділився з нею турботами. Невдовзі риба знала не тільки ймення й уподобання усіх його дітей і жінки, а й як виглядає у рибалки в хаті й на подвір'ї, чим він журиться і що думає. Інколи, коли щастило добре продати вилов, рибалка приносив пляшку вина, і вони удвох розпивали її по чарці, приємно гуторячи. Так однієї місячної ночі, коли хвилі були гладенькі, як пляшка, яку вони щойно викинули з човна, рибалка відчув, що ліпшого приятеля, ніж говорюча риба, в нього нема й ніколи не буде, і, сказавши, що його дім — її дім, попросив, щоб риба конче прийшла до нього у гості, бо такого приятеля він мусить показати своїй родині.

— Якщо ти не нехтуєш моїм домом, — закінчив рибалка, — то завтра я чекаю тебе на обід.

— Я не нехтую твоїм домом, — відповіла риба, — адже ми приятелі, все, що моє, то й твоє, тільки я ніколи не ходила до селища, і я не певна, чи знайду твою хату.

— Це так легко, — відповів рибалка, — ти лише прав слід он на той пагорбок, а звідти йди прямо. Перша оселя, яка трапиться на дорозі, і буде моєю хатою. Я тобі вийду назустріч, але навіть якби мене щось затримало, йди просто до середини, тебе вже чекатимуть.

Єдине тільки прошу тебе, не проспи або не забудь нашого домовлення, бо я покличу знайомих і велю жінці зготувати обід, і, коли ти не прийдеш, я дуже сумуватиму й думатиму, що ти не хочеш переступити порогу моєї хати.

— Я прийду, — сказала риба.

— Я чекатиму, — пообіцяв рибалка.

Наступного дня, ледве сонце вийшло з води, як риба підхопилась і, протерши бризками очі, випростала плечі.

— Я йду до рибалки в гості, — сказала риба сонцю. Та сонце нічого не відповіло. Воно тільки одягло рибу в небачену червону луску, аж по воді сипнули іскри, й піднялося угору.

— Я йду до рибалки в гості, — вимовила риба й пішла берегом.

— Сьогодні мій найліпший приятель прийде до нас у гості, — сказав рибалка жінці, — приятель, якого ще не носила земля. Дивись, щоб усе було найліпше приготоване. Готуй щедро, не жаліючи, все, що в нас є в хаті, постав на стіл, а я ще збігаю докуплю наїдків і напоїв, бо мені тих, що є, видається замало, а все, що моє, те і його, тож не посором мене перед лицем його.

— Ти зовсім уже здурів, — вигукнула жінка, — вічно у тебе приятелі та приятелі, ти б ліпше дбав, чи ми можемо звести кінці з кінцями!

— Якщо мій приятель прийде, — нагадав рибалка, не слухаючи жінки, — скажи, що я зараз прийду, нехай він заходить до хати, я тільки за рік і назад.

— Якщо твій приятель прийде, — вигукнула жінка, — та рибалка вже був далеко і не чув її слів, що заповнювали собою усе подвір'я, аж горобці ніколи не засиджувалися на цямрині колодязя, і по дорозі, якою прямувала гостя до рибалчиної хати, докотився їх відгомін до риби, ще заки її стало видно оселю свого приятеля.

— Помагай Біг, — сказала риба, угледівши на подвір'ї рибалчиних дітей і жінку.

— Говорюща риба! — закричали в один голос діти, але жінка гримнула на них, щоб вони не галасували й не заважали поратися, бо їй і так ніколи вгору глянути, а тут іще недолугий чоловік запрошує таких приятелів, для яких мало що не з ніг треба збиватися, аби догодити.

— Помагай Біг, — привіталася риба ще раз, вже трохи голосніше, та жінка, яка з ранку до вечора не стуляла щелепів, так багато говорила сама, що не почула, як біля неї риба говорить.

— Дивні звички мають люди, — подумала риба, — вони не вітаються й не помічають інших. Спробую ще раз, якщо мене й цього разу не почують, доведеться повертатися на берег і чекати на рибалку.

— Помагай Біг, — мовила риба, заходячи наперед, щоб жінка її помітила. Але жінка нахилилася, щоб підкинути дров, де в неї варився на відкритому вогні обід, і риба побачила, що її намагання марні.

— Нема ради, — зітхнула риба, — тут усі такі заклопотані. Може, я колись іншим разом завітаю сюди. Певно, я прийшла не в пору, тож нічого не вдієш.

— Бувайте, — вирішила риба й вигнула хвіст, щоб іти. Саме в цю мить жінка обернулася, шукаючи ганчірки, щоб зняти з полум'я казанок зі стравою, що бігла, і її погляд упав на рибу.

— Ще цього не вистачало, щоб на подвір'ї жива риба валялася, — вигукнула жінка. — Нещастя моє, доброго я маю чоловіка, який навіть вилову не здатен донести до хати, не розтрусивши половину по дорозі!

— Я — не вилов, — обізвалася риба, — я говорюща риба. Я приятель вашого чоловіка, і мене запрошено до вас у гості.

Та жінка від власної балаканини не почула риб'ячих слів.

— От і буде доповнення до обіду, — зраділа вона, беручи рибу на ніж і кидаючи її на сковорідку.

— Я риба, — тільки й встигла вигукнути риба, хапаючись за серце, як їй потемніло в очах, і вона зашкварчала на пательні.

— Щось довго нема мого приятеля, — мовив рибалка, повернувшись додому з пляшками в веселих наличках і пакунками. — Я купив усе, що мої очі бачили, й гадаю, приятель утішиться.

— Тобі тільки й думки, що приятель, — сказала жінка. — На щось іншого в тебе нема ні часу, ні очей. Ти вже хоч би пильнував вилову, а то розтрусив на подвір'ї найліпшу рибу. Добре, що я вгледіла та засмажила, інакше пропало б добро.

— Я не розтрушував риби, — заперечив рибалка.

— Як це так не розтрушував! — вигукнула жінка, — ти лишив на подвір'ї таку рибу, що я ледве з нею впоралася.

— Риба! — вигукнув рибалка, пригадавши, що він забув сказати жінці, що його приятель — риба, й кинувся до сковорідки.

— Чи ти здурів, — сказала жінка, — чого ти так кидаєшся. Можна подумати, що ти ніколи в житті не бачив смаженої риби.

Глянув рибалка на сковорідку, але смажені риби всі однакові, і рибалка не впізнав свого приятеля. Балакуща риба відрізнялася від інших тільки голосом, без якого вона стала такою, як і решта її братів і сестер.

Довго чекав рибалка на свого приятеля, та балакуща риба не з'являлася. Вже й діти полягали спати, і рибалки почали лагодитися на ніч на ловитву, а риба все ще не йшла. Рибалка кілька разів виходив на дорогу, думаючи, що, може, риба не може знайти його оселі, однак риби не було ні на дорозі, ні на березі, де вони удвох розпивали вино, вирушаючи на ніч в море. Хоч і скільки питав рибалка перехожих рибалок, чи не бачили вони його приятеля, говорючої риби, яку він запросив до себе в гості, забувши попередити жінку, що його приятель — риба, йому ніхто нічого не міг відповісти, та й люди тільки похитували головами, чуючи про говорющу рибу, а згодом почали й цуратися. Бо щоразу, повертаючись з

моря, рибалки розповідали, як замість їхати з ними на ловитву, рибалка ходить по березі й гукає свого приятеля, а коли витягнуть з вилловом сіті на пісок, він припадає до кожної риби і на колінах благає, щоб вона сказала йому хоч одне слово.

— Шкода мені рибалки й говорючої риби. На мою думку, тут провина рибалки, може, навіть більша, ніж його жінки.

— Ти так гадаєш? — позіхнув шакал, якому не хотілося розмовляти.

— Але найбільше мені шкода навіть не рибалки й не риби, а заклопотаної жінки, що не почула риб'ячого голосу.

— Я не погоджуюся з тобою. Рибалка просто сплехував, бо з тим, що носиш удуші, не вільно ні з ким ділитися, окрім хіба найближчого приятеля. А жінка не була чоловікові приятелем уже хоча б тому, що він ніколи не гуторив із нею так, як із рибою. Зрештою, не виключено, що жінка його просто ніколи й не слухала.

— Не доцільно шукати скарбу там, де ти його не закопав, — вела своєї бляшанка. — Саме тому з усіх потерпілих мені найбільше шкода жінки, яка не почула голосу говорючої риби. Риба загинула — це сумно. Однак кожен мусить раніше чи пізніше вмирати. І, як на мене, горе рибалки з приводу загибелі приятеля навіть сумніше, ніж сама смерть риби. Та вмирати, за все життя не почувши голосу риби, — це справді найгірше, що може трапитися людині.

— Може, в наступному втіленні жінка цей голос почує, — нехотя докинув шакал.

— Сумно, що вона не почула цього голосу в цьому житті, — не поступалася консервна бляшанка. — А сум, як відомо, має довгі ноги...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Вислови припущення, чому головним персонажем притчі автор обра- ла рибу.
2. Поясни, чому говорюча риба покинула свою рідню і її викинули риби з іншої водойми. Відповідаючи, цитуй відповідні уривки з твору.
3. Розкажи, якою була дружба рибалки й риби. Наведи докази з притчі на підтвердження своїх слів.
4. Прочитай уривок із притчі: *Наступного дня, ледве сонце вийшло з води, як риба підхопилась і, протерши бризками очі, випростала плечі. — Я йду до рибалки в гості, — сказала риба сонцю. Та сонце нічого не відповіло. Воно тільки одягло рибу в небачену червону луску, аж по воді сипнули іскри, й піднялося угору.* Визнач художню деталь, якою авторка попереджує про наступні трагічні події.
5. Поясни, як сталося, що рибалка не зміг уберегти друга. Чи докладав він для цього зусиль?

6. Як характеризують говорящу рибу її вчинки? Що про неї думають оточуючі? Що про неї думаєш ти?
7. Прочитай подані нижче уривки з притчі. Яка тема їх об'єднує? У кожній фразі підкресли ключові слова, які пояснюватимуть одне з повчань притчі.
- — Сідай у мій човен, ти мені розповідатимеш, щоб я не заснув, та я попереджаю тебе, що я не говорючий.
 - Нічого, — відповіла риба, — аби ти слухав, я говоритиму за двох.
 - — Якщо мій приятель прийде, — нагадав рибалка, не слухаючи жінки, — скажи, що я зараз прийду...
 - Якщо твій приятель прийде, — вигукнула жінка, — та рибалка вже був далеко і не чув її слів...
 - — Помагай Біг, — привіталася риба ще раз, вже трохи голосніше, та жінка, яка з ранку до вечора не стуляла щелепів, так багато говорила сама, що не почула, як біля неї риба говорить.
 - Та жінка від власної балаканини не почула риб'ячих слів.
 - — Риба! — вигукнув рибалка, пригадавши, що він забув сказати жінці, що його приятель — риба...
8. Прочитай, які докази наводить шакал, а які — бляшанка. Хто, по-твоєму, має рацію? Поясни, чия думка тобі ближча і чому.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Дамаська крѣця — найміцніша сталь.
Заки — доки.
Патальня — сковорода.
Сплохувати — припуститися помилки; схибити.
Гуттрив — розмовляв, говорив.
Налѣчки — етикетки, наклейки.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади простий план казки-притчі «Говорюща риба» та запиши його в зошит.
2. Прочитай розмову між двома людьми, які прочитали притчу «Говорюща риба».

— Мені здається, що ця притча про те, що люди не вміють почути одне одного. Тому вони часто відчують себе самотніми.

— А я думаю, що притча про те, що за буденними клопотами люди втрапили здатність дивуватися з чогось незвичного.

Наведи приклади з твору, якими кожен з учасників розмови міг би підтвердити свою точку зору.

I. Дай усну відповідь на запитання

1. Який твір називають притчею?
2. У чому проявлялася стоїчність характеру Лесі Українки?
3. Які твори написала І. Жиленко?
4. Хто написав оповідання «Федько-халамидник»?
5. Хто є головним героєм твору «Друкар книжок небачених»?
6. У якому творі якого письменника розповідається про егоїстів, що думають тільки про себе?
7. Який віршовий розмір називають ямбом?
8. Який віршовий розмір називають хореєм?
9. Хто з письменників, творчість яких вивчалася в цьому розділі, належить до української діаспори?
10. Хто автор вірша «Теплота родинного інтиму...»?

II. Вибери одну відповідь

1. *Будь проклята кров ледача, не за чесний стяг пролита!..* — проголошує ліричний герой вірша

- А «Мрії» Лесі Українки
- Б «Підкова» І. Жиленко
- В «Співець» Лесі Українки
- Г «Забула внучка в баби черевички...» С. Чернілевського

2. У вірші «Гном у буфеті» І. Жиленко розповідається про

- А казкове перетворення людини в гнома
- Б гнома як охоронця родинного затишку
- В сірого вовка і гнома
- Г боротьбу гнома зі злом

3. У житті важливо, щоб тебе могли почути — така головна думка твору

- А «Казка про яян» Е. Андіївської
- Б «Друкар книжок небачених» О. Іваненко

В «Федько-халамидник» В. Винниченка

Г «Говорюща риба» Е. Андіївської

4. Протиставлено високі моральні якості простої людини підлості панича у творі

А «Казка про яян» Е. Андіївської

Б «Друкар книжок небачених» О. Іваненко

В «Федько-халамидник» В. Винниченка

Г «Говорюща риба» Е. Андіївської

5. Дід Мороз, Жар-Птиця, гном — персонажі творів

А Лесі Українки

Б І. Жиленко

В Е. Андіївської

Г С. Чернілевського

6. Про працю Івана Федорова задля просвіти й культури розповідає твір

А «Казка про яян» Е. Андіївської

Б «Друкар книжок небачених» О. Іваненко

В «Федько-халамидник» В. Винниченка

Г «Говорюща риба» Е. Андіївської

III. Продовж речення

1. Прочитай уривок.

Рітки любії, дитячі,

Як весняні води, зникли...

Ці рядки написано віршовим розміром

2. Про враження від перебування в Криму розповідає ліричний герой твору Лесі Українки

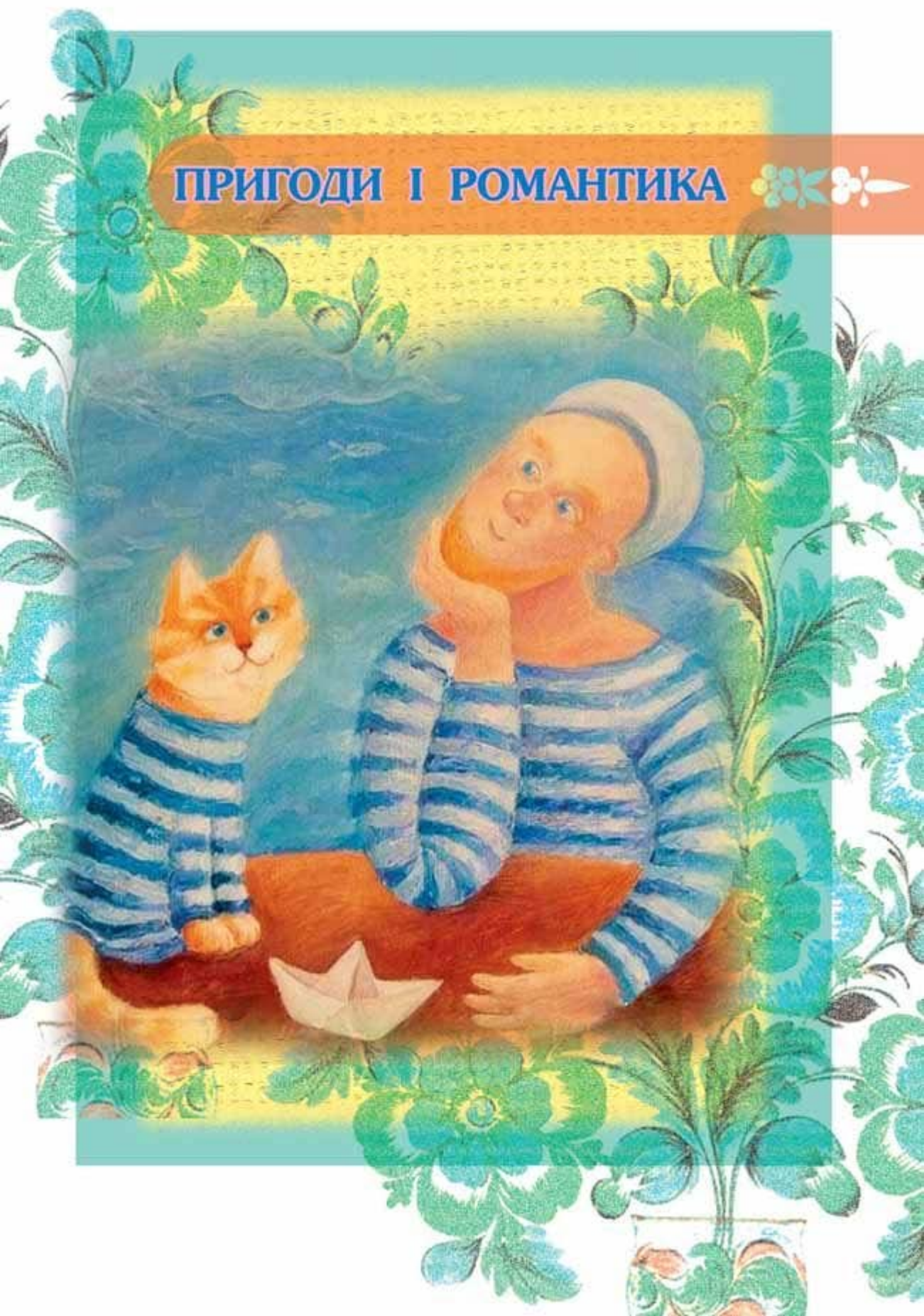
3. Мотив вірша «Забула внучка в баби черевички...» С. Чернілевського —

4. Головна думка притчі «Казка про яян» Е. Андіївської —

5. Події у творі «Друкар книжок небачених» О. Іваненко відбуваються в час, коли

6. Відчайдушність, непередбачуваність, шляхетність і здатність на самопожертву поєднуються в характері головного персонажа твору

ПРИГОДИ І РОМАНТИКА

Немає хлопчика чи дівчинки твого віку, які б не мріяли про далекі мандрівки, незвичайні пригоди, нові відкриття й славу першовідкривачів.

Але чи треба їхати за тисячі кілометрів, щоб знайти незвідане? Виявляється, ні! Усіх допитливих цікаві пригоди чатують на кожному кроці. Це може бути кукурудзяне поле або намет на березі звичайнісінького озера неподалік від села, міський пляж чи київська малометражна квартира. Звичайний запорожець може перетворитися на часоліт, а сусід — обернутися в уяві на небезпечного шпигуна.

Розплутуючи таємниці, малі дослідники проходять крізь романтичні випробовування, які роблять їх сміливішими, відповідальнішими, дорослішими. Вони пізнають ціну дружби, товариських стосунків, любові до рідних і близьких людей.

Хочеш дізнатися про таких героїв? Тоді читай у цьому розділі романтичні пригодницькі твори українських письменників **Всеволода Нестайка, Ярослава Стельмаха і Лесі Воронини.**

А може, завтра ти захочеш написати про свої пригоди та фантазії? Не соромся, все починається з малого.

НАВЧАЛЬНИЙ МАРШРУТ РОЗДІЛУ

Всеволод Нестайко
Ярослав Стельмах
Лєся Воронина

Сюжет

**ВСЕВОЛОД
НЕСТАЙКО**
(Народився 1930 р.)

Всеволод Нестайко народився 30 січня 1930 року в місті Бердичеві на Житомирщині. Започаткував рід Нестайків по батьковій лінії козак, який після зруйнування Запорозької Січі поселився на Тернопільщині. Батько майбутнього письменника був січовим стрільцем. За доносом його заарештували, а в 1933-му він безслідно зник. Так у три роки хлопчик залишився напівсиротою. Після смерті чоловіка Всеволодова мама, утікаючи з маленького містечка від голоду, переїхала з дітьми до Києва, до своєї сестри.

Перші чотири роки В. Нестайко навчався в школі, а під час війни мама — вчителька російської мови — готувала дітей удома. «П'ятий клас я перескочив, одразу пішов до шостого. Перескочив через дев'ятий, закінчив десятий клас у вечірній школі робітничої молоді. І одержав срібну медаль — у мене з фізики була четвірка».

Після закінчення школи майбутній письменник навчався в Київському університеті імені Тараса Шевченка, потім працював у журналах «Дніпро» та «Барвінок».

Найпопулярніший твір Всеволода Нестайка — трилогія «Тореадори з Васюківки». Трилогією її називають тому, що в усіх трьох книжках — «Пригоди Робінзона Кукурузо», «Незнайомець з 13-ї квартири», «Таємниця трьох невідомих» — розповідається про веселі пригоди друзів Яви Реня та Павлуші Завгороднього. У 1979 році цю улюблену книжку всіх дітей рішенням Міжнародної Ради з дитячої та юнацької літератури внесено до «Особливого Почесного списку Г. К. Андерсена».

ЗІ СПОГАДІВ В. НЕСТАЙКА

«Тореадори» мають довгу історію — так би мовити, майже п'ятдесят років уже живуть мої герої... А народилися Ява й Павлу-

ша у 62-му, а може й у 61-му: я тоді їздив на полювання на Полтавщину, на Удай, і до нас прибився хлопчик, який звався Ява Рень. Він мені й розповів про свого діда, який зав'язував собі онучею око, щоб добре цілити: праве око без лівого не примружувалося...

А перше оповідання про пригоди Яви й Павлуші було надруковане у 63-му в моїй книжці «КосмоНатка» й називалося «Пригоди в кукурудзі»: цю історію про двох хлопців, які заблукали на кукурудзяному полі і вибралися звідти, тільки коли в селі на стовпі заговорило радіо, розповів мені мій друг, художник Василь Євдокименко. Йому я й присвятив це оповідання, з якого почалися «Тореадори»...

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Підготуй повідомлення про дитинство В. Нестайка.
2. Розкажи, яка подія стала поштовхом до написання трилогії «Тореадори з Васюківки».
3. Прочитай I–III розділи з книжки «Пригоди Робінзона Кукурузо» й перекажи їх детально комусь із членів родини.

ПРИГОДНИЦЬКА ПОВІСТЬ

З п'ятого класу ти вже знаєш, який літературний твір називають оповіданням. Настав час розширити свої знання про жанри епічних творів. Сьогодні ти дізнаєшся, які характерні особливості **повісті**. Розглянь табличку та порівняй:

Оповідання	Повість
Розповідається про одну подію	Розповідається про багато подій
Розповідається про 2–3 персонажів	Розповідається про багатьох дійових осіб
Охоплює короткий проміжок часу	Охоплює значний проміжок часу
Невеликий за обсягом твір	Великий за обсягом твір

Із цієї інформації ти можеш зробити висновок, що книжки трилогії «Тореадори з Васюківки» — повісті. Але не звичайні, а пригодницькі. У **пригодницькій повісті** події розгортаються з елементами таємничості й загадковості, герої беруть участь у детективних розслідуваннях, з ними трапляється щось несподіване.

ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ

(Скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША,

яку розказує Павлуша Завгородній

НАДЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ РОБІНЗОНА КУКУРУЗО ТА ЙОГО ВІРНОГО ДРУГА І ОДНОКЛАСНИКА ПАВЛУШИ ЗАВГОРОДНЬОГО В ШКОЛІ, ДОМА ТА НА БЕЗЛЮДНОМУ ОСТРОВІ ПОБЛИЗУ СЕЛА ВАСЮКІВКИ

РОЗДІЛ І

Метро під свинарником.

Тореадори з Васюківки. Собакевич

— От знайдібіда, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, й не дихаємо.

— Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

— Знаю, знаю, — ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос.

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду, — ще жалібніше повторює мій друг, — ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь.

— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно не буде.

Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, за кашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим роханням п'ятипудова льоха Манюня, противнюча й плямиста, як географічна карта.

— У-у, скотиняка! Щоб ти...

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці! Станція «Клуня» — станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі — безплатно. З учительки математики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом — непередбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти — дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озиралося — чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не закінчимо, але хто його зна... Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів — Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, — Великі Зондські.

Але Ява — це не острів.

Ява — це мій найкращий друзяка і напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке — Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я — Ваня», а вийшло «Ява», чи то «Іван» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте «Ява» до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер Валігура, що живе у нашому селі, так його зве.

У них взагалі вся сім'я інтересна.

Батько на скрипці грає. Корова — Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) — мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить — праве саме заплющується. Але ж і б'є дід Вараву з тою онучею, ох же ж і б'є!

Городські мисливці, що «Волгами» з Києва приїжджають, тільки ахають. «Ви, дедушка, абсолютний чемпіон», — кажуть.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина — депутат райради, ланкова кукурудзозоводів.

Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився і при всіх плескачів їй надавав. То вона, замість того щоб заплакати, раптом як закричить:

— Опозогив! — Вона букву «р» не вимовляє. — Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чогова!

Такого шелесту наробила — Ява не знав, куди й очі подіти. Стояв-стояв, червоний мов рак, а тоді як дав дриза — тільки п'ятами залопотів.

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам казав:

— Ми, — казав, — з тобою, Павлушо, хлопці неабиякі. Справді, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

— З фантазією, — підтакував я.

— Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: «Ондо, каже, Ява і Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні».

— Чув. Справді.

— Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на травневі свята.

— Треба, — погоджувався я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки заради нашої слави.

Отож ми з ним піймали в лісі пугутькало і випустили в клубі під час лекції на тему «Виховання дітей у сім'ї». Лектор упав з трибуни і вилив собі на голову графин з водою.

А старі дідові підштаники на телевізійну антену над клубом, думаєте, хто повісив? Ми, звичайно.

А то якось влітку Ява сказав:

— Давай влаштуємо бій биків.

— Га? — не відразу второпав я.

— Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися «Тореадор»?

— Ага... То й що?

— Пам'ятаєш, на арені розлючений бик, а тут дядько у капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює.

— Так-так-так...

— А тоді — рраз! Бик — беркиць! І оплески.

— Ага. Класнючо... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

— Тю, дурний! Убивати! Що це тобі — м'ясозаготівля, чи що? Це ж видовище. На стадіоні. Як футбол. Головне тут — красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори — це найсмівливіші герої і ловкачі. Головне тут — тренування і спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки — бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з'їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо і по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я усміхнувся. Це було класнючо. По радіо, по телевізору і взагалі...

Ми повмощувались зручніше і почали обговорювати подробиці. Насамперед — бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена одразу. То таке страшнюче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі — наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор.

Цього літа один дачник мало не вмер з переляку. Лежав на вигоні голий-голісінький — загоряв. Голова під парасолькою, все інше на сонці. І раптом — Петька. Дачник як рвоне. Бугай за ним. Дачник товстий,

з черевцем. Бачить — не втече. А тут телеграфний стовп на дорозі. Як той дачник на стовп видряпався — досі невідомо. Але факт — півдня загорів на ізоляторах, тримаючись за дроти, аж поки не під'їхав комбайнер Микола на комбайні і не зняв його. Дачник штани надів і одразу на станцію: додому їхати.

Ні, хай з бугаєм Петькою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противнучий був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я у калабані купався.

Але Ява мене не підтримав.

— Ні, — сказав він, — Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось — велике і крутороге.

— Коров'яче? — кажу. — Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

Ява задумався:

— Хтозна, може й так.

— Тоді, — кажу, — кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

— А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

— Бо в нашої Маньки теля і один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з одногогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було.

— Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

— Що значить «психічна»? Скажи краще, що ти просто мами боїшся.

— Я — боюсь? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюсь. Ану забери свої слова назад!

— Я забираю, але ти все одно боїшся.

— Боюсь?

— Боїшся...

Я схопився рукою за вухо і в свою чергу затопив Яві кулаком у живіт. Ми покотилися по траві й викотилися на дорогу. Все, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани і сорочки. Перший отямивсь я.

— Стривай, — кажу, — годі. Бо замість бою биків у нас вийшов бій дураків.

— Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поже-немо пасти і спробуємо. Бо ж твоя Манька і справді для телевізора не підходить. Ще люди подумують, що то не корова, а собака.

Мені вже остогидло битися, і я удав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява — Контрибуцію. Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крислатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадок від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити і не впасти, Ява мусив весь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами. То були Цюця, Гава і Рева, про яких мені мати колись розповідала різні «баналюки», аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже виріс, килимок лежав у скрині, і тепер від Цюці, Гави і Реви дуже тхнуло нафталіном.

Килимок і капелюшок — то був наш тореадорський реманент. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

Ми йшли і співали арію Хозе з опери Бізе «Кармен», яку багато разів чули по радіо.

Торе-гадор, смеле-ге-е в бой, торе-гадор, торе-гадор...

Там ждєт тебя-га любовь, там ждєт тебя-га-га любовь.

Ми співали і не знали, що нас чекає.

Небо було синє-синє — справжнє іспанське небо.

Погода — саме підходяща для бою биків.

Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, — далі від людських очей.

— Оджени свою Маньку вбик, щоб не заважала, — сказав Ява, — і давай починати.

Я не став сперечатись. Тим більше, Манька у нас дуже нервова, їй краще не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюшка, підтягнув штани, взяв мого килимка і, витанцьовуючи, навшпиньках став підходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди і почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих — зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче. Контрибуція — анічирк! Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція лише одвернула морду.

Ява роздратовано верескнув і щосили хльоснув її килимком. Контрибуція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

Через півгодини він сказав:

— Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче...
Ану давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

— Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога, я б тобі показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови потихеньку і несподівано бив килимком, то підскакував з розгону, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби у нас змокли, килимок нервово сіпався в руках — здавалось, що Цюця, Гава і Рева от-от загавкають. А Контрибуція — хоч би що, не звертала на нас аніякісінької уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього своїми сумними очима і сказала:

— Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: «Ідіть, хлопці, отсюдова. Не займайте мене».

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію — це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

— Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче!
Що — боїшся?... Ну, то я сам!

Він розмахнувся і дзибнув Контрибуцію ногою по губі.

І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі. І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

— Вва-вай!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись дійсно тут був величеський ставок-копанка. Але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісіньку калабану. У найглибшому місці нам було по шию. Саме у цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані і мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. В калабану лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова. Ми це знали.

Ілюстрація
Євгена Семенова

Ми стояли і мовчали.

Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінькій пуп стояли в бридкій слизькій багнюці. Тільки від пупа до шиї була вода — брудна, каламутна і смердюча. Справжнісінькі помії. Довго ми тоді стояли з Явою в отих поміях. Півгодини, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція. Бо вона підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама грязь), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невідале метро, Контрибуція виглядає з корівника і співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике і ніжне серце! Ти єдина розумієш і жалієш нас. Дякуємо тобі, корово!

— Ще не скінчили, анциболотники? — так несподівано гримнув ззаду дід Варавва, що ми аж поприсідали. Ми втратили пильність і не тютьки, що в нас за спинами робиться. Попались-таки.

Спереду стіна свинарника, з боків густі бур'яни, ззаду дід Варавва. Тікати нікуди. Так і заклакли ми, присівши, — мов курчата перед шулікою.

— Не бойсь, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. І ніби велосипедним насосом хтось качнув — то ми зітхнули. І тремтячі вуста наші самі собою розтяглися в противну підлесливу усмішку. Але дід на усмішку нашу не відповів. Не любив дід таких усмішок. Суворий був дід Варавва.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішне листя. Губи тонкі і так стулені, мов уроті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це тільки здавалося. Мабуть, не було уже в світі нічого, що могло б здивувати діда Варавву. Вісімдесят третій йому пішов.

— Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити уроки, екзамент на носі.

Ми скривилися. Ми це знали. Але нам не хотілося думати про це. І хто вигадав оті екзаменти! Та ще навесні, коли повітря пахне футболом і цурками-палками, коли пташки галасують, як баби на базарі, і коли так сонячно й тепло, що ми з Явою вже тричі купалися. Як добре було ще торік у четвертому класі! Жодних тобі екзаменів. Краще було б і не переходити в п'ятий. Ніколи в житті ми з Явою ще не складали іспитів. Це буде вперше. І хоч ми костричимось і кажемо: «Наплювати!», але кожному з нас при згадці про екзаменти тенькає в животі. Краще двадцять «метро» засипать, ніж один екзамен.

— Здається, діду, все. Так, як і було. Правда ж? — несміливо питає Ява, притоптуючи ногами свіжу землю.

Дід криво дивиться на нашу роботу — видно, що він не дуже задоволений. Але каже:

— Ідть, ідть уже. Але знайте, ще раз щось таке — вуха пообриваю і свиням викину.

Тулячись спинами до самих бур'янів, ми боком проходимо повз діда і, як тільки минаємо його, щодуху біжимо.

І якраз вчасно: ще мить — і шкарубка дідова рука з розмаху приліпилася б до наших штанів...

Я живу по сусідству з Явою. І за якусь хвилину ми вже відсапуємось у нашому садку...

Ми проходили повз старий набокуватий колодязь із журавлем, з якого давно вже й воду не брали — так замулився. Я перехилився і голосно крикнув у задушливу, пропахлу цвіллю й болотом темряву: «Го!» Я люблю гокати у колодязь: таке «го» виходить — аж у вухах лящить. Такого «го» ніде не почуєш, як у колодязі. Красота, а не «го».

От — і зараз...

— Го!.. Го!.. Го!..

Тільки виляски пішли — наче аж до центру землі.

І раптом у ці виляски вплелось жалібне тонке скімління. Я нашорошив вуха.

— Яво! — кажу. — Там хтось є.

— Бреши!

— Ану гокни й послухай.

Ява перехилився й гокнув. Ми прислухалися. І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімління.

Ми презирнулися.

— Якась свиня вкинула туди цуцика, — сказав Ява.

— Точно, — сказав я.

— Так що? — сказав Ява.

— Треба витягти, — сказав я. Хоч міг цього й не говорити. Бо він таким тоном спитав, що то вже була й відповідь.

— Отже, так, — сказав Ява. — Я сідаю у цеберку й опускаюся. А ти мене держиш.

— За що! Хіба я тебе так вдержу?

— Ти й справді слабак. Не вдержиш.

— Отже, я спускаюся, а ти мене держатимеш, як ти такий могутий.

— Ні, спустатимусь я. Я перший сказав. І... і в тебе була ангіна тиждень тому. Тобі не можна в колодязь. І взагалі в тебе носоглотка... Ми, знаєш що, вірьовку прив'яжем он до того бруса-переваги. І ти тягтимеш. Дуже зручно.

— А де взять вірьовку?

— А ондо припиначка.

— Так на ній же коза! Разом з козою прив'яжемо, чи що?

— Коза так погуляє, ніде не дінеться.

— Ну що ж — давай!

— Мме-е-е! — радісно проспівала одв'язана коза і негайно побігла в шкodu. Та нам ніколи було її виховувати.

Ява сів у цеберку, я взявся за припиначку, прив'язанудо бруса-переваги на короткому плечі журавля.

— Попускай! Попускай потроху! — скомандував Ява.

Операція почалася.

Спуск пройшов нормально. Мені було зовсім не важко попускати припиначку, і через якихось півхвилини почулося глухе, як з бочки, Явине: «Стоп! Харош!»

Я кинувся до зрубу:

— Галльоу! Криниценавт Яво! Як себе почуваєте?

— Атлічно! Пульс нормальний. Невагомості нема. Тиск триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича. Ой-йой-ой! Що ж ти одпустив! Тут дуже грязько! Засмоктуй! Тягни швидше!

Я ойкнув і кинувся назад до припиначки. Вчепився обома руками й почав тягти.

Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко! Тягну, аж присідаю. Всіма силами своїми, всією вагою тіла свого тягну за припиначку вниз. І раптом відчуваю, що ноги мої відриваються від землі. Ой лишенько! Це ж я зараз піднімуся і висітиму над землею, як жаба на гачку, тільки ногами дриґатиму. Переважують мене Ява з цуциком. Ой-йой-ой!

— Яво! — кричу у відчаї. — Яво! Хапайся за цямрини, помагай, бо я в небо злітаю!

Зрозумів, видно, Ява ситуацію, послухав мене, бо п'яти мої знову торкнулися землі. А тут я ще й ногою загачився за корінь, що якраз біля мене з землі випружинився. Закректав я з усіх сил — от-от жили, як струни, з дзенькотом полопаються, — і з колодязя, мов булька з носа, повільно з'явилася Явина голова.

Перший на землю ступив «товариш Собакевич» — кудлате, капловухе руде цуценя, а тоді вже Ява.

Я одразу побачив, що цуценя — не з нашого кутка. У себе ми всіх собак до одного знали — від здоровенницького діда Салимонового кунделя Гривка до позавчора народжених, сліпих іще цуценят баби Меланчиної Жучки.

— От хотів би я знати, хто його туди вкинув, — сердито проскрипів Ява. — Ноги б повисмикував!

— Якийсь фашист хотів позбутися, — сказав я.

Цуценя, схиливши набік голову, глянуло спершу на Яву, потім, перекинувши на другий бік, глянуло на мене і заметляло хвостиком, очевид-

но, дякуючи за порятунок. Знайомство відбулося. Ми одразу сподобалися одне одному.

— Гайда на річку! — сказав Ява. — Треба помити Собакевича — бач який!

Те, що він Собакевич, а не Шарик, Полкан або Жучка, — не викликало вже ніякого сумніву. Ім'я, жартома дане йому Явою у смердючій темряві колодязя, пристало до нього одразу й назавжди...

РОЗДІЛ II

«Вермахт!.. Двадцять залізних!..»

— Рень і Завгородній! Вийдіть з класу! Скоро ви корову на урок приведете! Зривщики дисципліни! Порушуєте мені навчальний процес! Я на вас директору скажитись буду! — Галина Сидорівна вся аж кипіла (здавалося, що в неї навіть пара йде з рота).

Ми покійно потеліжилися за двері.

У коридорі Ява розстібнув сорочку, нахилився, і Собакевич вискочив з його пазухи на підлогу й заметляв хвостом, ніби нічого не сталося.

— Теж іще! — докірливо сказав йому Ява. — Не міг помовчати. Не тебе ж питали, а Павлушу. Чого вискочив, як Пилип з конопель?

Собакевич винувато схилив голову набік. Мабуть, він зрозумів, що підвів нас.

Галина Сидорівна спитала мене урок. Я встав, пригадуючи, знаю я його чи не знаю. І за звичкою штовхнув Яву — підказуй, мовляв. І тут Собакевич, що сидів у Яви за пазухою, вистромив через розстібнений комір голову і на весь клас: «Гав!» У класі — регіт.

І Галина Сидорівна, звичайно, образилась — кому приємно, щоб на нього гавкали? Вона дуже сувора і дуже любить нас виховувати.

— Нічого, переживем, — сказав Ява. — Не могли ж ми його лишити напризволяще. Щоб знову хтось у криницю вкинув.

Вже виходячи надвір, я побачив на табуретці біля дверей шкільний дзвоник. Баби Марусі, що керувала дзвоником, калатаючи ним з уроків і на уроки, не було видно. Рішення прийшло блискавично. Я злодійкувато озирнувся — цуп! — і дзвоник уже в мене під сорочкою.

— Хай учаться, як такі розумні! — підморгнув Яві. — Не треба їм перерви. Обійдуться.

— Молоточок! — похвалив мене Ява. І наче хто кухоль теплого молока вилив за пазуху — то радість теплом розлилася в грудях: не часто мене Ява хвалить.

Ми — хаміль-хаміль — і в кущі бузкові за школою. У самісіньку гущину забрались, аж під стіну сарая. Темно тут, затишно — надійне місце.

— Хай тепер найдуть! Ото паніка буде! Не кінчаться сьогодні уроки. Аж до завтра вчитимуться! Хи-хи! Без дзвоника вони як без рук. У навчальному процесі дзвоник — основна річ, — сказав я, виймаючи з-під сорочки шкільне калатало.

— Це ти гарно придумав! Молоточок! — мовив Ява і взяв у мене з рук дзвоника (я відчував, що йому було трохи прикро, що то не він придумав, — він звук усе сам придумувати).

— О! Знаєш що! — стрепенувся він раптом. — Ми його Собакевичу на шию привісимо. Га?

— Класнючо! — сказав я. Хоч і не второпає, для чого це треба. Але я був би останньою свинею, аби не сказав, що це класнючо (він же мене хвалив!).

— У тебе нема якоїсь шворки абощо? — спитав Ява.

Кинувсь я по кишенях:

— Нема.

— От чорт! І в мене нема. Слухай, а давай пасок.

— Отаке... А штани?

— Тож не назовсім. Рукою поддержиш. Якби в мене були на паску, а не на шлейці, я б хіба...

Позаяк я був сьогодні «молоточок», відмовлятися просто не мав права. Зітхнувши, я зняв паску, і Ява ловко почав прилаштовувати дзвоника Собакевичу до шиї.

— Класнючо! От класнючо ми придумали! — повторював він.

І раптом... Раптом за стіною сарая ми почули таке, що вмиць примусило нас забути про дзвоник, про Собакевича, про все на світі. Сарай то був уже не шкільний. Просто він задньою своєю стіною виходив у шкільний сад, уті зарості бузку. Сарай належав дядькові Бурмило, завзятому рибалці, що жив одинаком і майже весь час пропадав у главнях на риболовлі.

Ми аж влипли в стіну сарая, притуляючись вухами до кострубатих неструганих дощок. Розмовляли Бурмило і Книш, колгоспний шофер, що жив по сусідству з Явою.

Ось що ми почули (до нас долинали уривки розмови):

Бурмило: Воно-то, конешно, так... Але...

Книш: Зате подаруночок матимеш від німців хіба ж такий! На десять років буде...

Бурмило: Ги-ги!

Книш: ...Вермахт щедрий...

Бурмило: А що ж, конешно...

Книш: Має бути двадцять залізних... Точно... А якість... Броньбійна... Р-раз — і нету! Будьмо!

Чути дзенькіт склянок, — мабуть, Книш і Бурмило випивають.

Книш: Купимо в Києві, що треба, і за діло!

Бурмило: Сам не можеш?

Книш: Якби я мав час і якби плавав так, як ти, я б взагалі без тебе обійшовся.

Бурмило щось прохарамаркав, ми не розібрали ані слова.

Книш (роздратовано): А... хрест-навхрест! Треба хапати момент, а ти!.. Це ж так удачно, що мене посилають з цією екскурсією шкільною...

Бурмило: Ну, гаразд! Завербував.

Книш: Тільки ж — нікому-нікому! Жодній живій душі. Бо як довідаються...

Бурмило: Щоб я Бога не бачив! Що я — маленький! Це ж таке діло...

Книш: Ну, до завтра!

І все. Запанувала тиша. Певно, Книш і Бурмило вийшли з сарая.

Ми Perezирнулися.

Не знаю, які були очі в мене. Але Явині очі горіли і світилися, як у хорта. А що! Хотів би я глянути на ваші очі, якби ви почули таку розмову.

— Га?! — роззявив рота я.

— Га?! — роззявив рота Ява.

Але нічого більше вимовити ми не встигли. Бо в цей час почувся знайомий заливистий голос шкільного дзвоника. Ми так і завмерли з роззявленими ротами. Захопившись таємничою розмовою, ми зовсім не помітили, що Собакевич кудись зник. І от... Навкарачках, по-собачому, ми швидко подряпалися крізь гущину і вистромили з кущів голови.

Попід вікнами школи, ганяючись за куркою, гасав по підвір'ю Собакевич. Метляючись на шії в нього, деренчав-заливався дзвоник. Думаючи, що вже перерва, горохом висипали з класів учні. З вікон, здивовано позираючи на годинника, виглядали вчителі. На ганку з'явилася Галина Сидорівна.

— Хуліганство! Неподобство! Порушення навчального процесу! — загукала вона.

З-за рогу вибігла баба Маруся. Вгледівши Собакевича, вдарила руками об поли, кинулася за ним — одбирати дзвоник. Собакевич — навітки. І куди ж ви думаєте — до нас, у кущі.

Ми з Явою вмить розвернулись і так само навкарачках чкурнули назад, угущавину, до сарая. Причому, якщо Ява рачкував нормально, на чотирьох, то я — на трьох, як собача з перебитою лапою, — мені ж доводилось однією рукою піддержувати штани.

Ми притиснулися до стіни сарая — далі тікати було нікуди. Дзвоник все ближче, і от уже Собакевич з розгону ткнувся носом Яві в щоку. Що ж, він був не винен — в кого ж йому шукати захисту, як не в нас — своїх друзів і рятівників.

За якусь мить кущі над нами розчахнулися, і ми побачили розчервоїлу бабу Марусю.

— Ага! — переможно вигукнула вона. — От хто це все влаштував!

З-за баби Марусиної голови з'явилась голова Галини Сидорівни.

Крижаним голосом Галина Сидорівна говорить, мов сікачем рубає:

— Так!.. Ясно!.. На екскурсію до Києва завтра вони не їдуть!

РОЗДІЛ X

Ми — кріпаки. Приїзд Явиних батьків. Пістолети

— Гайда швидше! Вони йдуть у главні. Оце зараз. Сам чув розмову. Книш каже: «Щось довгенько нема діла. Присохло. Чепуха отримується». А Бурмило. «Да-да, пора кінчати, поїдемо сьогодні, я ж не винуватий, що застудився. Захворів...» А Книш: «Так я до тебе зайду через півгодини й поїдемо...» Швидше, Павлушо! Я відчуваю, сьогодні щось буде! Гайда, ну!

РОЗДІЛ XI

Трагедія в кукурудзі. І хто б, ви думали, нас врятував?..

Нам не довелося довго сидіти в кущах біля Бурмилової хати. Не минуло й кількох хвилин, як з хвіртки вийшов Книш, а за ним Бурмило з мішком за плечима.

Бурмилова хата стояла за школою, край села. Одразу за нею починався величезний масив кукурудзи. Попід масивом гадючилась польова дорога.

Книш і Бурмило пішли дорогою, а ми з Явою — понад дорогою, скрадаючись у кукурудзі. Та не пройшли ми й ста метрів, як Книш раптом спинився і, чуємо, каже:

- Слухай, здається, за нами якісь пацани ув'язалися.
- Де? Хай їм всячина! — здивовано пробасив Бурмило.
- Та отам у кукурудзі.
- Ану ходімо навпрошки через масив. Заодно й перевіримо.

Ми з Явою гепнулися на землю і, мов зайці, навкарачках дременули в гліб кукурудзи.

Шорстке кукурудзяне листя зрадницьки шурхотіло навколо і не збагнеш, чи то од вітру воно шурхотить, чи то хтось іде. Здавалося, Книш і Бурмило вже буквально над головою. От-от наступлять і розчавлять тебе, як жука-кузьку.

Відчуваючи в животі протилежне «ой-йой-ой», я біг навкарачках все далі й далі. І коли вже геть-чисто пообдирав коліна, спинився й припав, хекаючи, до землі. «Більше не можу! Хай наступають!»

Але ніхто на мене не наступав.
Я полежав трохи, прислухаючись.
Ш-шу-шу... шрх-хр... шшшу-у... шу...

Весь час, не перестаючи, шурхотить кукурудза.

І не чути в тому шурхотінні ані Книша, ані Бурмила, ані мого друга Яви. А щоб побачити — й думати годі. Далі свого носа нічого не бачу — суцільне плетиво з кукурудзяного листя. Ох і густа ж кукурудза, густіша за всякі джунглі.

Полежав я ще трохи, вуха нашорошивши. Нічого. Нічогісінько. Де ж це Ява? Ми ж ніби поряд рачки бігли.

— Яво! — кричу я, нарешті, пошепки.

Ява враз підхопився.

— Пішли! Пішли швидше на дорогу. Може, ще й встигнемо. В усякому разі, я знаю, де в плавнях шукати.

І Ява бадьоренько рвонув уперед. Я — за ним. Незважаючи на біль у ногах, ми йшли дуже швидко, майже бігли. Кукурудзяне листя хльоскало нас по щоках, лізло в очі, дряпало руки.

Йти ставало дедалі важче.

— Ти знаєш, які ці кукурудзяні масиви, на скільки вони кілометрів тягнуться, — сказав Ява. — Як не туди піти, можна два дні йти і не вийдеш. Зовсім заблудитися можна.

— Що?! Що ти мелеш? — сказав я, відчуваючи, що в мене замість серця зараз драглистий свинячий холодець. — Кукурудза — не ліс і не плавні, в кукурудзі не можна заблудитися. Вставай, пішли.

Ми вже не думали про Книша й Бурмила, ми думали тільки про те, щоб вибратися з цього жахливого кукурудзяного полону...

Я подивився в небо.

«Чудасія, — подумав я. — Космонавти літають у безмежному небі, серед зірок, за сотні кілометрів від землі — й нічого. А ми в кукурудзі заблудилися. Та ще й у такий вирішальний момент! Кіно!»

— Яво! — підхопивсь я. — Це дурниця якась. Цього не може бути, бо це неможливо. Ще ніхто в світі не заблудив у кукурудзі. Ми просто пішли не в той бік. Я добре пам'ятаю, що, коли ми йшли, сонце нам було в спину. Ходімо назад.

Важко сказати, скільки ми йшли: півгодини, годину чи дві, і скільки ми пройшли: кілометр, два чи десять. Але нарешті я не витримав:

— Яво, — кажу, — я більше не можу. Я зараз упаду. Давай відпочинемо.

Ми лягли на землю.

— А що, як ми зовсім не виберемося звідси? — тихо сказав я. — І ніхто не знає, куди ми пішли. І нас не знайдуть. І ми загинемо. І через два тижні комбайн разом з кукурудзою збере наші кісточки.

— Було б пообідати. Все-таки довше б продержались. А так на ранок можемо і повмирати, — сказав Ява.

— Яво, — кажу, — давай гукати людей. Давай людей гукати, Яво. Але Ява був стійкіший за мене.

— Ні, — каже Ява, — якщо вже так, давай краще співати.

— Нехай, — кажу, — хоч співати.

І ми затягли перше, що в голову прийшло...

Нарешті ми зовсім захрипли і припинили співи.

Ми лежали, знесилені від голоду, від пісень, від безнадійних думок.

Отепер тільки відчули ми себе по-справжньому нещасними. Лець ворушили ми пересохлими губами. Сонце почало сідати, наближався вечір. Ми з жахом думали про своє майбутнє. І раптом ми почули... пісню.

Три діди, три діди полюбили бабу,

А четвертий манюсінський причепився ззаду, — виводив хтось хрипло й гугняво у два голоси.

Нас аж угору підкинуло, мов на пружинах. Люди!

— Гей! Гей! — скрикнули ми і замовкли, прислухаючись.

Нам здалося, що пісня, яка нібито наближалася, почала трохи віддалятися...

І тоді ми, забувши про все на світі, кинулися, ламаючи кукурудзу, на пісню і одчайдушно закричали:

— Люди! Пождіть! Людоньки! Сюди!..

І здається, я навіть вигукнув оте ганебне «Рятуйте!» — я точно не пригадую. Пісня припинилася.

— Людоньки-и-и-и! Підожді-і-іть! — проверещали й замовкли, чекаючи відповіді.

І десь зовсім уже недалеко почулися голоси:

— Гу-ук-ає хтось...

— А, пішли!

— Не! Кр-ик-чить хтось... Щоб я Бога не бачив!

Ми так і присіли.

Лишенько, та це ж Бурмило! І Книш.

— Та пішли! — каже Книш. — То хтось балується.

— Не, не балується. «Рятуйте» кр-ик-чить... Агов! Хто тут є? Де ви? — загукав Бурмило.

Ява глянув на мене і приклав палець до губів: «Цс!» Та було вже пізно.

— Тут! — писнув я. Воно ялось само вирвалось, мимохить.

Кукурудза над нами розсунулася, і ми побачили червоні пики Книша й Бурмила.

— Го-го! Дак це ви?! Голубчики! — розплився у єхидно-радісній по-смішці Книш і підморгнув Бурмилові. — Що я тобі сказав. І заблудилися? У кукурудзі? Га-га-га-га! Го-го-го! Ге-ге-ге!

Він аж удвоє згинався, тримаючись за живіт, так реготав. Бурмило сміявся не підряд, а через певні відрізки часу. Він був п'яніший за Книша. Сміх у нього булькотів десь глибоко всередині, а назовні виривався невеликими порціями, як пара з чайника, що тільки-тільки закипає:

— Ги-ш... ги-ш... ги-ш!..

— Ех, ви... ш-шмаркачі! — нареготавшись, сказав Книш. — Ну, хапайтесь ондо за дядькові штани та міцно держіться, бо знову загубитеся. І, обнявши Бурмила, він повернувся до нас спиною.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, яка особливість побудови твору «Тореадори з Васюківки». Чим він відрізняється від, скажімо, оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник»?
2. Розкажи, хто такі Ява Рень і Павлуша Завгородній. Стисло перекажи, які пригоди з ними сталися на початку твору.
3. Перекажи стисло, яку розмову підслухали Ява і Павлуша. Які підозри в них виникли?
4. Розкажи близько до тексту, яка пригода сталася з друзями в кукурудзі.
5. Які події у прочитаному уривку викликали в тебе сміх? Поясни чому.
6. Чи підтвердилися підозри Яви й Павлуші про шпигунство Книша та Бурмила?
7. Оповідь у повісті ведеться від імені Павлуші. Чи відчуваєш ти, як до хлопців ставиться автор? Чому ти так думаєш? Відповідаючи, спирайся на текст твору.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади план до розділу XI.
2. Прочитай розділи XI, XV, XVI.

РОЗДІЛ XII

«Не зви мене більше — Ява, зви мене — Кукурузо!»

Ускочили ми в халепу. Це кілька днів усі в селі з нас сміятимуться, не менше. Хоч на вулицю не виходь. У нас такі!

...Я пішов до Яви одвести душу. Зустрів його у садку — він до мене якраз намірявся.

— Здоров, Павлушо! — серйозно-серйозно сказав він. — Я до тебе.

— Здоров, а я до тебе!

— Попрощатися йшов, — одвів убік очі Ява.

— Що, посилають кудись? — здивувався я.

— Та-а! — махнув рукою Ява. — Зовсім з дому тікаю.

— Куди?!

— На який-небудь безлюдний острів.

— Тю на тебе, дурний! Мелеш таке, що й купи не держиться. Де ти візьмеш той острів? Тепер таких островів і не буває.

— Буває. То ти не знаєш.

— Як же ти втечеш?

— У плавні подамся. Скільки там островів...

— Але як же ти там житимеш? Пропадеш же, як руда миша.

— Не пропаду, — впевнено сказав Ява і витяг з-під сорочки книжку. — От жив же чоловік на безлюдному острові — і нічого. Не пропав.

— Що за книжка? — питаю.

— «Пригоди Робінзона Крузо». Читав?

— Не пам'ятаю... Може, й читав. Що це за Кукурузо?

— Крузо, а не Кукурузо, чудило. Дуже цікава книжка.

— Книжка книжкою, а плавні плавнями. Ти краще подумай.

— Я вже думав. І вирішив остаточно. Ти мене знаєш. Я лише хочу, щоб ти мені трошки допоміг.

Я був обеззброєний. Раз людина звертається до тебе за допомогою, одмовляти їй — свинство.

— І надовго ти збираєшся на той острів?

— Робінзон пробув на безлюдному острові двадцять вісім років, два місяці і дев'ятнадцять днів, — зітхнувши, сказав Ява.

— Ого-го! — аж рота роззявив я. — Це ж скільки тобі буде? Сорок з гаком. Це ми вже всі школу покінчаємо й інститути. Карафолька академіком стане, Гребенючка агрономом. Я льотчиком, якщо вийде. А ти...

— Що ж поробиш, — знову зітхнув Ява.

— Слухай, а хто ж буде за Книшем і Бурмилом стежити? Хто буде їх викривати, виводити на чисту воду? Може ж, вони справді небезпечні шпигуни й злочинці?

Ява враз почервонів, наче я його спіймав на гарячому. Я вже торжествовав, думав, що він зараз відмовиться од своєї затії. Але він сказав:

— Ні, нічого я не забув. Та доведеться тобі самому стежити за ними й викривати їх. Ти хлопець сміливий, сам впораєшся. І станеш знаменитим. І про тебе в газетах напишуть, і по радіо, і по телевізору...

— А хай би сказився той Кукурузо, що напугив тебе на острів тікати. Так це ми в дитинстві більше й не побачимось? — з відчаєм сказав я.

— Чому це не побачимось? Ти єдиний знатимеш про острів. І приїжджатимеш інколи... Робінзон теж не зовсім один був. Потім він урятував дикуна П'ятницю і удвох з ним жив. Так що...

— Виходить, я буду в тебе за дикуна, — уже веселіше сказав я. — Він, значить, герой... А я, значиться, дикун. От Кукурузо!

— Та Крузо, а не Кукурузо! Робінзон Крузо.

— То він був Крузо, а ти — Кукурузо. Якраз підходяще для тебе ім'я. Після вчорашнього...

— А що! Може, це ти й непогано придумав. Кукурузо! Звучить! Га? Знаєш що! Так ти не зви мене більше Ява, зви мене Робінзон Кукурузо. Хай так і буде. Домовились?

Так Ява перестав бути Явою, а став Робінзоном Кукурузо. Видно, на роду вже йому було написано носити вигадані імена.

Так що запам'ятайте добренько, далі я зватиму його Кукурузо.

РОЗДІЛ XV

Перший день на острові імені Переекзаменовки. Розділ, розказаний Робінзоном Кукурузо своєму другу і однокласнику Павлуші

Стою я і, що робити, не знаю. І поспішати мені не треба, і робити нічого. Хоч стій, хоч через голову перекидайся — все одно. Ніхто не бачить, нікому до цього нема діла.

Погано мені було. І головне, ота клята думка, що сам я звідси не вберуся. Хоч кричи, хоч бийся головою об дерево — нічого не допоможе.

Робінзон Крузо на острові щоденника писав, записував усі події, які з ним траплялись. Що ж, я гірший за нього? Я теж, як і він, на острові. А на острові без щоденника не можна.

Ну, підряд писати, ти ж знаєш, я не можу. Я тобі не письменник. Вирішив я коротенько записувати тільки факти — погані й хороші. Провів у зошиті посередині лінію, розділив таким чином аркуш на дві половини — ліву й праву. У лівій зверху написав «Пригоди» (це хороше, це для мене, ти знаєш, взагалі у житті головне, заради цього я й на острів висадився, без пригод моє життя — не життя, особливо на острові). У правій половині написав зверху «Неприємності» (що ж поробиш, як трапляються).

Довго я думав, довго гриз олівця і нарешті, написав. От що в мене вийшло.

Пригоди

1. Наловив риби і з'їв.

Неприємності

1. Обпікся на сонці.
2. Загнав під ніготь скабку.
3. Загубив гачка (одного з кращик).
4. З'їв півторби харчів.
5. Втекли майже всі черв'яки.
6. Протікає каструля, і я не знаю, в чому юшку варитиму (хоч у жмені вари).

Як бачиш, пригод одна і та манюня, як той пічкурик. А неприємностей аж шість, і всі здоровенні, як акули.

Аж раптом тінь упала на плесо: довга-довга, бо якраз проти місяця. З-за очеретів вплив човен — без згуку, без жодного плеску, як мара. І це було найстрашніше (мов уві сні!). У човні на повний зріст стояв хтось високий і довгим веслом нечутно правив. Я закліпав очима — чи не привиділось. Ні! Човен линув прямо до острова. Збільшувався, збільшувався, як на екрані кіно; попід самим берегом звернув і зник за прибережними кущами. Серце моє забухало в грудях, аж земля здригнулася. Хто то?! Хто то вночі у плавнях? Водяник? Відьмище? Нечиста сила?.. Та що це я? То ж тільки старі баби неосвічені в них вірять.

Я завмер, прислухаючись. Навіть серце, здалося, зупинилось, щоб я краще чув. З-за кущів долинув плюскіт, щось шубовснуло в воду, наче когось з човна скинули. Може, то Гунька привіз когось і втопив? Тепер моя черга. Я не міг більше сидіти на місці. Я схопився, ступив задерев'янілими ногами кілька кроків у темряву до куреня. І раптом — на когось нашттовхнувся... Хтось величезний вхопив мене цупкими руками за плечі. Крик жаху застряв у мене в горлі — не вирвався. Я сіпнувся, брикнув ногами, впав. Хтось навалився на мене, дряпонував по обличчю і...

Тут розповідь Робінзона Кукурузо обривається, бо Павлуша в цьому місці ойкнув і почалася розмова, якої читач не зрозуміє, доки не почує про те, що сталося тої ночі з Павлушею Завгороднім.

РОЗДІЛ XVI

Павлуша Завгородній знову розказує про те, що він робив у той день і в ту ніч

Я лежу і мені не спиться. Я думаю. За вікном темно — хоч в око стрель. На небі ні зірочки — хмарно.

Що робить там, на безлюдному острові, мій друг Кукурузо? Чи спить? Навколо нікого. Догоріло вогнище, і з усіх боків насуваються чорні химерні тіні. А він один, ні з ким слово мовити, лише слухає, як стукає його серце.

Ні, не можу я спокійно спати, коли друг у біді. Не можу.

Я беру ковдру і виходжу з хати. І одразу занурююся у густу й навіть, здається, липучу темряву. Іду майже навпомацки, як сліпий. Щоб ненароком не рипнути хвірткою, прокрадаюся в сад і вже там перелажу через паркан. Іду селом, наче лісом, — темінь і тиша. Аж ось і річка. Тут трохи світліше. Тьмяно виблискує вода. Я сідаю в човен, обережно, щоб не замочить, кладу на ніс ковдру (чого її взяв — сам не знаю) і вирушаю...

І тим неймовірнішим і фантастичним здалося мені те, що я раптом побачив. А побачив я величезну сіру постать на човні попід самим берегом — наче казковий велетень Гулівер вдерся в країну ліліпутів. Я здригнувся від несподіванки. Хто то? Кукурузо? Але ж у нього немає човна. Рибалка якийсь? Але ж рибалки ніколи так далеко не запливають у плавні та ще вночі. Риба і біля самого села прекрасно ловиться...

Книш? Бурмило? Серце в мене покотилося-покотилося кудись униз... Тим часом незнайомий човен зник за прибережними очеретами. Мені так хотілося повернутися і чим швидше гайнути назад. Але я стримався. Адже там, на острові, Кукурузо, мій друг, зовсім самотній. Я пливу до нього на допомогу. І, може, саме в цю мить моя допомога найпотрібніша. Адже в мене човен. І якщо незнайомиць, якого я тільки що бачив, дійсно Книш чи Бурмило і хоче заподіяти лихо моєму другові, я врятую його — ми втечемо на човні. Швидше, швидше! Я наліг на весло й спрямував човна до берега — звичайно, з іншого боку, ніж незнайомиць. Пристав,

виліз і обережно почав прокрадатися в глиб острова. Кукурузо, певно, в курені — може й спить, бо не чути ні звуку. Кликати його небезпечно — одразу привернеш увагу того типа.

Ох як темно, які хащі! Нічого не видно. Враз десь там, за очеретами, де був незнайомиць, щось шубовснуло в воду. Серце спинилося в мене. Що це?.. Що?.. Ой! А що, як це... він уже втопив мого друга! Холодний піт вкрив моє чоло. Минула хвилина, друга. Я стояв у цілковитій темряві, витягнувши вперед руки (так, як ішов) і не міг ворухнутися. І раптом на руки мої хтось нашттовхнувся. Величезний, як ведмідь. Руки мої самі собою мимоволі конвульсивно стиснулися, вчепилися в його груди, одпихаючи. Наступної миті я відчув страшний удар по ногах і полетів на землю. Але чомусь не назад, а вперед, на нього. Мабуть, він підбив мене і кинув на себе. Я зойкнув і шалено замолотив руками й ногами, вириваючись. Дряпнув по чомусь м'якому, здається, по обличчю, щосили рвонувся, скочив на ноги й кинувся навтьоки. Я мчав через хащі, ламаючи гілки, спотикаючись і нашттовхуючись на дерева. Але я не відчував болю ні від подряпин, ні від ударів. З розгону вскочив у човен і, схопивши весло, щодуху почав одгрібати від берега. Я ніколи не гріб так шалено — човен летів, як ракета. Весь час я панічно оглядався — чи не женеться за мною він. Ні! Погоні не було. Опам'ятався я лише тоді, коли пристав до берега біля села. Я весь час тремтів від напруження, від втоми, від переляку. Та, незважаючи на втому, по селу я теж не йшов, а майже весь час біг — у цілковитій безпеці я міг відчути себе тільки у своєму дворі. Що ж це сталося? Хто це був? Невже Кукурузо загинув? Що робити? Може, збудити батька, все розказати, зібрати людей і — туди... А якщо Кукурузо не загинув? Адже я не певен у цьому. Тоді його таємниця розкриється і вийде, що я зрадник. О ні! Зраджувати друга — це жахливо. Я ніколи не піду на зраду. Все що завгодно, але не це. Що ж робити? Що робити? Довго я мучився над цим питанням, але так нічого й не міг придумати. Нарешті втома і сон знемогли мене, і я заснув.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, яке важливе рішення прийняв Ява.
2. Знайди **дві** відмінності між Робінзоном Крузо і Робінзоном Кукурузо.

3. Зверни увагу, як про ту саму подію розповідали Ява і Павлуша. Що ж насправді з ними відбулося? Перекажи подію так, наче ти сторонній спостерігач.
4. Чи здогадуєшся ти, на кого наткнулися в темряві Ява й Павлуша? Що робив той персонаж на острові вночі? Вислови свої припущення.
5. Знайди у творі **два** підтвердження того, що Ява й Павлуша — вірні друзі.
6. Поясни, як ти ставишся до головних персонажів повісті. Свою відповідь обгрунтуй.
7. Розкажи, як до Яви й Павлуші ставиться автор. Чому ти робиш такий висновок?
8. Наведи докази того, що у творі є:
 - несподівані повороти подій;
 - мотив переслідування;
 - ситуації припущення й розгадування.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Залиши продовження пригод Яви та Павлуші після пригоди на острові.

ЧАСТИНА ДРУГА, розказана знову-таки Павлушею Завгороднім НЕЗНАЙОМЕЦЬ З ТРИНАДЦЯТОЇ КВАРТИРИ, або ЗЛОДІЇ ШУКАЮТЬ ПОТЕРПІЛОГО

РОЗДІЛ IV

Пляж. Каруселя. Утопленик.

Незнайомець з тринадцятої квартири

Бути на київському пляжі і не викупатись міг тільки якийсь хворий, ненормальний. Тим паче в таку спеку. Ми почали пробиватися до води.

Ми підійшли до самої води і почали роздивлятися, де б його покласти речі, коли роздягнемось. Між іншим, дивлячись на Дніпро, що кишів людьми, я подумав: «От якби хтось тонує, а ми його врятували. Краще б, звичайно, якби якесь дитинча тонуло — легше рятувати...»

То була наша постійна, поки що нездійсненна мрія — когось рятувати і взагалі стати героями. Особливо добре було б отак привселюдно, щоб усі бачили... Чого б оце тому жевжикуватору галалайку не булькнути, наприклад... Ми б його вмиць — раз! — і будь здоров. І у «Вечірньому Києві» на другий день заголовок: «Юні герої з Васюківки».

— З «Вечірнього Києва» якраз цікавилися вчора, — почув я раптом веселий голос. І здригнувся — ніби хтось підслухав мої думки. Поряд з нами розмовляли двоє дядечків. Один, невисокий, кругловидий, стояв по коліна у воді. Другий, широкоплечий, з гачкуватим носом, стояв на

піску біля самісінької води. Він був уже одягнений (мабуть, ішов додому), тільки босий, черевики тримав у руці.

— Все розпитували про роль царя, — вів далі кругловидий — Ні, кажу, нема про що говорити. Як буде готово, тоді й приходьте.

— Правильно, — підтримав «гачкуватий». — Ніколи не можна розказувати зарані. Я терпіти не можу, коли ото діляться творчими планами, обіцяють, беруть зобов'язання, а потім... пшик! — і нічого нема. Отож ні пуху ні пера! Я побіжу, бо вже й так запізнююсь на радіо!.. Бувай! Привіт Галинці. Я заскочу днями... Будинок я пам'ятаю... А квартира, якщо не помиляюсь, тринадцята? Так?

— Так, так! Тринадцята! Заходь обов'язково! Бувай! — весело усміхаючись, гукнув кругловидий.

Кругловидий артист рвучко ступив кілька кроків, збираючись пірнути, і раптом спинився, звівши руки догори:

— Ух ти! Годинника забув зняти!

Обернувся, побачив нас:

— Хлопчики, будьте друзями, покладіть отам на сірі штани, щоб мені не вертатися. — І простягнув годинника. Я стояв ближче до нього, я й узяв. А артист одразу — шубовість у воду і поплив кролем, спінуючи ногами воду, як моторний човен. Здорово плаває!.. Кілька секунд ми дивилися, як він пливе. І раптом десь ліворуч почувся зойк.

— Ой! Утонув! Утонув!.. Утопленика витягли!

— Де?

— Де? — аж підскочили ми. І кинулися туди, куди вже бігли люди.

А що? Коли б при вас кричали «утонув! утонув!», ви б хіба стояли на місці? Ви б, забувши все на світі, теж кинулися туди. Тим паче, коли ви тільки-но думали про те, щоб кого-небудь урятувати! Може ж, ви там ще знадобитесь...

— Ой! Треба ж годинник покласти! — зойкнув я, тільки тепер згадавши, що все ще тримаю його в руці. Кинулися ми з Явою назад. Туди-сюди поткнулися. А де ж сірі штани? Нема сірих штанів. Бігаємо ми взад-вперед, не можемо знайти ні місця того, ні дядька-артиста, ні сірих його штанів. Та й як же його знайдеш, коли всюди і пісок однаковий, і люди однаково голі, ніяких тобі особливих прикмет!

Такий розпач мене охопив — хоч плач. Хоріший симпатичний чоловік дав мені годинника. «Будь, сказав, другом, поклади, сказав, на мої штани, щоб мені не вилазити».

А я... друг називається! Забрав годинника і — фьюіть! — шукай вітра в полі...

— Яво, виходить же, що я вкрав годинника, — сказав я, скривившись. Чесний Ява знизав плечима.

— Знаєш що, — сказав Ява. — Так ми артиста не знайдем.

— Ми як сюди прийшли? Через міст. А назад люди як ідуть? Теж через міст. Іншої дороги нема. Так-от, сядем біля мосту і ждатимемо. Або ми його побачимо, або він нас. А з пляжу він ще не пішов. Точно! Куди він без годинника піде?

Пішли ми на міст. Посідали біля поруччя: Ява з правого боку, я — з лівого. Сидимо. Темніти почало. Людей все меншає й меншає. А артиста нема.

Кавчить у мене в животі від голоду. Ми ж, крім морозива, не їли нічого. Підійшов до мене Ява:

— Слухай! Ми з тобою два йолопи! Чого ми тут стоїмо? Він артист? То підем завтра по театрах і знайдемо його. Тим паче, ми знаємо, що він царя грає.

Тю! І як я сам до цього не додумався! Наче сонце в моїй душі зійшло! От Ява! От же молодець! Варить у нього казан все-таки! Метикований хлопець! Авжеж підемо завтра по театрах (в Києві якихось п'ять-шість театрів) і знайдемо нашого артиста, і віддамо йому годинник, і розкажемо все, як було (про утопленика і про все інше).

Як добре живеться на світі, коли знайдено вихід із безвихідного становища!

РОЗДІЛ XIV

«Увага!.. Почали!.. Мотор!..»

Годинник знаходить свого хазяїна.

Народження Яви Станіславського і Павлуші Немировича-Данченка

— Значить, так, старики! Картина, яку ми знімаємо... Вас запрошено взяти участь в одному з епізодів...

— Увага!.. Почали!.. Мотор!.. — крикнув режисер.

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль перший... — крикнув юнак, дощечку під пахву і пригинцем швидше на берег. А жандарм з Артемом уже зчепилися. Вовтузяться на кладці. Тоді Артем враз вирвав руки, розмахнувся... бемц! — жандарма в груди. Жандарм — беркиць! Шубовсть! Ого-го! Бризки здійнялися аж до неба — не те, що від мого весла! Мить — і вже з води стирчать тільки жандармові чоботи. А Артема й сліду не стало. Закипіла вода — тиць? — вигулькнула голова жандармова. Кашкета нема, волосся очі заліпило, з носа тече, звідусюди тече, вуса, як уморжа, з рота вода фонтаном, на півтора метра. Ух ти! Здорово грає.

— Та радійте ж, радійте! — почулося враз одчайдушне режисерове.

— Зіпсували мені перший дубль. І жандармові треба перевдягатися. Бачите, що накоїли.

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль п'ятий...

— Стоп! У жандарма одклеївся один вус...

— «Артем»... Двісті дев'яносто сьомий... Дубль шостий...

Бемц! Беркиць! Шубовсть!

— Га-га! Го-го! Ох-ох-о!.. Хі-хі!.. — стараємося ми.

— Стоп! Молодці! Нарешті! Здається, тепер все! Гарзд! — задоволено каже режисер. Ми розпливаємося у радісній усмішці. І раптом він застигає, вирячивши очі.

— Що це?! На руці!

Я не розумію, що це до мене, і якийсь час іще радісно посміхаюся. Будка штовхає мене в бік. Я дивлюсь на свою руку і все розумію...

— Го-годинник... — мимрю я.

— Що-о? Вбивця! Де ти бачив, щоб діти бідняків до революції носили годинники! Ну! Зарубав мені всі дублі. Ну! — якимось плаксивим голосом вигукував режисер, потім підніс до губ рупор і вже звичайним своїм голосом закричав.

— Всі лишаються на місцях! Перезйомка! Перезйомка! — а тоді знову плаксиво до мене: — Знімай негайно ж годинник і оддай на берег! Негайно! У мене враз задерев'яніло всередині, я опустив голову і сказав:

— Не оддам!

— Га?! Що?! — не повірив своїм вухам режисер.

— Не оддам... Це не мій годинник... Він уже раз пропадав. А я його сьогодні хазяїнові оддати мушу.

— То що ж ти мені всю зйомку зіпсувати хочеш?!

— Якщо так — я краще не зніматимусь. Я на берег піду.

Мокрий жандарм, що стояв по пояс у воді неподалік і слухав цю розмову, сказав:

— Ну, давай уже мені той нещасний годинник.

— Еге... Які бистрі! — кажу я і ховаю руку з годинником за спину, наче жандарм хоче його силоміць відняти.

— Не довіряєш? — усміхається жандарм.

Я мовчу. І раптом жандарм тихо так, тихо каже:

— А я тобі на пляжі довірив... Не побоявся...

Наче мене батогом по спині вперіщили — тіпнувся я і рота роззявив. Що-о?

— Не впізнаєш? — усміхається жандарм.

Я вдивляюсь, вдивляюсь, вдивляюсь... Ні, не може бути. Не схожий же зовсім. Обернувся я до Яви — він тільки плечима знизує: теж не впізнає.

Озирнувся жандарм навкруги, когось очима шукаючи, зупинився поглядом на Людмилі Василівні у білім халаті, кулаком на неї посварився (його улюблений жест) і крикнув:

— У-у... Розмалювала мене так, що хлопці власного годинника повернути не хочуть.

Бачу — всі кругом сміються: і Людмила Василівна, і режисер, і оператор, і всі-всі, хто біля озера. І Валька, бачу, вже сміється, і Будка, і Ява

рота розтягує. Значить, це він-таки, він — наш незнайомець з тринадцятої квартири. Ну я й собі почав усміхатися, а тоді й кажу:

— А чого ж ви такий... Казали: «Цар, цар», а насправді — жандарм звичайнісінький. А ми, дурні, по всьому Києву царя шукали.

Ще дужче засміялися всі.

— Все правильно, — сказав жандарм-незнайомець. — Щодо царя — ніякої з вашого боку помилки немає. Царя я таки граю. У цьому ж самому фільмі. І царя, і жандарма — дві ролі. Це ось Євген Михайлович так задумав. А взагалі вибачте, дорогі, що я стільки клопоту вам завдав своїм годинником. Повірте, зовсім не хотів... Дуже я тоді поспішав... На репетицію... Мені Максим Валер'янович розказав про ваші переживання... Чого ж ви не здогадались зайти у пляжну міліцію?... Я ж туди спеціально забіг — попередив і адресу свою залишив...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Де й коли відбуваються події у творі? Виразно прочитай підтвердження своїх висновків у повісті.
2. Розкажи, з ким Ява й Павлуша познайомилися на пляжі. Що їм стало відомо про цю людину?
3. Перед яким моральним вибором опинилися друзі, коли не знайшли на пляжі незнайомця?
4. Розкажи, за яких обставин хлопці повернули годинника його володарю.
5. Які риси характеру друзів проявляються під час пошуку «царя»?
6. Як, по-твоему, до друзів ставиться автор? Відповідаючи, спирайся на текст твору.
7. Що ти дізнався/дізналася про Яву й Павлушу як про людей? За якими вчинками ти можеш судити про них?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Прочитай уривок із розділу XIV від слів «Артем»... *Двісті дев'яносто сьомий... Дубль перший...* до кінця абзацу. «Переклади» враження Павлуші від знімання фільму на літературну мову. Запиши розповідь про знімання фільму в зошит.

**ЧАСТИНА ТРЕТЯ,
яку розказав уже Ява Рень**

**ТАЄМНИЦЯ ТРЬОХ НЕВІДОМИХ,
або ПОВІСТЬ ПРО ТЕ, ЯК ПОСВАРИЛИСЯ ІВАН ВАСИЛЬО-
ВИЧ З ПАВЛОМ ДЕНИСОВИЧЕМ І ЩО З ТОГО ВИЙШЛО**

РОЗДІЛ І

Як це все почалось...

Чи знаєте ви Павла Денисовича? О, ви не знаєте Павла Денисовича! Чудова, надзвичайна людина Павло Денисович. Добрий, вихований, розумний. А який кмітливий! Це ж він вигадав шлукакенцію для розстібування гудзиків. Після випробування її Степан Іванович Карафолька три дні не міг сісти.

Прекрасна людина Павло Денисович! Коли він іде селом, всі собаки гавкають від захоплення, а кури, гуси та інше птаство запобігливо розлітається врзнобіч, даючи йому дорогу.

Прегарна людина Павло Денисович! Його знають не тільки в навколишніх селах і в районному центрі, а навіть у Жмеринці, де він іноді буває у родичів. А яка рогатка в Павла Денисовича! Боже мій, яка рогатка! Миколай-чудотворець, святі угодники! Надзвичайна! Незрівнянна! Неповторна! Побий мене вража сила, коли ще в когось у світі є така рогатка! Шкірочка з матириного шльопанця. Рогачик з премічної горішини, а резинка з футбольної камери. Катапульта, а не рогатка. Павло Денисович влучає з неї горобчика за тридцять метрів. Ах ти, Господи, чому в мене нема такої рогатки!

Гарна людина і Іван Васильович, — той самий, що заблудив у кукурудзі і вивісив дідові підштаники на телевізійній антені.

Собаки також гавкають, а кури й гуси розлітаються врзнобіч, коли Іван Васильович іде селом.

Гарна людина Іван Васильович, нічого не скажеш.

Павло Денисович дуже любить вареники з вишнями і може з'їсти їх цілу миску.

Іван же Васильович любить морозиво і якось вмаламурич за один раз вісім порцій.

У Павла Денисовича великі відстовбурчені вуха.

У Івана Васильовича зовсім навпаки, весь ніс і щоки у рудому ластовинні.

Павло Денисович говорить повагом, розтягуючи слова.

Іван Васильович стрекоче, як з кулемета, — думки ледве встигають за його словами, а інколи якась думка й не дожене, і летить слово з уст Івана Васильовича таким собі легким метеликом без жодного змісту.

Але обидва, і Павло Денисович, і Іван Васильович, люблять поговорити. Весь час вони, як у нас кажуть, теревеняють усякі баналюки і подеколи, бува, наплетуть такого, що самі здивуються, замовкнуть і якусь мить дивляться один на одного, кліпаючи очима. Та не було ще випадку, щоб вони розгубились і не знайшли, як викрутитися.

Вчителька Галина Сидорівна не нахвалиться Павлом Денисовичем та Іваном Васильовичем. «Прекрасні люди, — каже вона, — незрівнянні, неповторні! Якщо я не доживу до нового навчального року, то тільки завдяки їм. Так вони мені життя вкорочують своєю поведінкою».

А як приятелювали Павло Денисович з Іваном Васильовичем! Боже мій, Господи, як приятелювали! Так можуть приятелювати тільки великі люди, класики. Один без одного — ні кроку. Один без одного — ні за холодну воду.

І от ці прекрасні люди посварилися. Мало сказати посварилися — побили горшки. Та як! На дрібнюсінькі черепочки, що й не збереш, і не склеїш.

Це було настільки неймовірно, що, якби мені місяць перед тим сказали, що так буде: Павло Денисович і Іван Васильович проходять вулицею, не помічаючи один одного, мов незнайомі, я просто розсміявся б. Бо це аж ніяк не вкладалося в моїй голові. Але це так. Повірте мені на слово.

Тим більше, що Іван Васильович (або по-вуличному Ява) це я сам. А Павло Денисович — це мій друг, мій вірний і незмінний друзяка Павлуша, з яким — гай-гай! — скільки різного всякого пережив я за своїх тринадцять років. (Прекрасний письменник Гоголь, і повість його «Як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» — блискуча повість, але далі писати «під Гоголя» я не можу, не вистачає порошу. Вибачайте, далі писатиму вже, як умію. (Примітка Яви Реня).

Як же це сталося... Мабуть, доведеться все по порядку. Якось на великій перерві Павлуша мені раптом каже:

- А давай запишемося в гурток малювання.
- Нащо? — питаю я здивовано.
- Як — «нащо»? Малювати будемо. Цікаво ж.
- Може, — кажу, — й цікаво. Хто вміє. А нам чого?
- Ти ж збирався колись стати художником.
- Ну й що!

Дійсно, був момент, коли мені на хвилиночку забандюрилося бути художником. Давно, ще в першому класі. Коли на уроці малювання вчитель Анатолій Дмитрович похвалив мене при всіх за те, як я намалював курочку Рябу. Але то було випадково. Та курочка Ряба лишилася першим і останнім моїм шедевром у мистецтві пензля. Більше вчитель малювання мене ніколи не хвалив, і через кілька днів я вже мріяв бути директором кондитерської фабрики. До речі, саме тоді з'ясувалося, що я дальтонік, тобто не розрізняю зеленого і червоного кольорів, плутаю їх. Відтоді всі

дуже люблять дивуватися з цього. Навіть моя мати. Покажуть щось і питають: «Скажи, якого це кольору?» І коли я неправильно кажу, сплескують удолоні: «Ти диви!.. Ти справді не бачиш чи придурюєшся?»

Спершу це мене дратувало, та потім звик. Але яким же художником я міг бути, не розрізняючи кольорів! Це однаково, що німий співак. І Павлуша, наче нічого не знає, таке мені каже. От же ж, чесне слово!.. Я зміряв його поглядом і спитав глузливо:

— А ти що — відчув у собі талант?

— До чого тут талант?.. Але чого не спробувати... — Павлуша одвернувся й почервонів. — Кажуть, що в мене щось... виходить...

— Ах, кажуть!.. Ха-ха-ха! Я знаю, хто це каже. Вона. Ще б пак! Авжеж, це вона.

Коли б ви бачили, що то за тюлька. Що він у ній знайшов — ніяк не збагну. Як її нема — хлопець як хлопець. А варто їй з'явитися — враз міняється просто на очах. Починає крутитися, на місці не всидить. Сміється неприродним дурникуватим сміхом, кричить, усіх перебиває, нікому слова не дає сказати. І говорити починає так, ніби в нього вареник у роті — здушеним горловим басом. Мабуть, йому здається, що він дуже дорослий, мужній і принадний... Гидко дивитися! І через те, що з ним таке робиться, я її ще більше не терплю.

І, звичайно, це вона його накрутила з тим малюванням. Гребенючка! А хто ж! Бо вона ходить у художній гурток. Навіть староста гуртка. І вважає себе великим скульптором. Виліпила з пластиліну дві якихось фігурки і думає, ніби вже Бога за бороду вхопила. А коли була виставка робіт гуртківців, глядачі просто сміялися і, дивлячись на Гребенюччиного козака на коні, глузливо питали: «А хто то на собаці їде? Га?» (Це, до речі, я питав, але так воно й було — викапаний собака, а не кінь.)

Павлуша на уроці писав їй записочку і, мабуть, щось там таке підмалював, бо я сам чув, як вона йому сказала: «А ти знаєш, у тебе виходить. Ти відчуваєш форму і добре передаєш рух». Ич, розумниця яка! Нахалася від Анатолія Дмитровича слів і хизується. А Павлуша рота роззявив, вуха розвішав і вірить. А вона бачить, що він лопух, і грається ним, як кицька мишею. І тягне його в той гурток, бо, мабуть, хоче, щоб він її портрети малював, як Анатолій Дмитрович.

Учитель малювання Анатолій Дмитрович був без пам'яті закоханий у нашу Галину Сидорівну. І постійно малював її портрети. Всі стіни у нього в хаті були завішані портретами Галини Сидорівни. Завдяки цим портретам усе село знало про нещасливе кохання Анатолія Дмитровича. От і Гребенючка хоче, щоб Павлуша...

Я збирався йому все це розтлумачити і вже почав: «Ти гадаєш, що в тебе є талант...» — як тут, мов з-під землі, вигулькнула раптом Гребенючка.

— Не слухай його, Павлушо! — закричала вона. — Він просто заздрить тобі. От у нього справді жодних здібностей нема. Йому лише різні

фуліганські вибрики в голові. Він тільки й знає... А в тебе здібності... А він фуліган і на тебе погано впливає...

Тут я її перебив і сказав:

— От я тобі зараз дам по портрету, як будеш!..

А вона:

— Від тебе тільки цього й можна чекати. Фуліган!

— Мовчи! — сказав я, замахнувшись, щоб дати їй ляща, і тут Павлуша схопив мене за руку:

— Не чіпай!

— Що значить — не чіпай? Вона буде мені таке говорити, а я...

— Говори й ти їй. Вона ж тебе не б'є.

— Спробувала б вона мене вдарити, я б її... я б з неї шашлик ізробив!

Хе! Щоб якась мавпа мене вдарила! Хе!

— Вона не мавпа, а людина! — басом сказав Павлуша.

— Ах, так! — скипів я. — То цілуйся з нею. Тьху! — Я вирвав свою руку, повернувся і пішов геть. І ще чув, як вона сказала:

— От і добре! Досить тобі під його дудку танцювати!

Що він на це відповів, я вже не чув.

РОЗДІЛ XXIV

Хвороба. Сни і дійсність.

Чого вони всі такі хороші?

Я прохворів понад два тижні.

Вже потім Павлуша мені розказував, що коли він привів медичку (він дуже довго не міг її знайти, бо потерпілих розмістили по всьому селу, і вона моталася з кутка в куток), то я лежав, розкинувшись на постелі, червоний як мак, і від мене жаром аж пашіло. Медичка одразу сунула мені термометра під руку — було сорок і п'ять десятих. Я був без пам'яті і весь час повторював:

— Хай вона згорить!.. Хай вона згорить!..

А хто «вона» — невідомо.

Я добре знав хто, але, звісно, нічого не сказав.

Прийшов я до тями лише на третій день. Ухаті було так ясно, світло і тихо, як буває тільки під час хвороби, коли на ранок спадає температура.

Перший, кого я побачив, був дід. Він сидів на стільці коло мого ліжка й куняв. Мабуть, він сидів з ночі. Та тільки-но я ворухнувся, він одразу ж розплющив очі. Побачив, що я дивлюсь на нього, усміхнувся і поклав шкарубку жилаву руку мені на лоба:

— Ну що, синку, видряпуєшся? Полегшало трохи, любий, га?

Це було так незвично, що я мимохіть усміхнувся. Дід зроду не казав мені таких слів. І рука ця чи не вперше за все життя торкнулася мого чола. Здебільшого вона торкалася зовсім іншого місця, і зовсім не так ніжно.

Батькові й матері завжди було ніколи, і виховував мене дід. Виховував по-своєму, як його колись у дитинстві ще за царя виховували. Я, звісно, виступав проти такого виховання і доводив, що то жандармський метод, засуджений нашою педагогікою. Але дід давав мені потиличника і казав: «Нічого-нічого, зате перевірений. Скільки великих людей ним виховано! І мовчи мені, сатано, бо ще дам!»

А тут, бач, «синку», «любий»...

Почувши дідові слова, з кухні вибігла мати.

— Синочку, любий! — кинулася до мене. — Краще вже, правда?

Вона притулилася губами до моєї скроні (мама завжди так міряла температуру і мені, і Яришці і завжди вгадувала з точністю до десятих):

— Тридцять шість, не більше. Ану поміряй! — Вона сунула мені під пахву термометр.

Із спальні зашльопав босими ногами батько, заспаний, у самих трусах — тільки прокинувся.

На обличчі його була розгублена усмішка.

— Ну як? Як?.. Го-го, бачу — видужуєш, козаче!

— Та цить! Розкричався! — гримнула мати. — Від такого крику в нього знов температура підскочить.

Батько одразу втягнув голову в плечі, навшпиньках підійшов до ліжка і, схилившись, пошепки сказав:

— Вибачай, то я од радості.

Я усміхнувся — вперше в житті не я в тата, а він у мене просив вибачення.

— Ну, як там затоплені? — спитав я і сам не впізнав свого голосу, ледь чутний він був — наче з погребя.

— Та нічого, все гаразд. Вода вже спадає. Люди починають у хати повертатися. Все гаразд.

— Жертв нема?

— Та слава Богу, обійшлося. Люди всі цілі. Так дехто подряпався, попростуджувався, а серйозного нічого. Трошки тільки худоба постраждала. Та й то небагато. В кого коза, в кого підсвинок, трохи птиці... А корови всі порятовані і добро...

— І все завдяки солдатам, дай Боже їм здоров'ячка! — встряла мати. — Якби не вони, хтозна, що б і було.

— Да, техніка тепер в армії могутча, — мовив дід.

— І кажуть, то ж ти їх привів, — мати ніжно поклала мені руку на чоло.

— Не знав я, що такого сина геройського маю, — наче з трибуни сказав тато.

— Та!.. — Я одвернувся до стіни і відчув, як сипонуло мені жаром в обличчя, аж сльози виступили.

РОЗДІЛ XXVI

Знову троє невідомих. Ти мені друг? «Нічого не розбереш...» — каже Павлуша

Поки мені було дуже зле, я не відчував, як минає час. Часу ніби не існувало.

А як мені трохи покращало, отоді я відчув, що то за нудота хворіти. Я ніколи не думав, що години такі довгі, а день такий нескінченний. Раніше мені його завжди не вистачало. Не встигнеш, бува, що-небудь затіяти, започаткувати, як уже й вечір. А тепер до того вечора була ціла вічність. Вона без кінця й краю тяглася, витягуючи з мене жили. До того вечора не можна було просто дочекатися. А заради вечора я тільки й жив на світі. Увечері приходив Павлуша. Правда, він забігав і вранці, і в обід, але то на кілька хвилин. А увечері він приходив години на дві, а то й на три і сидів доти, поки я не помічав, що він уже клює носом від втоми, і тоді я гнав його спати. Він дуже втомлювався, Павлуша. І не тільки він, усі втомлювалися. Все село працювало на вулиці Гагаріна, гуртом ліквідовуючи ту страшну руйнацію, яку наробила стихія за одну ніч. Відбудовували хати, розчищали подвір'я, заново будували знесені, потрощені повітки, хліви й комори, розкопували льохи. Нарівні з дорослими працювали й учні, починаючи з сьомого класу. Та й менші не сиділи склавши руки — кожен щось робив у міру своїх сил і можливостей. Бо рук тих не дуже й вистачало. Пора була гаряча, збирання врожаю — і фрукти, і овочі... Добре, що хоч віджнивуватися до дощів устигли. Всі працювали з ранку до вечора. Всі. А я лежав собі паном — пив какао, їв гоголь-моголь і різні пундики смачні, що їх ночами пекла мені мати для зміцнення хворого організму. Пив, їв і читав собі різні пригодницькі книжки.

А хлопці трудилися і їли хліб з салом.

І я їм заздрив несамовито.

Я ненавидів какао, гоголь-моголь і смачні пундики.

Я проміняв би всі ці ласощі на шмат хліба з салом у перерві між роботою.

Мій дід завжди називав мене «цілосвітнє ледащю». Але якби він знав, як мені, «цілосвітньому ледащюві», хотілося зараз працювати! Я б не відмовився від найбруднішої, найпротивнішої, найважчої роботи.

Лише тепер я збагнув одну істину — чим страшна хвороба! Не тим, що десь щось болить! Ні! Найстрашніша хвороба безсиллям, бездіяльністю, нерухомістю.

І я зрозумів, чого люди бажають один одному здоров'я, чого кажуть, що здоров'я — всьому голова...

Як я страждав від своєї бездіяльності, ви собі навіть не уявляєте. Коли нікого не було в хаті, я заривався в подушку і просто вив, як той собака голодний...

І раптом почув, як щось стукнуло об підлогу.

Я підвів голову. На підлозі біля ліжка лежав камінець. До нього був прив'язаний червоною стрічкою якийсь папірчик. Я здивовано глянув, нахилився, підняв. Розв'язав стрічку, розгорнув папірчик. І аж дух мені перехопило — я одразу впізнав той самий почерк: чіткий, з нахилом у лівий бік, і кожна буквочка окремо... Від хвилювання ті буквочки застрибали в мене перед очима, і минуло кілька секунд, поки я зміг прочитати написане.

«Дорогий друже!

Нам усе відомо, що сталося з тобою за останній час. Ми задоволені твоєю поведінкою. Ти поведився, як справжній воїн. Нам дуже приємно, що ми не помилилися в тобі. Тепер ми ще більше впевнені, що ту секретну справу, яку ми маємо доручити тобі, ти виконаєш з честю.

Стихійне лихо і метеорологічні умови унеможливають проведення призначеної операції зараз. Операція відкладається. Сподіваємося, що до того часу ти видужаєш і нам не доведеться шукати іншої кандидатури. Призначена операція секретна, державного військового значення. Розголошення таємниці карається за статтею 253 кримінального кодексу.

Цього листа треба негайно спалити.

Нагадуємо: умовний сигнал — білий прапорець на щоглі біля школи. В день, коли з'явиться прапорець, — треба прибути до доту у Вовчому лісі рівно о дев'ятнадцятій нуль-нуль. У щілині над амбразурою будуть інструкції.

Бажаємо найскорішого видужання.

Г. П. Г.».

Коли я дочитав, у мене пульс був, мабуть, ударів двісті на хвилину. Аж у скронях гупало.

Вони! Знову вони! Троє невідомих!

Якраз сьогодні я згадував про них. Не те, що я забув. Ні. Просто події тої страшної ночі, а потім моя хвороба якось одсунули думки про це, заглушили інтерес, і все воно згадувалося так, ніби то було не зі мною, а десь читане чи бачене у кіно.

І дедалі частіше я думав, що, мабуть, усе щось несерйозне, чийсь жарт, тільки незрозуміло чий і для чого.

Вже кілька разів я вирішував поговорити, нарешті, про всю історію з Павлушею, але щоразу в останню мить щось заважало: або Павлуша піднімався, щоб іти, або хтось заходив у хату, або в самого миготіла думка: «А що, як це справді військова таємниця?» І момент минав, і я так і не говорив. До того ж мене бентежило, чого мовчав Павлуша. Я двічі намагався вивідати, куди це він їхав тоді «глеканкою» на велосипеді, але він од відповіді ухилявся. Перший раз він якось ловко звернув розмову на інше,

а другий, коли я прямо сказав йому, що бачив, як він виїхав увечері з села і гайнув у бік лісу, він невинно закліпав очима: «Щось не пам'ятаю. Може, в Дідівщину... Не пам'ятаю...» — і так він це щиро безпосередньо сказав, що якби я сам не бачив його тоді на власні очі, то повірив би. І от...

«Розголошення таємниці карається за статтею 253 кримінального кодексу».

Тепер ясно, чого мовчав Павлуша.

Але... як же я знатиму, коли з'явиться прапорець на щоглі, якщо я лежу?

Ні, я мушу поговорити сьогодні з Павлушею. Врешті друг він мені чи не друг?

— Павлушо, — я пильно глянув йому в очі, — ти мені друг, скажи чесно?

— Ти що? Друг, звичайно.

— Скажи, а ти міг би... сісти разом зі мною в тюрму?

— Тю! — він розгублено усміхнувся. — Ти що — сільмаг обікрав?

— Ні, без жартів скажи — міг би?

Він насупив брови.

— Міг би... Ти ж знаєш.

— Ну, тоді на, читай, — і я простягнув йому листа.

Поки він читав, я не зводив з нього очей. Він спершу зблід, потім почервонів, далі почав скрушно хитати головою. Дочитавши, звів на мене очі й зітхнув:

— Так... «Г. П. Г.». І тобі... Нічого не розумію...

— А тобі, виходить, теж? І мовчав...

Павлуша винувато знизав плечима:

— Ну, коли б же я міг сказати? Раніше — сам знаєш... А потім ти захворів, хвилюватися не можна, так що...

— Не можна хвилюватися? Мені дуже прекрасно можна хвилюватися! Мені навіть треба хвилюватися! Мені не можна лежати, як колода, бо я так не витримаю... Ану розкажуй! — Я рвучко сів на ліжку, щоки в мене горіли. Я й справді відчув якийсь раптовий приплив сил, енергії і бадьорості.

— Ну що... Ну, іду я якось вулицею, раптом назустріч мені офіцер на мотоциклі. Спинився. «Павлуша, — питає, — Завгородній?» І простягає конверт. І як газоне — тільки я його і бачив. У шоломі, в окулярах — обличчя не розгледиш.

— Точно!

— Ну, розгорнув я листа. «Дорогий друже... секретна справа... треба прийти у Вовчий ліс до доту... в амбразурі інструкція».

Ілюстрація
Євгена Семенова

- В розколині над амбразурою.
- Точно.
- А о котрій годині?
- О двадцятій нуль-нуль.
- А мені о дев'ятнадцятій.
- Бачиш. Отже, вони не хотіли, щоб ми зустрілися. Ну, й ти був?
- Аякже. Тільки давай спершу ти.
- Ну, під'їхав я до доту, тільки туди, а мене — за шкірки. Солдат

Митя Іванов, знаєш. «Куди, — каже, — знову лізеш. Зовсім здурів, чи що?» Ну, тепер я розумію, що це ж ти, певно, туди переді мною проривавсь, а тоді я здивувався, чого це він «знову» каже. Ну, та не це мене найбільш здивувало, а те, що я ніяк до амбразури дістатися не міг. Самі писали: «Прийди», — і самі ж вартового поставили, не пускають. До речі, на дорозі й мотоцикл стояв, і у куцах, крім Миті Іванова, ще хтось був, чи не той, що мені листа передавав... Я його не бачив, але голос чув. Бо я психонув, думаю, чого мені голову морочите. «Ах так, — на повний голос крикнув. — Не пускаєте, то я додому пішов. Чуєте, додому! Якщо так!» І тут із куців голос: «Правильно!» Ну, думаю, якщо так — будьте здоровенькі! — сів на велосипед і поїхав...

— І що — і все? Більше нічого не було?

— Та почекай! Наступного дня пішов я на малювання. Саме заняття гуртка було. Розгорнув свій альбом — а там... лист. Знову Г. П. Г. — «Операція переноситься... не хвилюйся... стеж за щоглою біля школи... Коли з'явиться білий прапорець — приходь того дня у Вовчий ліс до доту...»

— І знову о двадцятій нуль-нуль?

— Ага! Ти знаєш, мене аж у жар кинуло. Альбоми наші зберігаються в школі, додому ми їх не забираємо. Після кожного заняття староста збирає і Анатолій Дмитрович замикає їх у шафу. Як міг з'явитися там лист, хоч убий, не збагну. Не інакше, як хтось уночі заліз у школу, підбрав ключа до шафи і підклав. Але ж школа влітку на замку, і баба Маруся там завжди ночує, а вона, ти ж знаєш, яка — муха в неї не пролетить. Просто не знаю.

— Ну, це все дрібниці. Як треба, то й бабу Марусю присплять, і ключа будь-якого підберуть... Це не штука.

— Ну, а в тебе ж що?

— Ну, а в мене... — І я докладно розповів Павлуші про все, що трапалося зі мною: і про лист, і про «екскурсію» до військових таборів, і про розмову по телефону.

— Ну, то що ж усе-таки все це означає, як ти гадаєш? — спитав Павлуша, коли я закінчив.

— Я, звісно, точно не знаю, але гадаю, що, мабуть-таки, це пов'язане з військовою справою. Я вже думав: може, щось там у них зіпсувалося у якійсь гарматі чи в ракеті, куди дорослий пролізти ніяк не може, і треба хлопчика.

— Хтозна, може...— насупив брови Павлуша.— А чого ж тоді і до тебе, і до мене? І на різний час?

— Хіба я знаю...— знизав я плечима. — Мабуть, хтось із нас основний, а хтось дублер. Знаєш, і в космонавтів так само завжди дублери, і, певне, в таких справах...

— Могло буть, — зітхнув Павлуша. — Виходить, ти основний, а я дублер.

— Чого це!

— Ну, тобі ж на годину раніше призначають.

— Ну й що! Це нічого не означає. Може, саме ти основний! Я чогось думаю, що саме ти! — переконував я його, хоча в душі думав, що основний таки я, бо справді, чого б це дублерові призначали на годину раніше, ніж основному. Так і є, я основний! Але виказувати, що я так думаю, було б і нешляхетно, і нескромно. А Павлуша ж, пам'ятаєте, казав, що я люблю скромність...

— А тепер, після моєї хвороби, то вже напевно ти будеш основним! — сказав я ніби для того, щоб заспокоїти Павлушу. І раптом я усвідомив те, що сказав, і аж похолов. А справді! Який же я основний після такої хвороби! Це мене треба заспокоювати, а не його. Негайно треба видужувати! Негайно! Бо і в дублери не втраплю!

Я нервово засовався на ліжку. Ні! Ні! Я таки почуваюся краще. Значно. От і сила в руках з'явилася. Можу вже підтягтися, узявшись за спинку ліжка. А позавчора ж не міг зовсім. Нічого, нічого! Все буде гаразд...

— А ти кому-небудь казав про все це?

— Звичайно, ні.

— І їй не говорив? — Я не хотів називати її імені, але Павлуша зрозумів.

— Та ти що?! — він почервонів.

І я чомусь подумав, що він, мабуть-таки, не знає, що то я оббризкав Гребенючку грязюкою з ніг до голови (вона не сказала), і раптом згадав таємничу постать у саду Галини Сидорівни того вечора. Я ж нічого Павлуші не казав про того чоловіка.

— Слухай,— і тут же почав розповідати. Коли я закінчив, він тільки плечима здвигнув:

— Казна-що робиться у нас тут. Нічого не розбереш...

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Від чийого імені ведеться оповідь у третій книжці трилогії? А хто розповідав про пригоди в перших двох повістях?
2. Розкажи, що нового ти дізнався/дізналася з цих розділів про Яву та Павлушу.
3. Поясни, яке враження має справити на читача називання хлопчиків по імені та по батькові.
4. Проаналізуй, по-серйозному чи з насмішкою розповідається про Яву та Павлушу на початку I розділу. Чому ти так думаєш?

5. Розкажи, що стало приводом для сварки вірних друзів.
6. Стисло перекажи епізоди повісті, які ілюструють вірну дружбу Яви і Павлуші.
7. Доведи, що трилогія «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка — пригодницька повість.
8. Проаналізуй, які важливі питання порушує автор у трилогії (на прикладі прочитаних розділів).
9. Передбач, як можуть, на твою думку, розвиватися у творі події. Прочитай надозвіллі наступні розділи й порівняй текст твору зі своїми припущеннями.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

За пам'яткою на с. 236 охарактеризуй Яву або Павлушу (на вибір).

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

Напиши листа Яві та Павлуші, у якому повідом про якусь таємницю й попроси її розплутати. Не забудь указати на деталі, які допоможуть розслідувати події. Вклади листа в конверт і підпиши його. У класі обміняйся конвертом з однокласником/однокласницею і напиши пригодницький твір за пропонуваними в листі деталями.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Нині дуже популярні комікси — книжки-картинки, у яких авторського тексту небагато, а подію зображують малюнком. Обери **один-два** розділи з твору «Тореадори з Васюківки» та створи на їх основі книжку-картинку. Не забувай свої малюнки супроводжувати найвлучнішими уривками з повісті.

**ЯРОСЛАВ
СТЕЛЬМАХ**
(1949 – 2001)

Ярослав Михайлович Стельмах народився 30 листопада 1949 року в Києві в сім'ї відомого українського письменника Михайла Стельмаха. Змалку сприятливе середовище — спілкування з батьками, зустрічі з діячами культури, які бували в домі, — сприяли формуванню вишуканого літературного смаку й зацікавленості літературою. З дитинства захоплювався спортом, займався музикою, вивчав іноземні мови, тому нікого не здивувало, коли після закінчення школи Ярослав вступив до Київського педагогічного інституту іноземних мов. Тривалий час він працював викладачем у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка, але потяг до літературної творчості взяв своє: він їде до Москви навчатися на Вищих літературних курсах. Цікавий факт: на курсах ніхто з викладачів навіть не здогадувався, що батьком Ярослава Стельмаха є визначний письменник, лауреат усіх найпочесніших премій Радянського Союзу. Він прагнув, щоб його цінували не за батькові заслуги, а за власний талант. Треба сказати, що Михайло Опанасович не хотів, щоб син професійно займався письменством, і шкодував, коли той облишив викладацьку роботу.

У своїх творах Я. Стельмах порушував «вічні» теми, його п'єси незмінно мали успіх у глядачів. Так, п'єсу «Запитай колись у трав» у свій час заявили до постановки одночасно 30 театрів! П'єси «Синій автомобіль», «Драма в учительській», «Привіт, синичко!», сценарії фільмів «Острів любові», «Киценька», «Дияволиця», «Заручини» — ось неповний перелік художніх творів письменника. У 1999 році його визнали кращим драматургом року.

А ще Я. Стельмах писав казки та оповідання для дітей. Вони розповідають про вірну дружбу, пригоди та захопливий світ дитинства.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Розкажи батькам, що тобі запам'яталося з біографії Я. Стельмаха.
2. Назви твори, які написав письменник.
3. Прочитай розділи I, II повісті «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера».

МИТЬКОЗАВР ІЗ ЮРКІВКИ, або ХИМЕРА ЛІСОВОГО ОЗЕРА

(Скорочено)

РОЗДІЛ I

Зоологія і комахи. «Відпустіть нас до бабусі!»

Коли ми склали іспити і п'ятий рік навчання нарешті скінчився, на збори, присвячені цій знаменній події, прийшла і вчителька ботаніки та зоології Ірина Семенівна.

Після того як усі вчителі виказали свої радісні сподівання з приводу нашого успішного навчання і ще кращої поведінки в майбутньому і підбили не для всіх радісні підсумки за цей рік, слово взяла ботанічка:

— Любі дітки! — вона завжди казала «дітки» чи «діточки». — Ви вже учні шостого класу, з чим я вас вітаю і повністю приєднуюсь до тих добрих побажань, які ви щойно почули від присутніх тут педагогів. Хочу вам ще раз нагадати — вчитися в шостому класі де в чому легше, а де в чому й трудніше, ніж у п'ятому. Ми з вами, зокрема, будемо вивчати ботаніку, а згодом і зоологію, перейдемо до глибшого розуміння світу, що оточує вас.

Тут вона помовчала і мрійливо подивилася кудись у стелю. Той, хто не знав нашої ботанічки, міг би подумати, що цілісінькими днями ми тільки й сушили голову над тим, як би під її керівництвом ще глибше зрозуміти навколишній світ. Насправді ж ми мало любили ботаніку, та й не можемо сказати, щоб і зоологія вигравала в нашій хлоп'ячій уяві привабливими веселковими барвами.

— Так от, любі діточки, — правила далі ботанічка, — для того, щоб збудити вашу цікавість, щоб продовжити добру традицію наших старших класів, вам треба за літо зібрати колекцію комах.

— Ого, — перебив її Шумило. — Та якщо всі школи візьмуться до цього діла, наступного літа вже не буде чого ловити.

— Невже ти залишишся таким самим і в шостому класі? — запитала вчителька, ніби вона сподівалася на щось інше. — А побоювання твої безпідставні.

— А можна вдвох збирати одну колекцію? — схопився з місця Митько.

— Можна, тільки щоб і видно було, що її робили двоє. Така колекція має бути більшою і кращою. Ти хочеш разом із [Сергієм] Стеценком? Зиркнула на мене.

— Еге ж.

— Чому тобі та колекція муляж? — запитав я Митька, коли йшли додому. — І звідки така зацікавленість?

— А ти не здогадуєшся?

— Ні.

— Ніскілечки?

— Та кажу ж, що не здогадуюсь.

— А тому, що тепер точно відпустять до моєї бабусі!

Треба зазначити, що ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся.

Не саме село вабило нас, бо чи ж мало чудових сіл на Україні? Кликало нас до себе привільне і незалежне життя. Кликало і вимахувало привітно рукою: «Ну ж бо, сміливіше. Я чекаю на вас!»

— Уявляєш собі, — казав Митько, — Ліс. Кругом ні душі. А в лісі озеро. А на березі курінь. А в курені — ми. А поруч багаття. І казанок із юшкою. І роби собі, що хочеш. Хоч на голові стій. А кругом ні душі.

— Угу, — і собі облизувався.

— З одного боку пляж, а з другого берег урвистий травною поріс, кущами. І дерева... А до села кілометрів зо три, якщо не більше. А на багатті казанок із юшкою.

Дорога, мандрівка, навіть зовсім недалеко, викликає в нас відчуття якихось близьких, несподіваних і навіть таємничих подій.

А тут ми самі їхали аж куди — цілу ніч поїздом, потім ще треба години півтори автобусом. Це вам не туристський похід на один день, коли разом із класом ідуть майже всі викладачі школи. Це самостійна, якщо хочете, експедиція з науковою метою.

Коли я прокинувся, вже розвидніло. Митько тихенько сопів із правцею в кишені, на столі видзвонювали склянки з чаєм, точніше з-під чаю.

— До речі, — зазирнув до купе провідник, — мені здається, зараз ваша станція, молоді люди.

Я штовхнув Митька і простяг руку по рюкзак.

РОЗДІЛ II

Знайомство з майбутнім майстром спорту, а також з бабусяю, ентузіастом музичної освіти і дідом Трохимом

— А повітря? Відчуваєш? — мабуть, удесяте питав Митько, повернувши до мене сяюче обличчя.

— Відчуваю, — закашлявся я, бо автобус, що проїхав повз нас, порснув мені в обличчя хмарою пилюги з-під коліс і кіптюги з вихлопної труби.

— Отож бо, в місті, кхе-кхе, зовсім, кхе-кхе, тьху ти, не таке, — вже не так бадьоро продовжував Митько. — От якби ще автобуси не ходили...

— Тоді, пройшовши сорок кілометрів пішки, ти й уваги не звертав би на повітря. Далеко ще?

— А онде бабусина хата, — сказав Митько, набираючи гордої пози: адже тут він почувався до певної міри господарем. У таку позу, мабуть, ставали великі полководці, перш ніж сказати: «А он туди, панове, ми ки-немо кавалерію. Я певен, це буде несподіванка для ворога». — Ти не стоимився?

— Хо-го! — пролунав за нашими спинами насмішкуватий голос. — Про яку втому може йти мова! Хіба такі хвацькі й відчайдушні мандрівники стомлюються? Хіба мають вони на це право?

Ми притьомом обернулися. Перед нами шкірив зуби хлопець років чотирнадцяти, притримуючи лівою рукою пошарпаний велосипед.

— А яке чудове спорядження! — не вгавав він. — Які сачки! Стережіться, бідні метелики! А рюкзаки? Там, мабуть, харчів не на один місяць. Юні лівінгстони, безперечно, збилися з путі, адже Африка у зовсім протилежному напрямку. Яке щастя для бегемотів і нільських крокодилів! Ви їх усіх переловили б.

— Ну, чого тобі? — насупився Митько.

— Мені нічого. Я думав, це вам буде приємно познайомитись із майстром велосипедного спорту міжнародного класу Василем Трошем. Звичайно, в майбутньому.

— Тобто з тобою? — поцікавився я.

— Точно, юначе, я бачу, у вас неабиякий розум. Завжди, знаєте, приємно побалакати з розумною людиною.

— Ну от, коли станеш майстром, ми з тобою і побалакаємо, — пообіцяв я йому. Мені кпини цього типа аж ніяк не сподобалися.

— Ану, ти! — одразу скипів він. — Ти не дуже кирпу гни. Розумники знайшлись, — анітрохи не бентежачись, заперечив хлопець своє попереднє твердження.

Він скочив на свій велосипед і за мить здимів, мов і не було.

— Неприємний суб'єкт, — поділився враженням про наше нове знайомство Митько.

Я заперечувати не став.

— Стривай, стривай, — наморщив лоба Митько. — Ось бабусина хата, а оце... Та ні... але ж, мабуть, таки так. Ну й дивак... Хоча...

Звісно, ця словесна плутанина нічого мені не пояснила, і я вже смикнув друга за рукав курточки, коли почув: «Митю, Митюню», — і побачив, як старенька, огрядненька жінка із цебром у руці кинулась од клуні нам навстріч.

— Бабуню!

— Онучку!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Коли й де відбуваються події, змальовані у творі?
2. Розкажи, що тобі стало відомо на початку повісті про героя-оповідача.
3. Яке завдання отримали учні на літні канікули?
4. Поясни, як ставився Сергій до вчительки біології та до предмета, якого вона навчала. Знайди та прочитай у тексті слова, які підтверджують твою думку.
5. Якщо друзі «мало любили ботаніку», то чому вони так зацікавилися завданням Ірини Семенівни? Аргументуй свою відповідь цитатою.
6. Розкажи про зустріч друзів із Василем Трошем.
7. Перечитай Василеві репліки. Зверни увагу на слова і вирази, які він добирає. Подумай, з якою інтонацією він розмовляє із Сергієм і Митьком.
8. Поясни, чи були у Василя підстави так розмовляти з гостями з міста. Чому, на твою думку, він так учинив?
9. Як характеризують Василя Троша його слова? Що про хлопця думають Сергій і Митько? Що про нього думаєш ти?
10. Як ти думаєш, чи зустрінуться хлопці протягом твору колись іще? Передбач, як можуть далі розгортатися події.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Шкърити зуби — сміятися.

Кърпу гнути — гордовито триматися, бути чванливим, гонористим; зазнаватися.

Вибери із запропонованих варіантів лексичне значення, яке відповідає слову **кинути** в реченні *У таку позу, мабуть, ставали великі полководці, перш ніж сказати: «А он туди, панове, ми кинемо кавалерію».*

1. Покласти що-небудь недбалим, різким рухом з гуркотом, бухнути.
2. Вирушаючи кудись, не брати з собою кого-, що-небудь, лишати.
3. Примушувати змінити місце роботи, навчання, переміщувати.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Претьм їм — дуже швидко, миттєво.

Лівінгст їни — від прізвища Девіда Лівінгстона, знаменитого дослідника Африки.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Прочитай уривок, у якому друзі мріяли, як вони проведуть канікули в бабусі в селі. Намалюй, як ти уявляєш цей куточок природи, і разом з однокласниками влаштуй виставку робіт.
2. Склади й запиши в зошит план до I і II розділів повісті. За ним перекажи ці частини твору.

РОЗДІЛ III

Озеро

І ось уже ми йдемо, навантажені рюкзаками з їжею й усякою всячиною, туди, де за річкою шумить верховіття, де голубінь неба заглядає в синь лісового озера, де птахи радіють погожій днині, куди вабить нас вільне життя.

— Зараз беремо праворуч, — хвилини за двадцять мовив Митько, — і стежечкою до самісінького озера.

Тільки-но ми звернули, як навстріч, прямо на нас, із-за дерев вихопивсь велосипед, і хлопець, що сидів на ньому, гукнув знайомим насмішкватим голосом:

— Гей, мухолови, з дороги!

Ще навіть не зметикувавши, що воно й до чого, ми швидко відскочили вбік і лиш устигли побачити, як промайнула мимо спортивна Василева майка.

— А щоб тобі колесо відпало! — кинув я вслід. — Ну, чого він причепився до нас, Митю?

— А, — махнув він рукою. — Мало дурнів? Не зважай!

Проте настрої таки підупав, і решту путі ми йшли мовчки. Зате коло озера... Хіба можна лишатися в поганому настрої через якогось там пришелепка, коли бачиш перед собою мрію якщо не сказати всього життя, то принаймні трьох останніх місяців?

Неподалік, на пагорбі, видніла якась безформна купа. Ми кинулись уперед.

— Та це ж курінь був! — перший здогадався Митько. — Ось і двері, — вказав на дві прихилені одна до одної палиці. — А от поруч і місце для вогнища розчищене.

— А сіна скільки! — радів я. — Та ж цей курінь відремонтувати — раз плюнути. І місцинка яка зручна.

Ми взялися до роботи, і за годину ніхто й не повірив би, що на місці нашого незрівнянного щодо зручності й природно-кліматичних умов куреня ще вранці було казна-що.

РОЗДІЛ IV

Таємничий і, бр-р-р-р, — який страшний. Хороший хлопець. Нервові можуть далі не читати

Ми приходили до озера щодня. Набирали харчів, дорогою ганялись із сачками за всякими мушками та один за одним. Біля озера вилежувалися на сонці і купались у теплій воді. Митько весь час примушував мене вдихати повітря і казав: «Таке життя дуже корисне для здоров'я. Тут навіть автобусів немає». Я з ним погоджувався.

Але одного ранку відбулася подія, яка трохи змінила і наше життя, і наші подальші плани. Коли ми, як завжди, з галасом вискочили з-за дерев на берег, то побачили: в нашому озері купається якийсь хлопець. Нам це одразу не сподобалось, бо в ньому ми впізнали свого знайомого, майбутнього майстра спорту.

— Принесло ж сюди цього велосипедиста, — буркнув Митько. Але той, уздрівши нас, хутко виліз на берег і весело загукав:

— Привіт дослідникам! І вам покупатися скортіло? Ех, водичка, що треба! Це вам не річка!

— Добридень, — озвались ми трохи спантеличено, бо наші з ним останні зустрічі не дуже схилили до дружньої розмови.

— Та чого ви такі набурмосені обоє? Ще й досі сердитесь? А ви, я бачу, серйозно захопилися відловом комах. Ну що ж, заради миру — ось вам од мене подарунок, — він витяг з кишені штанив жовтий прозорий камінець. — Дивіться!

Ми з Митьком захоплено схилилися над Василевою долонею.

— Ух ти, це що?

— Не пізнаєте? Бурштин. Он бачите, ще й муха в ньому якась.

Справді, у жовтогарячому злитку застигла навіки маленька комаха.

— Ви знаєте, що таке бурштин? — вів далі Василь. — Це смола дерев, що пролежала в землі мільйони років і закам'яніла. От у Прибалтиці її повно, а в нас рідко трапляється. Так що ця знахідка — велика цінність.

— Ти що, її тут знайшов? — не повірив я.

— А де ж, по-твоєму? От у цьому озері. Хотів було у краєзнавчий музей здати, та передумав. Хай уже вам буде. Ви ж комах колекціонуєте.

— У цьому озері? — і собі здивувався Митько. — Отут?

— А що ви думаєте? Тут і не таке зустрінеш... — Василь кинув на нас загадковий погляд і замовк.

— Що? — спитали ми в один голос.

— Та навіть і не знаю, чи казати вам... — Він знову помовчав. — Ну гаразд. Ви, бачу, люди мислячі й серйозні.

Ми затамували подих. Що ж то він повідає нам, цей дивний хлопець?

— Просто хочу вас застерегти. Адже ви, здається, як і я, полюбили це місце.

«І звідки йому відомо?» — подумав я.

— Ви вмієте зберігати таємниці? — він суворо звів брови.

— Могила, — мерщій вигукнувся Митько.

— Щоб я мамуй тата не бачив, — пробелькотів і я десь почуту клятву.

— Ну так от, хлопці. Озеро це незвичайне.

— Незвичайне? — пошепки повторили ми.

— Еге ж. Поганий поголос ходить про нього. Ви помітили, що сюди з села ніхто й не потикається?

— Помітили, — ствердив я.

— Так далеко ж, — озвався Митько. — Не кожному й охота телющитись.

— Мо, й далеко. Але справа зовсім не в цьому. А в тому, що бояться.

— Боятися?!

— Еге ж. Звичайно, якщо кого питаєш, так тобі й скажуть: мовляв, далеко, краще в річці купатись. А насправді, всі аж тремтять, коли доводиться отут у воду лізти.

— Але чому ж, чому?

— А тому, що в озері... — він стишив голос, — хтось живе.

Ми здригнулись.

— Авжеж, — вів Василь далі. — По ночах, правда, не часто, виє страшно і зітхає «о-о-о-ох», аж мороз по шкірі. Сам чув. А вдень не вилазить. А може, й вилазить, та ніхто не бачив. Он там берег травою поріс, а коло нас пісок. Минулого року пастухи тут корів нагували. Аж чують — телятко так жалібно мукнуло. Вони туди, а за телятком тільки завирувало. І на піску сліди здоровенних лап, мов од крокодила.

— Та що ти!

— Точно! Але це ще не все. Ходімте зі мною.

Ми наблизились до кількох сосен, що в цьому місці росли біля самої води.

— Дивіться!

На стовбурах видніли глибокі подряпини, кореневища двох-трьох дерев були підриті, луска від кори вкривала землю. Заніміло спозирали ми цю картину.

— От і подумайте, хто б це міг бути. Ви знаєте що-небудь про Лох-Несс?

— Та щось таке чули...

— Це озеро в Шотландії. І живе там дивна і здоровенна тварина, от приблизно... Та не робитиму припущень. Це ще не доведено. Ну, а тепер пробачайте, мені час. Бувайте! Ще побачимось. У мене тренування. За графіком.

— Що ти на це скажеш? — запитав Митько, коли Василь уже зник з-перед очей.

— Та хто його знає, може, це все неправда. Якось не віриться...

РОЗДІЛ V

Великий зоолог

Ми вирішили по черзі вартувати, щоб чудовисько зненацька не напало на нас, чи хоча б не прогавити його, якщо воно здумає вилізти з води.

Вранці, прокинувшись, ми побігли до озера вмитись. І тут Митько став, мов укопаний, а я з розгону наштовхнувся на нього.

— Дивись, — тихо сказав він мені.

На вогкому піску коло самої води хижо вимальовувались відбитки здоровенних і страшних лап.

— Як у крокодила, — визначив я, нервово озираючись на озеро.

— Значить, не збрехав, — хрипко додав Митько. Це дало поштовх до роботи Митьковому мозкові.

— Сергію, — почув я увечері того ж таки дня. Ночували ми вже в селі.

— Чого тобі?

— Ти знаєш, що я придумав? Треба нам книжки взяти в бібліотеці.

— Правильно, підемо завтра наберемо — фантастику яку-небудь...

— Та ні, Сергію, я не про те. Книжки із зоології.

— Зоології? Ти що, здурів? Мало тобі колекції, мало тобі ботаніки, мало тобі нашої вчительки? Забув, як ти сам з її уроків тікав?

— Так то ж ботаніка.

— А зоологія, по-твоєму, краща? Я одного разу поглянув у підручник — там якісь кишковопорожнинні, гадюки — бридота одна!

— От ти не розумієш...

— Не хочу я такого й розуміти, — урвав я Митька. — Маєш бажання, то й читай собі, скільки влізе. Станеш великим зоологом, будеш казати: «Любі діточки, бачите цього павучка?» — засміявся я, згадавши нашу ботанічку.

— Якби ти дав мені договорити, то й сам менше дурниць намолов би зараз.

— Ну, кажи, кажи, — поблажливо дозволив я.

— Ти думаєш, зоологія — це самі павучки і оці от, якіх, кишковопусті?

— Порожнинні, — поправив я його. — Одна назва чого варта.

— От-от. Так, до твого відома, зоологія — наука про весь тваринний світ. Отже, в ній ми обов'язково знайдемо щось підходяще і для нас, цеб-то про те, що живе в цьому озері.

РОЗДІЛ VI, який проливає світло на наших пращурів і ще на дещо

Ну й Митько! Ото життя пішло в нас!

Удень ми тільки й сиділи над книжками, сперечались, робили різноманітні припущення і бігали до бібліотеки, а надвечір рушали до нашого озера.

Митько склав декілька таблиць і зачував їх напам'ять, хоча першої-ліпшої хвилини можна було в них заглянути.

— Ти знаєш, що я придумав? Назвати оцього от, — показав на озеро, — котрий тут живе, Митькозавром. На твою честь.

— От здорово! — зашарівсь Митько. Але тут же запитав: — А чому саме на мою? Адже ми з тобою разом, гм... працюємо.

— Але ж головний у нашій експедиції — ти.

— Е, ні, я не згоден. Хай буде... Хай буде, скажімо, митькозавр Стеценка із Юрківки. Ой, дивись...

За три кроки від нас лежало безладно кілька воронячих пір'їн, і біля самої води знову чітко вирізьблялись на піску таємничі сліди.

— А вранці їх не було, — згадав я. — Отже, воно вилазило вдень.

— Та ще й ворону зжерло, — підхопив Митько.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, чи здійснилися мрії Митька й Сергія, коли вони приїхали до бабусі в село. Які саме?
2. Прочитай у III розділі про зустріч друзів із Василем. Які слова добирає Василь, звертаючись до хлопців? Чи змінилося його ставлення до Митька й Сергія?
3. *Дурень, пришелепко, причепився*, — сказали друзі про Василя. Поясни, який із цих слів можна зробити висновок про їхнє ставлення до хлопця. Чому вони так сприймали Троша?
4. Перекажи, про що в IV розділі друзі довідалися від Василя.
5. Добери **не менше трьох** доказів, які наводить Василь Трош, щоб переконати Митька й Сергія в існуванні в річці страховиська.
6. Чи не здається тобі дивним, що Василь став таким привітним до хлопців? Чи є в цій частині твору пояснення такої зміни в його поведінці?
7. Чому Митько та Сергій повірили Василеві, адже вони його добре не знали? Відповідь знайди й прочитай у попередній частині повісті.
8. Поясни, що змусило друзів вивчати книжки із зоології. Відповідаючи, цитуй уривок із твору.
9. Із прочитаних розділів поясни, чому повість має саме таку назву.
10. Як характеризують Митька та Сергія їхні вчинки? Що про них думає Василь Трош? А що про них думаєш ти?
11. Виразно прочитай **пейзажі**. Поясни, яку роль вони відіграють у творі.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

1. Головний герой розповідає: *прямо на нас, із-за дерев вихопивсь велосипед*. До слова **вихопитися** добери синоніми з таких речень:
 - Із кущів хутко вибігають козаки (С. Васильченко).

- Левко схопив шапку й вилетів з хати (*М. Стальмах*).
 - Люди й коні вискакували з табору, неначе з пожежі (*І. Нечуй-Левицький*).
 - Гусейн кулею винісся з хати (*О. Досвітній*).
2. Прочитай речення: *Принесло ж сюди цього велосипедиста, — буркнув Митько*. Вибери із запропонованих варіантів пояснення, яке відповідає лексичному значенню слова **принесло**:
1. Доводити до чийогось відома, повідомляти.
 2. Несучи когось, щось, доставити куди-небудь.
 3. Про вітер, течію: привіяти, пригнати.
 4. Бути причиною появи чого-небудь, спричиняти.
3. *Телющитися* — їти, простувати, прямувати, крокувати, пливати, виступати, шурувати, чимчикувати, теліпатися, таскатися, тарабанитися. Поясни відтінки значень синонімів. Визнач, які з них можна вживати тільки в розмовному стилі. Із **двома** (на вибір) склади речення.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

- Уздрѣти* — побачити.
- Набурмісеній* — насуплений.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Перекажи III — VI розділи двічі: перший раз — стисло (3–4 речення), другий — детально.
2. Передбач, як розгортатимуться події в наступних розділах повісті. Прочитай закінчення повісті.

РОЗДІЛ VII

Операція «Курка» провалюється разом із дідом Трохимом

— Ну що, Митю, може, вистачить? — я стояв по пояс у щойно виритій ямі і витирав чоло.

— Та де там вистачить. Йому звідси вилізти — все одно, що тьху! До речі, оті варани, що я тобі казав, вони навіть на нижні гілки дерев залазять і хапають мавп.

— Нічого собі новину ти приберіг, — пощулився я. — Заспокоїв. Що ж нам тепер, десь у верхівтті жити? Гніздо собі, може, звити чи дупло видовбать?

— Та він на людей побоїться...

— Побоїться! Бачив, лапища які. Та йому людину ковтнути, що собаці гавкнуть. А до нас хто в курені жив? — промайнув у мене жажливий здогад.

— Звідки я знаю. Може, турист який.

— А де ж він тепер?

— Де! Додому поїхав!

— Додому! А може, — важко сковтнув я, — воно з'їло його?

— З'їло? — злякався Митько, — Що це ти верзеш? Хто тобі сказав? Невже, думаєш, і справді... А що, — опустивсь на землю. — Може, й так...

Роботу закінчили аж надвечір, бо Митько наполіг, щоб вибрану землю однести геть, «інакше в о н о здогадається, що раз є купа землі, мусить бути і яма».

Тим часом споночило. Ми намастились одеколоном «Гвоздика» і лягли в курені, вистромивши голови назовні.

— Швидше б ми його побачили, — мовив Митько, — а то прив'язані до цього куреня, як та курка до дерева.

— Скоріше б воно вже вилазило.

РОЗДІЛ ІХ

Таємниця лісового озера

Ми, як і раніше, сиділи за книжками, доводили один одному свою точку зору й майже щодня ночували в курені.

Митькова бабуся не могла нами нахвалитися.

— Ну й онучки ж у мене, — казала вона. — Тихі, сумирні, слухняні, посядучі. А книжки як люблять! Чого батьки на них жаліються — не розумію.

— Жах, — сказав якимось Митько. — Якби наша Ірина Семенівна знала, як ми тут зубримо її предмет, вона, мабуть, на три роки вперед поставила б нам «відмінно». Ну ніколи не міг би подумати, що замість літнього відпочинку ми влаштуємо собі ще одну чверть.

А дні минали.

Час було збиратися додому.

— А що, якби ми його справді побачили? — якимось запитав я. Ми сиділи біля нашого куреня і дивились, як ніч спадає на ліс.

— Треба було б спробувати спіймати, — рішуче відповів Митько.

— Скоріше воно тебе спіймає.

— Тоді хоча б сфотографувати.

— Це я вже чув. А потім?

— Потім здати фотографію до Академії наук із описом усіх наших пригод. Класифікувати його за фотографією — це неважко. Оце було б відкриття! Адже не кожен день ловлять тварин, яких вважають давно вимерлими. Подумай тільки, вимерлими десятки мільйонів років тому. Уявляєш, вмикає наша Семенівна радіо, а там: «Урядове повідомлення: учні шостого «Б» класу середньої школи міста Києва Дмитро Омельчук і Сергій Стеценко в результаті тривалого пошуку...» Якщо через одну латимерію свого часу такий галас зчинили, то що вже казати про нашого, — він ледь порожевів, — Митькозавра. Може, ще й по медалі...

— Тихше, Сергію, — почув я шепіт друга. — Здається, там он... Диви...

Я мерщій обернувся і теж вловив якийсь неясний рух. Коло самої води.

— Хапай ліхтарик, — зашепотів Митько, — тільки не вмикай, щоб не побачив світла. За мною!

Ми бігли, напевно, розуміючи, що доля подарувала нам ще одну надію на розкриття таємниці. До кущів, за якими починався вже береговий пісок, повзли. Від води долинув неголосний плюскіт.

— Чуєш? — повернувся Митько до мене.

Я лише схитнув головою. Незрозуміла млість охопила враз усе тіло. Невже оце зараз ми побачимо жителя лісового озера?

— Апарат! Фотоапарат забув! — простогнав Митько. — Ах я ж роззява!

— Все одно в темряві знімка не вийшло б, — кинув я, підводячи голову.

Великий півкруглий предмет неквапом віддалявся від берега.

— Значить, так: вискакуємо на рівне й наводимо ліхтарики.

— Може, голосно крикнути, щоб воно злякалось?

— Еге, воно злякається та як кинеється на нас!..

— А якщо й справді кинеється?

— Ноги є? Отож-бо! А зараз приготувались... Давай!

На слабких ногах вивалився я із кущів, натис на кнопку ліхтарика й зазмер. Від здивування, несподіванки, переляку, не знаю від чого. Скоріш за все, од усього разом. Так, я був готовий, здавалося, стріти в нашому озері що завгодно, але те, що я побачив, перевершило найхимернішу уяву.

Водою пливло щось надзвичайне, неймовірне і дуже доісторичне. Це я зрозумів одразу. На поверхні видніла лише голова, але що то була за голова! О! Яка то була голова! Здоровецька, уся в сипана шипами, темно-зелена, лискуча й бридка. Ось потвора повернулася до нас, і блимнули червонясто два великі ока. Між ними стирчав хижий ріг.

З напіврозкритої пащі виглядали гостренні білі зуби.

Враз схотілося мені опинитися десь далеко-далеко — в селі чи й у самому Києві, і я мимохіть позадкував до кущів, з-за яких так необачно вискочив секунду тому.

— У-у-у-у! — люто завила мордяка і стала наближатись.

Я дививсь на цю химеру, мов загіпнотизований, і не вірив власним очам.

— Тікаймо, Митю, — врешті здобувсь я на слово. — Тікаймо!

І ми вже були кинулись бігти, коли це Митько вкляк на місці.

— Ні! — мовив він, важко переводячи дух. — Ні! Крім нас же ніхто його не бачив... Я не побіжу! Щоб потім розказати!.. Яке воно...

— У-у-у-у! — ревонуло страхіття ще раз.

— А! Лякати! То ти нас лякати! — несподівано заверещав неприродно тонким голосом Митько і, окинувши поглядом берег, захопив каменюку і пожурих нею в оту голову.

І хоч він не поцілів, проте чудиську такий гостинець не сподобався. Воно спинилось, а тоді, не зводячи з нас очей, стало віддалятися.

— Ага! Не смакує! Не смакує! — верещав Митько. — То ось іще! І ще!

Четвертим чи п'ятим каменем він таки влучив у голову. Щось у ній голосно тріснуло, і... ми побачили, що ріг, отой страшний ріг, який стирчав між очей, зламався.

— А-а-х-х! — тільки й мовив я. — Оце удар!

Із тварюкою в цей час діялося щось дивне. Вона смикнулася в один бік, у другий і пішла під воду.

— Втекла! Втекла! — радо підстрибнув я.

Проте вода там, де зник Митькозавр, хлюпала й булькала, і ми зрозуміли: звір лише пірнув. Ось голова його знов з'явилась на поверхні і раптом людським голосом загорлала:

— Рятуйте! Рятуйте! Тону!

— Господи! — прошепотів я. — Воно по-людськи балакає!

— Рятуйте, хлопці! — зарепетувала голова і зникла під водою. Проте за мить знову вигулькнула. — Ряту!.. Це я, Василь!..

— Василь? — безтямно глянув я на друга, проте одразу ж здогадався: — Воно його проковтнуло! Живого!

І тут я побачив, що Митько підбіг до води.

— Куди ти? — зойкнув я. — Воно ж і тебе...

— Ти що, не зрозумів іще? — сердито гукнув він. — Це отой велосипедист. Присвіти-но мені, — і кинувся в озеро.

Я примостив ліхтарика так, щоб промінь його висвітлював арену подій, і теж шугонув слідом і поплив.

Вода попереду аж клекотіла.

— Ой, помру!.. Поможіть! Я більше не буду! — захлинавсь один голос. І тут же йому вторував Митьків:

— Та не хапай! Не хапай за ший! Кому кажу! Стягай з нього це опудало, — закричав Митько мені, — бо втоне. Знизу підважуй!

Я вхопивсь обіруч за ту страхітливу голову — під пальцями відчув цупку тканину, — проте звільнити Василя ніяк не міг. Тоді я піддів рукою знизу і, намацавши якийсь пасок, що стало сили рвонув за нього. Пасок відірвався, і опудало потвори легко одлетіло геть. А втім, це вже було ніяке не опудало — зіжмаканий фарбований брезент і потрощене паліччя каркаса. Дерев'яні шипи повідлітали, зуби відклеїлись.

То вже було ніщо — мотлох, сміття.

Тим часом ми мало-помалу наближались до берега. Ось ноги мої вже торкнулися ґрунту, і ми з Митьком під пахви витягли Василя на суше.

Схлипуючи, він повалився на пісок і очманіло поводив туди-сюди безтямними очима.

— Догрався? — мовив Митько, схрестивши на грудях руки. — Пустунчик!

Василь щось белькотів, раз у раз пускаючи з рота фонтанчики. Видно, він здорово наковтався води.

— Ря-ря-ряту-уйте! — проквилів зрештою перше розбірливе слово.

— Та вже ж урятували, — відповів я. — Чи тебе ще в село віднести?

— Ні-і, в с-е-ело не треба, — цокотів той досить жваво зубами. — Я с-сам.

— Ну і чого ж ти домігся цим маскарадом? — спитав Митько.

— Я хотів вас налякати, — схлипнув Василь, — та в ременях заплутався.

— Ха! Налякати! — гордо мовив я. — Ми не з лякливих, правда, Митю?

— Еге, не з лякливих, — протягнув Василь. Він іще не зовсім оговтався.

— А каністри хто злякався?

— Якої каністри?

— І слідів.

— Та яких слідів? — насторожився я.

— Дивіться яких! — він важко відліз навкарачках у бік, понишпорив у темряві, повернувся з якоюсь дерев'яною і з розмаху вдарив об пісок. — О! О!

Всюди, де опускалася та дерев'янка, з'являлися сліди, такі знайомі сліди Митькозавра.

— То це ти? Це ти ставив оті сліди? — скрикнув я, дивлячись, як під ударами дерев'янки гине наша мрія про велике відкриття.

— А хто ж, по-вашому? Звичайно, я. Вирізав із корча оцей от слід і ставив час від часу. А ви й повірили, дурні голови! І бурштин вам подарував, — у сестри з намиста зняв. Та то і не бурштин зовсім... І дерева граблями подряпав, і вороняче пір'я поклав. І в тромбон дудів. А бульбашки пам'ятаєте? Так то я прив'язав до дір'явої каністри каменюку і по-жбури в воду. От вона й булькала. Сам я тоді в куцах сидів і од сміху помирав. «За ногу вхопить!» Хто? Каністра за ногу? Ха! А вони щось там шукають, до бібліотеки бігають...

Легка тінь нашого Митькозавра змигнула востаннє перед моїми очима і зникла назавжди.

Василь закашлявся і знов пустив ротом фонтанчик.

— А здорово я вас, га, у дурні пошив? А ви й кліюнули.

— Ах ти ж... Ах ти ж брахіцефал, — засичав я, підступаючи до нього. — Ах ти ж виплодок нещасний. То ти нас дурити здумав! Ану, Митю, давай-но виб'ємо йому бубни!

— Та кинь, Сергію, — озвався Митько. — Давай краще подякуємо йому, — мовив раптом.

— Подякуємо? — дурнуватого гикнув Василь. — За що подякуєте?

— Так от, Васю, ми тобі вдячні, Васю, за те, Васю, що ти влаштував нам такі чудові канікули. Ми, Васю, відкрили для себе такий світ, якого

тобі, Васю, і не снилося. Ти сказав, що пошив нас у дурні. Ти, Васю, коли хочеш знати, сам себе пошив у дурні.

— Но-но, легше там, — озвався Василь. Він уже трохи оговтався, і видно було, як допекли й дошкулили йому Митькові слова.

— От за це й спасибі тобі, Васю, — не звернувши уваги на цей застережливий вигук, закінчив Митько. — Ходімо, Сергію.

І ми пішли. А Василь лишився на піску — мокрий і жалюгідний.

Ніхто з нас не зронив і слова, та чи й була в них, у словах, якась потреба? Ось-ось уже мав спалахнути обрій там, де сходить сонце. Я крокував поруч із Митьком і думав: «Як здорово минув у нас цей місяць».

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поділися враженнями з однокласником/однокласницею щодо свого передбачення кінцівки твору. Наскільки точними вони були?
2. Поясни, як автору вдалося досягти несподіваного ефекту в кінці твору.
3. Поясни, навіщо Василь вигадав історію про чудовисько.
4. У IV розділі автор залишив **три** підказки, які вказують на те, що Трош обманює друзів. Знайди й назви їх.
5. Сторінку зошита поділи навпіл. У ліву частину запиши деталі опису чудовиська, яке постало в уяві друзів, у праву — «тварини», яка пливла озером і була втіленням фантазій Василя Троша. Порівняй ці два описи. Зроби висновок, чи збігалося уявлення хлопчиків про таємничих прадавніх тварин.
6. Чи пошкодували друзі, що їх обмануто? Знайди й прочитай цей епізод у творі.
7. На початку та наприкінці повісті Василь Трош викликав у Митька й Сергія різні почуття. Опиши їх. Поясни, чому змінилося їхнє ставлення до спортсмена.
8. Розкажи, що ти дізнався/дізналася про Митька і Сергія як про людей.
9. Назви реальні (звичайні) та пригодницькі події в повісті.
10. Чому, на твою думку, автор так назвав твір?
11. Поясни, що автор хотів сказати своїм твором.
12. Як ти ставишся до персонажів повісті? Свою відповідь обґрунтуй.
13. А як автор ставиться до героїв? На підставі яких елементів повісті ти робиш такий висновок?
14. Уяви, що змінилося б, якби Митько та Сергій критично поставилися до повідомлення Василя про чудовисько в озері. Стисло (2–3 реченнями) розкажи про такий можливий розвиток подій.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Охарактеризуй образ Сергія або Митька (на вибір). Скористайся пам'яткою на с. 236.

**ЛЕСЯ
ВОРОНИНА**
(Народилася 1955 р.)

Народилася я в Києві, українська мова рідна від народження. Назвали Лесею (на честь Лесі Українки), та в паспортному столі не захотіли записувати, сказали: «Таково імені нету», а Леся, мовляв, — похідне від Лариси або Олександри, тож мама записала мене Оленою. Та я все життя — Леся. Мама моя була перекладачем художніх творів, тато — із письменницької родини, художник-оформлювач, дуже любив книжки, як і мама. Тож книжки для мене були цілим світом — вони мене виховували, і вдома їх мали дуже багато.

Зрозуміло, що рано почала читати. І сама дуже швидко почала вигадувати різні історії. Мої однокласники страшенно любили слухати ті кумедні побрехеньки. А ще я вмiла досить точно копіювати й пародіювати інших, вигадувала різні сценки. Та хоча зростала в літературному середовищі, письменники здавалися мені якимись особливими, унікальними — куди вже мені до тих небожителів?! Але все одно писати почала рано (для себе, десь у першому класі).

У дитинстві обожнювала фантастику, «ковтала» книжки, не могла без них жити. Пам'ятаю, як із батьком читали книжки Марка Твена, Діккенса, Стівенсона, Сетона-Томпсона, Жуля Верна, українську класику, як разом журилися й сміялися. Тоді взагалі було страшенно модно — ЧИТАТИ! Передавали книжки одне одному, наче справжній скарб. Адже талановита книжка змушує замислитися, прищеплює гарний смак, виробляє певний світогляд, формує шкалу життєвих цінностей.

— Чи сприймають діти іронію? Навіть не кожен дорослий здатен на це!

— Сприймають, і основне — хочуть читати такі речі! Моїм головним завданням було, щоб діти читали українською — навіть ті хлопчики та дівчатка, які на щодень спілкуються російською.

Якось у журналі «Книжник-ревью» з'явилася міні-рецензія десятирічного хлопчика, який писав: «Я почав читати «Супер-агента 000» Лесі Воронини вранці і за цілий день не сів гратися за комп'ютер... Мама сказала: ця книжка дуже хороша, бо вона відірвала тебе від компа!». Як я тоді сміялася — отже, я перемогла комп'ютерну гру! А ще мені хотілося, щоб мої малі читачі зрозуміли: здоровезні кулаки і залізобетонні щелепи — не завжди запорука перемоги. І що сміх — це могутня зброя.

СЮЖЕТ

Ти вже прочитав/прочитала багато творів, у яких автор розповідає про якісь події. В епічних, драматичних, ліро-епічних творах протягом усього твору розгортається дія, розвиваються характери персонажів, розкриваються їхні взаємини. Система подій у літературному творі, через які письменник розкриває характери персонажів і весь зміст твору, називається **сюжетом**. Сюжетом часто називають розвиток подій у творі. Сюжет складається із таких частин:

Експозиція — частина твору, у якій читач знайомиться з місцем і часом дії та дізнається про головних персонажів (хто вони такі, їхні портрети, наміри тощо).

Зав'язка — це подія, під час якої відбувається зіткнення персонажів із протилежними поглядами, інтересами. Під час зав'язки зароджується конфлікт. Конфлікт у літературному творі — це зіткнення протилежних інтересів і поглядів персонажів, напруження й крайнє загострення суперечностей.

Розвиток дії — розгортання подій, що випливають із зав'язки. У розвитку дії читач спостерігає за життям, стосунками та розкриттям характерів персонажів.

Кульмінація — подія, що є моментом найвищого напруження у творі.

Розв'язка — подія, у якій вичерпується, розв'язується конфлікт. Розгортання сюжету можна представити у вигляді схеми:

Наприклад, у повісті «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера» Ярослава Стельмаха розповідається про пригоди шестикласників Митька та Сергія під час літніх канікул.

Експозицією твору є розповідь про класні збори, на яких учителька біології дала учням на літо завдання із зоології. У цій частині ти дізнаєшся про те, хто такі Митько та Сергій, де вони живуть і навчаються, чому вони хочуть поїхати до бабусі.

Зав'язкою є подія, коли друзі зустрічаються в селі з Василем Трошем. У цьому епізоді зароджується конфлікт: Василь вважає, що справжні хлопці повинні займатися спортом, а не ловити комах. Митькові та Сергію не подобається Василь своєю зверхністю і зазнайкуватістю.

Усі наступні події у творі загострюють конфлікт між хлопцями (зустріч Митька та Сергія з Василем на озері, розповідь Троша про чудовисько). Під час розвитку дії повніше розкриваються характери Митька та Сергія.

Найнапруженішою подією, тобто кульмінацією, є епізод, коли Василь під виглядом чудовиська налякав хлопців.

Коли друзі побачили, що чудовисько розпалося, і дізналися, що його зробив Василь, напруження спадає. У цій частині персонажі з'ясовують між собою стосунки і настає розв'язка повісті.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Розкажи, яку роль відігравала книжка в житті Лесі Воронини.
2. Поясни, яке завдання ставить перед собою письменниця.
3. Розкажи про сюжет у творі та назви його елементи.
4. Визнач в оповіданні «Федько-халамидник» В. Винниченка елементи сюжету.

ТАЄМНЕ ТОВАРИСТВО БОЯГУЗІВ, або ЗАСІБ ВІД ПЕРЕЛЯКУ № 9

(Скорочено)

РОЗДІЛ I

Кактус показує колючки

Я обережно визирнув з-за рогу будинку й одразу ж відсахнувся: біля мого під'їзду стояв Кактус. На жаль, з Кактусом, якого насправді звать Сашко Смик, я знайомий майже від народження — ми живемо у сусідніх квартирах. Мама каже, що битися ми з ним почали, ще лежачи у візочках.

Досить було залишити наші колясочки поруч, як ми відразу ж намагалися видерти одне в одного іграшки й билися пляшечками з молочною сумішшю. Не знаю, з чого почалася наша ворожнеча, але скільки себе пам'ятаю, кожна наша зустріч закінчувалася якщо не бійкою, то штурханами.

Я до цього давно звик і ставився просто, — як до неминучого лиха. Ми з Сашком завжди були однакові на зріст і сили в нас були рівні. Але після літніх канікул я побачив Кактуса й просто остовпів. Розумієте, раніше Сашко був невеличкий і худий, волосся в нього стирчало на всі боки, як колючки в кактусу — через це його так і прозвали: Кактусом. А тепер він став схожий на гібрид жирафи з орангутангом. Тобто виріс одразу на дві голови й накачав м'язи, як у Шварценегґера! І перша ж наша сутичка скінчилася тим, що я зрозумів: ось що відчувають альпіністи, потрапивши під гірську лавину!

Після цього я почав виходити з дому, як шпигуни у старих фільмах: похлоливо озираючись, а потім біг до школи прохідними дворами. А коли все ж стикався десь із Сашком ніс до носа, то просто тікав, як звичайний боягуз. А Кактус реготав мені в спину і кричав:

— Підійди-но до мене, дитинко! Зараз як дам боляче!

Ось і зараз Кактус мене помітив, ошкірився і почав підманювати пальцем. При цьому він ще й приказував:

— Киць-киць, не бійся, я тебе трохи поб'ю, по-сусідськи, — і було видно, що зайти до під'їзду мені так і не пощастить.

Я відчув, що втягаю голову в плечі, як черепаха, яка помітила небезпеку й намагається сховатися у панцир, і щодуху побіг геть, подалі від Сашка і від його нахабного переможного реготу. По ногах мене бив футляр від скрипки: я саме повертався з уроку музики і це, здається, смішило Сашка найдужче. Адже він дражнив мене Поганським Паганіні ще відтоді, як уперше побачив зі скрипкою. Хоча справжнє моє ім'я Клим Джура.

Серце в мене калатало, як скажене, я задихався і відчував, що Кактус ось-ось схопить мене за шкірки й почне лупцювати, але тут сталося щось дивне і незрозуміле: люк, на який я наступив, раптом почав м'яко вгинатися під моїми ногами, і я шкереберть полетів у чорну прірву.

РОЗДІЛ II

Я стаю піддослідним кроликом

Спершу я почув звук. Він долинав звідкись іздалеку і був схожий на дзижчання бджоли. Навколо панувала темрява, і хоч як я вдивлявся туди, звідки почув оте тихе дзижчання, не побачив нічого. Я почав навпомацки просуватися вперед, все ще не розуміючи, що сталося, — адже останнє, що я пам'ятав, було падіння. І ще — я зовсім не злякався. Почувався так, ніби дивлюсь кіно, а все, що зі мною відбувається, це якась комп'ютерна гра. Варто натиснути на кнопку — і все закінчиться.

Звідкись ізгори почувся механічний голос:

— Шановний Климе Миколайовичу! Раді вітати вас у секретній лабораторії ТТБ.

— А що це таке — ТТБ? — запитав я.

— ТТБ — це Таємне Товариство Боягузів, — чітко відповів механічний голос. — А тепер прошу сідати.

Я відчув, що підлога під ногами сколихнулася, з неї ніби виросло м'яке крісло. Я зручно вмовстився на ньому й приготувався до нових несподіванок. Та все ж, коли стіна переді мною розсунулася й перетворилася на велетенський екран, я здригнувся. І навіть не через ці миттєві перетворення. На гігантському екрані я побачив вулицю, по якій щодуху мчала якась зіщулена перелякана істота. І раптом я впізнав себе: та це ж моя вулиця, по якій я тікаю від Кактуса, і це мене б'є по ногах скрипка, яку я стискаю в руці. Стало так соромно, що я відчув, як палають мої щоки. І сльози набігли на очі. Хто вони, ці люди, що так підступно підглядали за мною? Яке вони мають право? Я вже хотів схопитися з крісла й спробувати знайти вихід з цього дивного приміщення, але тут згори знову пролунав голос. Цього разу не механічний, а цілком живий. Було чутно, що жінка, яка зверталася до мене, ледь усміхається:

— Не поспішай, ми відпустимо тебе, як тільки ти цього схочеш. Але у нас є пропозиція. Хочеш взяти участь у таємному експерименті?

— В якому експерименті? — обурено вигукнув я. — Я навіть не знаю, хто ви. І чому ви за мною спостерігали? І як я опинився у вашій таємній лабораторії?

— Ми винайшли засіб від страху. Ти маєш стати першою людиною, на якій ми хочемо його випробувати. Але, повторюю, ти можеш відмовитися. Тільки зробити це треба зараз. Давши згоду, ти вже не зможеш стати таким, як раніше. Вирішуй!

Тримавши схрещеними пальці, я кивнув і впевнено сказав:

— Я згоден!

Звичайно, тоді я собі не міг уявити, до яких неймовірних наслідків призведе ота моя необачна згода!

РОЗДІЛ X

Криївка блакитних жаб

Те, що відкрилося очам, було настільки дивним, що я навіть не встиг злякатися. У великому басейні, встеленому водоростями й лататтям, у зручних кріслах сиділи дивовижні створіння. З першого погляду було

видно, що це космічні прибульці — на землі таких істот зроду не водилося. Вірніше, найбільше ті істоти скидалися на жаб, але жаб велетенських та ще й яскраво-блакитного кольору. Морди у потвор були сині, а банькати очі світилися червоною барвою. Перед кожною блакитною ропухою, що розвалилася у кріслі, стояв столик із частуванням. А на столику купками було розкладено хробаків, мух та жуків. Найдивнішим було те, що блакитні жаби жваво перемовлялися, якщо можна було назвати мовою оті страхітливі звуки, що нагадували сюрчання міліцейських свистків і гупання барабанів.

РОЗДІЛ XI

Паганіні стає Чаком Норрісом

Усе ще намагаючись розібратися у вчорашніх неймовірних подіях, я вибіг із квартири і ніс до носа зіткнувся з Кактусом — моїм одвічним ворогом і сусідом Сашком Смиком. Кактус лиховісно посміхнувся і почав повільно підходити до мене. І я добре знав, що саме станеться наступної миті — я шкереберть полечу по сходах вниз. Кактус називав цю веселу гру живим футболом, і, як ви здогадуєтеся, м'ячем у цій грі був я. Тобто якщо я сам не тікав від Сашка, то він копав мене ногою.

Та що це? Замість того, щоб тікати, я, ніби виконуючи давно відомий мені прийом, широко розставив ноги і, пружинячи на ледь зігнутих колінах, поставив руки у блок.

— Ги-ги, — розвеселився Смик, — це вже щось новеньке. Поганський Паганіні хоче стати Чаком Норрісом!

Але це були останні слова, які вимовив Кактус. Якась незнана сила змусила мене підскочити, а потім з несамовитим криком, від якого мені самому позакладало вуха, мов лавина звалитися на свого ворога.

І сталося диво. Сашко Смик — непереможний Кактус — раптом осів, затулив руками обличчя й заскімлив тоненьким дівчачим голосочком:

— Відпусти мене! Я більше не буду!

«Що зі мною відбувається?» — думав я, перебігаючи прохідний двір і пірнаючи під залізні ворота сусіднього будівельного майданчика (цією дорогою — навпрошки до школи — було вдвічі швидше). Адже я навіть не злякався. Здається, страх відступив від мене після відвідин таємного лігвиська голубих монстрів.

Мабуть, усе, чого я боявся досі, тепер здавалося мені дитячими забавками.

Та не встиг я цього подумати, як чиясь липка, схожа на присоску лапа міцно вхопила мене за руку й потягла до піщаного кар'єру, на краю якого працював екскаватор. Я з жахом помітив, що ця довга лапа з перетинками між кістлявими пазуристими пальцями була яскраво-блакитного кольору.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Від чийого імені ведеться оповідь у творі?
2. Назви частину твору, яка виконує в повісті роль **експозиції**. Про що ти з неї дізнаєшся?
3. Розкажи, що тобі стало відомо про Кліма Джуру. Відповідаючи, цитуй уривки з твору.
4. Виразно прочитай уривок від слів *Я відчув, що втягаю голову в плечі, як черепаха...* до кінця абзацу. Розкажи, що в цей час міг відчувати Клим. Назви слова у творі, які допомагають тобі зробити такий висновок.
5. Порівняй поведінку Кліма під час двох зустрічей із Сашком. Поясни, що змінилося в поведінці Кліма і чим він сам таку зміну пояснює. Прочитай підтвердження своїх думок у тексті твору.
6. Прочитай уривок:
— *Ги-ги, — розвеселився Смик, — це вже щось новеньке. Поганський Паганіні хоче стати Чаком Норрісом!*
Як ти думаєш, з якою інтонацією вимовляв Сашко Смик цю фразу? Чому ти так думаєш?

Зверни увагу! Загальне значення фрази Сашка не впливає із суми значень використаних в цих реченнях слів. Читаючи, ти переосмислюєш ці значення і відчуваєш **додатковий підтекст**, тобто прихований, внутрішній зміст висловлювання, який вкладає персонаж у фразу. Наприклад, у наведеній вище фразі Кактус, називаючи Клімка іменем відомого музиканта, насправді глузує з нього, тому що вважає, що навчатися музики — не хлоп'яче заняття.

7. Назви подію, яка є **зав'язкою** повісті. Свою відповідь обгрунтуй.
8. Розкажи, що таке в повісті ТТБ і кого воно об'єднує.
9. Поясни, чому, перш ніж запропонувати Климові вступити до ТТБ, йому показали, як він утікав від Кактуса.
10. Назви, які події в повісті є реалістичними (такими, як у житті), а які — вигаданими.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Схоп'єти за шк'єрки — упіймати.

Зіткн'єтися ніс до ніса — випадково зустріти когось.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Альпін'єст — людина, яка захоплюється сходженням на гірські вершини.

Кри'євка — схованка, приховане житло.

Паган'єні — прізвище славетного скрипаля Нікколо Паганіні.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Перекажи детально I і II розділи повісті.
2. Передбач, як можуть розгортатися події в повісті далі.
3. Прочитай наступні розділи й перевір свої здогади.

РОЗДІЛ XII

Міраж на будмайданчику

За останні дні я побував у стількох неймовірних ситуаціях, що був певен — тепер мене вже нічого не здивує. Та виявилось, що я глибоко помилявся.

Переді мною була рівна земля, без жодної травинки. Земля мала дивний іржаво-коричневий колір, її вкривали глибокі тріщини. Ніби щойно прокотився страшний смерч, вбивши навколо все живе. Але найгірше було те, що посеред цієї пустелі, яка раптом утворилася посеред будмайданчика, сиділо потворне банькате створіння.

Синьопикий широко роззявив пащу, і з неї вирвалися пронизливі звуки: свист, гуркіт, дзижчання і... кумкання.

Я мимоволі замружився (вуха я затулити не міг, бо мої руки були намертво приклеєні до боків), аж тут у голові моїй залунали слова:

— Слухай, нікчемне створіння! Ми, на відміну від вашої примітивної мови, володіємо досконалим мистецтвом передавати думки на відстані. Так отож, сьогодні вночі, рівно о третій, на вашу планету прибуває основний десант могутньої цивілізації блакитних жаб. Останньою перепорою на нашому шляху залишалось ваше таємне товариство. Досі нам не щастило захопити жодного члена ТТБ. Тепер вам кінець. Ти покажеш секретну лабораторію, і після цього експерименти проводитимемо тільки ми... над вами.

Блакитна тварюка висолопила довжелезного язика, на льоту вхопила якусь необачну муху та з апетитом схрумала її. Як видно, наші мухи були для космічних прибульців найбільшим делікатесом, бо споживання сердешної комахи захопило синьопикого цілком і повністю. Мабуть, земні комахи впливали на прибульців ще і як снодійне. Бо думки потвори почали плутатися, і вона, сама того не усвідомлюючи, вибовкала зайве:

— Підкоримо цю смачненьку планетку... Вона нам на один зуб... Лишилося проникнути в їхній штаб... Ням-ням, що може бути смачніше за мух... Тільки консервовані метелики під майонезом!

РОЗДІЛ XIII

Послання від бабусі

Підходячи до дверей своєї квартири, я сторожко озирнувся — космічні монстри могли спокійнісінько підстерегти мене саме тут. Тепер мені здавалося, що за мною стежать уже давно.

Тиша, що стояла у помешканні, зараз видалася мені моторошною й гнітючою. «Ну от, припливли! — подумки дорікнув я собі. — Вже й тиша тебе лякає...»

Та в цю хвилину я помітив на столі невеличкий предмет, схожий на комп'ютерну флешку. Однак коли я взяв предмет до рук, то з подивом виявив, що це звичайнісінький спортивний свисток на мотузці. Схожий свисток має наш учитель фізкультури. Я розгублено покрутив свисток у руках, аж раптом щось всередині клацнуло, і звідти почувся... голос моєї бабусі:

— Климе, якщо ти зараз чуєш моє послання, значить, мене захопили синьомордики. Не хвилюйся. Головне — зроби все точно так, як я тобі скажу. По-перше, підійди до вікна.

Я був настільки ошелешений, що слухняно рушив до єдиного у вітальні вікна.

— Бачиш вазон із калачиками? Витягни квітку, на дні горщика дістань ключ... — Спокійний бабусин голос продовжував давати вказівки. — Скоріше, часу залишилося зовсім мало. Діставай ключа. На подвір'ї, під старою грушею, стоїть жовтий автомобіль. Цим ключем відчиниш дверцята, сядеш за кермо, а далі отримаєш нові інструкції. І головне, онучку, нічого не бійся. Ми маємо план. Скоро ти про все довідаєшся. Пам'ятай, ТТБ у тебе вірить! — Бабусин голос якось дивно забринів, і мені здалося, що вона намагається стримати чи то сміх, чи то сльози.

За останні дні я звик до несподіванок, але те, що моя лагідна й завжди усміхнена бабуся якимось чином пов'язана з Таємним Товариством Боягузів, не вкладалося у мене в голову. Але тепер над цим ніколи було розмірковувати. Раптом я відчув, що синьомордики, як їх влучно прозвала бабуся, перейшли у наступ. І невідомо з якої причини, своїми першими жертвами вони вибрали нашу родину.

Під покрученою дулавою грушею, що якимось дивом вижила посеред заасфальтованого міського подвір'я, стояв... обшарпаний горбатий «Запорожець»...

«Тю, — промайнуло у мене в голові, — і на цій іржавій консервній бляшанці ми збираємося перемогти космічних монстрів і врятувати світ?»

РОЗДІЛ XVI

Загадкова пані Соломія

Ми мчали автострадою з неймовірною швидкістю, якої я майже не відчував. Бачив лише, що дерева й кущі обабіч дороги зливаються у якусь суцільну зелено-жовту смугу.

— Прощу тебе бути уважним і все запам'ятовувати. Сьогодні прибуває основний десант космічних хижаків. Блакитні жаби — це тільки їхні розвідники. Десант прибуває в пустелю. Саме туди, де ведуть розкопки твої батьки. Рівно о третій годині ночі.

— Але чому ми їдемо туди самі? І як із усім цим пов'язана моя бабуся? І мама з татом? І як ти збираєшся встигнути? Навіть найшвидший «Запорожець» не може літати зі швидкістю ракети.

— Пані Соломія все продумала. Ми будемо вчасно.

— Пані Соломія? — вражено вигукнув я.

Це не вкладалося у мене в голову. Соломія — ім'я моєї лагідної й завжди заклопотаної хатніми справами бабусі.

— Пані Соломія — видатний учений. Це вона винайшла протиотруту від вірусу страху. А цим вірусом уже заражена більшість мешканців Землі. На жаль, синьоморди вистежили пані Соломію й зненацька захопили її. Та у неї, про всяк випадок, було підготовлено запасний план. І виконати його маеш ти.

РОЗДІЛ XIX

Політ крізь часопростір

«Запорожець» стояв посеред двору, і тепер, коли я знав, що це хитро замаскована машина часу, то подивився на маленький кумедний автомобільчик іншими очима. Я прискіпливо оглянув сидіння, виготовлені з якогось невідомого мені сплаву. Він був пружний і надзвичайно міцний. Коли я вмовстився спереду, сидіння враз набуло форми мого тіла.

— Прошу пристебнути ремені безпеки. В разі невиконання цієї інструкції транспортований об'єкт може загубитися у часовому коридорі, — нагадав механічний інструктор.

— Нічого собі техніка! — обурився я. — А раптом ці іржаві дверцята відваляться під час перельоту і мене просто висмокче назовні. Тут ніякі ремені безпеки не допоможуть!

— Шановний Климе Миколайовичу, — озвався голос, чітко вимовляючи кожен звук, — вступаючи до ТТБ, ви запрягалися допомагати нашій організації. Отож прошу зосередитися й приготуватися до переміщення.

Мені не залишалося нічого іншого, як відкинутися на зручному сидінні, пристебнутися, заплющити очі й сподіватися на те, що часоліт не провалиться у якусь часову яму чи не заблукає на манівцях часу і простору.

Однак тої жмиті я переконався, що стрибок у часі відбувся. Просто це сталося абсолютно непомітно. Ось ще секунду тому я був в українському селі, а тепер мій автомобільчик стояв на вершечку височенної усипальниці фараонів.

РОЗДІЛ XXI

У Всесвіті дрібниць не буває

— Ну, синку, ти саме вчасно, — почув я мамин голос, коли виліз із машини.

— А ми вже боялися, що синьоморди до нас ось-ось допадуться, — додав тато й обійняв мене за плечі.

Мені стільки треба було розповісти мамі й татові, що я просто не знав, з чого почати. А найголовніше, що мене здивувало, — це те, що вони поводитися зі мною так, ніби нічого надзвичайного не відбувається. — Бабуся... — почав я.

Тато пильно глянув мені в очі й дуже серйозно сказав:

— Климче, заспокойся! Головне, що ти майже вилікувався від страху! На жаль, таких людей на Землі тепер дуже мало. Майже всі мешканці нашої планети заражені вірусом страху. Протиотруту від цієї жахливої епідемії винайшла наша бабуся, але річ у тім, що тепер вона потрапила в полон до синьомордів.

РОЗДІЛ XXII

Зброя проти комахожерів

— Послухай, мамо, я пригадав, що наша бабуся найчастіше співає пісню про коня з сивою гривонькою, а ще дуже любить мугикати собі під ніс пісню групи «Бітлз» «Yellow submarine», що в перекладі означає — жовтий підводний човен. То, може, наш «Запорожець» коли не працює, як машина часу, то й під водою може плавати? А може, він працює і як космічна ракета? — Я сам засміявся від цього припущення.

Та у відповідь тато серйозно проказав:

— Що ж, цілком можливо, що ця машина універсальна. Бабуся заклала в неї усі свої знання й уміння. А знає вона надзвичайно багато, повір мені. Щоправда, невідомо, чим закінчиться оця жаб'яча історія і де всі ми врешті опинимося...

— А тепер поведіться дуже тихо, — наказав тато, — у синьомордів надзвичайно тонкий слух. До того ж вони вміють перехоплювати людські думки на відстані. Це дуже давня войовнича цивілізація. І вони мають багатий досвід у захопленні нових планет. Зброї проти них практично не існує.

Тут до розмови долучилася мама. Видно було, що вона вагається — чи варто розкрити мені якусь страшну таємницю. Та все ж вона зважилась і заговорила, ледь затинаючись. Вона завжди затиналася, коли виникала якась небезпека:

— Климчику, т-ти маєш знати, що ми не випадково почали вести розкопки саме т-тут. Річ у тім, що сім т-тисяч років тому Земля вже зазнала нашестя блакитних жаб... І сталося це саме в цьому місці, у Давньому Єгипті. Врешті єгипетські вчені знайшли засіб, як бо-

ротися із синьомордами, т-та було запізно. Хоча космічні хижачки втекли з нашої планети, та все ж перед тим устигли знищити всю рослинність у цій колись квітучій долині. Все засипав пісок — зникли сади, міста, поля і ріки. На цьому місці постала піщана пустеля.

— Взагалі-то зброя є, — сказав я. — Щоправда, я не знаю, чи ми зможемо нею скористатися.

— Ти жартуєш! Яка зброя? — дорікнула мама. — Хіба можна сміятися у такий момент?

— Я не жартую. — Від хвилювання у мене пересохло в роті, і я ледве видавив із себе: — Мухи!

— Про яких мух ти говориш? Так, ми знаємо, що блакитні жаби люблять ласувати нашими комахами, але до чого тут зброя?

Я пригадав, як сьогодні зранку одна-єдина муха подіяла на довголапого прибульця, як він втратив пильність, а згодом повністю відключився і захропив.

Мені знадобилося лише кілька хвилин, щоб детально розповісти про з'їдену муху, яка вплинула на прибульця немов снодійне.

Батьки презирнулися, а тоді схопили мене в обійми і тихенько, щоб не почули хижі чужопланетяни, крикнули:

— Врятовані!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Чи підтвердилися твої припущення, як розгортатимуться події в повісті?
2. Поясни, яку загрозу для мешканців землі становили космічні прибульці. Знайди і прочитай підтвердження своїх слів у творі.
3. Розкажи, чи вперше космічні прибульці намагалися підкорити собі Землю. Виразно прочитай, як це захоплення відбувалося.
4. Розкажи, у якій частині Землі висаджувалися раніше космічні прибульці та які наслідки це мало для нашої планети.
5. Поясни, чому тільки члени ТТБ можуть змагатися з космічними прибульцями. Відповідь підтверджуй цитатами з повісті.
6. Розкажи, яку роль в історії з космічними прибульцями відігравала Климова бабуся.
7. Назви події, які належать до **розвитку дії**. Яка їхня роль у творі?
8. Прочитай уривок із розділу XIV від слів *Тиша, що стояла упомешканні...* до кінця абзацу, потім уривок із розділу XXII від слів *Послухай, мамо...* до кінця абзацу. Проаналізуй, як змінюється характер Клима під час протистояння космічним прибульцям.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Міторошний — страхітливий, загрозливий.

Ошелашений — переляканий, завмерлий від страху.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Склади простий план до прочитаних розділів.
2. Перекажи розділи XII, XIV, XVI, XIX, XXI, XXII двічі: перший раз стисло, другий — близько до тексту.
3. Передбач розвиток наступних подій у творі. Як ти думаєш, якою може бути **кульмінація** повісті? Прочитай закінчення повісті та перевір свої припущення.

РОЗДІЛ XXIV

Космічні загарбники прибувають

Нам в очі вдарило сліпуче світло, а потім ми побачили космічні кораблі прибульців. То були гігантські прозорі капсули, що зависли над пірамідою. З кожної капсули струменів потужний сніп світла, спрямований на зрізану верхівку піраміди.

Коли наша невеличка команда вийшла на верхній майданчик, усі світлові промені вмить зосередилися на нас. Я відчув себе таким же беззахисним і маленьким, як та муха, котру сьогодні вранці на моїх очах проковтнув довголапий синьоморд.

— Вони знижуються, — тихо промовила мама й взяла мене за руку.

РОЗДІЛ XXVI

Я розмовляю мовою синьомордів

Тепер я зрозумів, чому тато говорив про синьомордів як про представників страшної цивілізації міжгалактичних загарбників. На спині у кожного прибульця висів апарат із широким дулом і прилаштованим до нього балоном.

— Це газ, — сказала мама, — він може паралізувати будь-яку живу істоту. А потім ці почвари роблять з нею, що схочуть. Ми змогли захопити кілька таких балонів у тих космічних хижаків, що прибули першими, й дослідити їх.

Тато додав:

— Найстрашніше, що той газ абсолютно безпечний для самих синьомордів. І взагалі, як виявилось, представники цієї агресивної цивілізації не чутливі до жодної отрути. Вони самі можуть отруїти кого завгодно. Особливо небезпечний вірус, що його розносять ці космічні хижаки, — вірус страху.

Край неба поволі ставав рожевим, потім з-за обрію вигулькнуло пурпурове сонце, і над пустелею розвиднілося. Картина, що постала перед нашими очима, була фантастична. Скільки сягало око, пустеля була вкрита велетенськими блакитними ропухами, що горічерева лежали на піску й голосно хропли.

— Вони просто обжерлися і впали у сплячку, — пояснив тато.

— Треба скоріше їх знешкодити, — по-діловому промовила мама.

— А головне — скоріше дізнатися, куди синьоморди заховали нашу бабусю, — озвався я. — Гадаю, найбільше про це нам може розповісти ось цей мухожер. — Я показав на мого давнього знайомого синьоморда, що лежав, розкинувши лапи, посеред майданчика.

— Цікаво, як довго синьоморди спатимуть? — замислено промовив тато. — Якщо кожен із них проковтнув щонайменше сотню комах, то зо п'ять годин вони хроптимуть. Що з ними робити далі, я поки що не знаю, але головне — чимшвидше їх знешкодити.

Я підійшов до чужинця й обережно поторсав його за плече. Той ж миті в голові у мене залунало:

— Як смачно! Як поживно! Земні комахи — найкращі в усій галактиці!.. А стару чаклунку ми гарненько заховали. Зовсім поруч з її будинком. Ги-ги. Її тепер ніхто й ніколи не знайде. Та й шукати буде нікому. Наш десант окупує всю цю планету. Спротиву аборигени не чинитимуть — всі вони заражені нашим вірусом. А хто не піддався, тому силоміць зробимо щеплення. І ніяка протиотрута не допоможе. Ось тільки б допастися до їхньої секретної лабораторії... Цивілізація блакитних жаб — найвеличніша цивілізація Всесвіту! Ми нездоланні! Люди стануть нашими рабами й працюватимуть на мушиних фермах — вирощуватимуть комах-бройлерів. Ми експортуватимемо чудові комашині консерви в кожен куточок галактики!

Я отямився лише тоді, коли тато сильно струсонув мене за плечі. Виявляється, я настільки перейнявся думками синьомордого чужинця, що почав свистіти, кумкати й клацати язиком.

Оговтавшись, я в кількох словах переповів усе, про що довідався, вступивши у телепатичний контакт із космічним хижакком, і побачив, як мої батьки захвилювалися.

Стало зрозуміло, що святкувати перемогу ще зарано.

РОЗДІЛ XXIV

Бабуся Соля дає нам інструкції

Ми переступили через поріг центру космічних прибульців, і нас засліпило яскраве саяво. Коли очі призвичаїлися до світла, ми побачили, що посеред встеленої свіжою травою кімнати на маленькому дерев'яному осличнику сидить бабуся Соля. Зараз вона перебувала у такому ж стані, як я, коли мене захопив головний синьоморд. Вона була щільно обмотана якоюсь слизькою гидотою так, що не могла поворухнутися.

Тато кинувся вперед, щоб звільнити бабусю, але вона крикнула:

— Не рухайтеся! Синьомордики влаштували спеціальні пастки на той випадок, якщо мене прийдуть рятувати. А ще запам'ятайте — вам треба

якнайшвидше повертатися у завтрашній день. Бо зараз вам доведеться змінювати майбутнє, а це може викликати дивовижні й непередбачувані наслідки. Отож слухайте. У мене в лівій кишені фартуха лежить маленька полотняна торбинка. Візьміть її з собою і мерщій вертайтеся в пустелю. Підніміться на піраміду й розвійте насіння по вітру. Якщо я все розрахувала правильно й не помилилася у своїх припущеннях, космічні хижачи перестануть загрожувати нашій планеті.

Тато нахилився до бабусі й витягнув з кишені фартуха полотняну торбинку.

— Бабусю, а як же ти? — крикнув я і мало не заплакав.

Мені було шкода бабусі, яка сиділа, прип'ята до ослінчика, а хижі синьоморди от-от могли до неї допастися.

— Не хвилюйся, онучку, все буде гаразд. Головне — зробіть усе так, як я сказала. А тоді вертайтеся додому. Не забудьте поставити часоліт на те саме місце, де взяли — під старою грушею. Це дуже важливо. І зробіть так, щоб блакитні жаби не помітили, що ви тут побували. Зараз у них обідня перерва, жеруть, нелюди, наших комашок. Але за дві хвилини вони повернуться...

І бабуся втомлено заплющила очі й почала тихо мугикати свою улюблену пісню: «Ой чий то кінь стоїть, що сива гривонька...»

РОЗДІЛ XXXIII

Як діє антижаб

Ми стояли на усіченій верхівці піраміди. Позаду був часовий стрибок з нашого подвір'я до пустелі у ранній ранок нинішнього дня. Сонце вже освітло гарячими променями безкраї піски й безліч нерухомих синьомордів та їхні прозорі космічні капсули. Звідси, згори космічні хижачи видавалися блакитними цяточками на сліпучо-жовтому піску.

— Почнемо, — сказав тато й витяг з кишені полотняну торбинку.

Він дочекався сильного пориву вітру, розв'язав мотузочок і витрусив дрібненькі насінинки собі на долоню. А тоді почав висипати їх зі своєї жмені — ніби сів у повітрі.

Вітер підхопив крихітні зернятка й поніс у пустелю. Ми всі — тато, мама і я, затамувавши подих, чекали, що буде далі. Але минула хвилина... дві... десять — і нічого не змінилося. Так само світило сонце і вітер гнав піщані хмари кудись ген за овид.

— Дивіться! — раптом скрикнув Заєць, показуючи рукою вниз. — Квіти!

І справді, на наших очах пустеля почала вкриватися різнобарвними квітами. Вони проростали скрізь, де лежали синьоморди й стояли їхні бойові капсули. Вони піднімалися до сонця й тріпотіли пелюстками. Ось уже перед нами колихався цілий велетенський строкатий килим. І не було видно ані блакитних космічних хижаків, ані їхніх кораблів.

Я побачив, що з кожної квітки випурхує величезний метелик. І крильця в метеликів точнісінько такої ж барви, як квіти, в яких вони народились.

— Погляньте, — вигукнула мама, — синьоморди заворушилися! Зараз вони розпочнуть полювання. Метелики — це ж їхня найулюбленіша їжа!

— Не хвилюйтеся, — тато показав нам клаптик паперу, який щойно витяг з дна бабусиної торбинки, — тут є чіткі інструкції. Але виконати їх може лише Клим. — І тато простягнув записку мені. Я одразу ж упізнав чіткий бабусин почерк:

Климчику, щойно синьомордики вдихнуть пилок цих квітів, як стануть слухняними й покірними. Ти маєш подумки вїддати їм наказ чимшвидше забиратися геть із нашої планети й забути до неї дорогу назавжди. Адже тільки ти розумієш мову блакитних жаб і можеш з ними спілкуватися. Онучку, головне — не бійся. Тоді банькаті ненажери тебе послухаються.

Я зосередився й подумки наказав синьомордам, що голосно чхали й розгублено озиралися на всі боки:

— Усім вишикуватися в колону по два! Взятися за лапи! Кроком руш до своїх капсул!

Тієї ж миті космічні пірати почали шикуватися в колону, а тоді, побравшись за лапи, немов першокласники, слухняно попрямували до своїх літальних апаратів. Коли останній синьоморд застрибнув усередину капсули, я подумки передав їм останню настанову:

— Повертайтеся додому і ніколи, чуєте, ніколи не прилітайте на Землю! Бо наступного разу вам це так просто не минеться!

Крізь прозорі ілюмінатори я бачив, як блакитні жаби ствердно захищали головами, капсули беззвучно піднялися в небо — і за кілька секунд від грізних прибульців не лишилося й сліду.

На серці у мене було так гарно, як не було ще ніколи в житті. Бо я точно знав: Землю врятовано, адже бабусині квіти виявилися сильнішими за наймогутнішу зброю. І люди вилікуються від вірусу страху... А що ж тепер буде з нами?

— Все буде добре! — заспокоїв мене тато й усміхнувся; виявляється, я промовив уголос своє запитання.

— Ти повернешся до школи й нікому нічого не розповідатимеш, — сказала мама. — Мешканцям Землі ще зарано знати про деякі загадки Всесвіту.

РОЗДІЛ XXXV

Так народжуються пісні та легенди...

Ми з батьками, лишивши «Запорожця» під старою грушею, піднялися на наш дев'ятий поверх. Тато подзвонив у двері, і за мить на порозі з'явилася бабуся Соля. З кухні долинали пахощі свіжоспечених пиріжків, і бабуся сказала те, що я найменше чекав почути від неї зараз:

— Здорові були, діточки. Ви, певно, зголодніли з далекої дороги? Ану, швидше мийте руки й сідайте до столу!

Я здивовано глянув на батьків, та вони тільки усміхнулися й пішли виконувати бабусин наказ. А я кинувся за бабусяю й запитав про те, що мене мучило всі останні дні:

— Бабуся, а що то за дивовижний засіб від переляку? І чому синьоморд казав, що на мене не подіяв вірус страху?

— Та все дуже просто, — озвалася бабуся. — Я винайшла універсальні ліки від переляку — вони блокують вірус страху. Це спеціальний сорт квітів, пилкок яких знищує отруту, яку принесли з собою синьоморди. А крім того, цей пилкок робить синьомордів безпорадними. Ти ж знаєш, все у світі пов'язано між собою. Синьоморд, що втратив свою лють і жорстокість, перетворюється на звичайну банькату ропуху. Тільки чужопланетну...

Бабуся розповідала про свій чудовий винахід так буденно, що я навіть образився. Щиро кажучи, мені було прикро, що бабуся навіть не похвалила мене. Хіба це не я щойно наказав синьомордам забиратися з нашої планети? Хіба не я мандрував на часолоті й ледве втік від навісного ватажка блакитних жаб? Та бабуся Соля лише лагідно поглянула мені в очі й додала:

— Це був дев'ятий і, як бачиш, найуспішніший засіб від переляку. А клала я ті ліки... в пиріжки. Ти ж, Климчику, їх любиш найдужче. Тепер зрозумів? А зараз ходи за мною, допоможеш накрити на стіл.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. У повісті автор **тричі** наводить різні інструкції. Знайди їх і виразно прочитай. Поясни, яку роль вони відіграють у творі. А чи потрібні інструкції в повсякденному житті? Де саме?
2. Розкажи, які стосунки були між членами родини Кліма Джури. Відповідаючи, спирайся на твір.
3. Як ти думаєш, завдяки чому Клим зміг подолати в собі страх і виховати сміливість і кмітливість?
4. На початку й наприкінці повісті Кліма хвилювали різні почуття. Опиши їх. Поясни, чому змінилися його почуття.
5. Як характеризують головного персонажа повісті його вчинки? Відповідаючи, спирайся на твір.
6. Що про Кліма думають оточуючі? Відповідь підтверджуй цитатами.
7. Що ти думаєш про героя?

8. Назви **не менше трьох** проблем (важливих питань), порушених у повісті.
9. Сформулюй головну думку твору.
10. Чому автор так назвала твір? Що вона хоче ним сказати?
11. Доведи, що «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9» — це пригодницька повість.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Почвара — страшна істота, потвора.
Горіч зрева — лежачи на спині.
Абориган — місцевий мешканець.
Осл'ячик — невеликий стілець.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Овед — горизонт.

З наступних речень добери слова, які є синонімами до слова **овид**.

- На обрії зажовтіла земля (*М. Стальмах*).
- Чи ви любите любоватися круговидом? (*І. Нечуй-Левицький*).
- Синь небесна виднокола снігом сіє (*А. Малишко*).
- Від перешийка і до самого крайнеба — степи і степи (*О. Гончар*).

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуй образ Кліма, користуючись пам'яткою на с. 236.
2. Якщо тебе зацікавила повість, прочитай продовження твору під назвою «Пастка для синьоморда, або Таємне Товариство Брехунів».

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ

У повсякденному житті кожному доводиться іноді мати справу з інструкціями, тобто зібранням указівок, як виконувати щось, користуватися чим-небудь: інструкція щодо користування праскою, телефоном тощо. Інструкцію ще називають пам'яткою: пам'ятка туриста, пам'ятка для водія.

Склади і запиши в зошиті інструкцію, як знайти справжнього друга. Якщо в тебе є молодший братик або сестричка, прочитай їм ці вказівки.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Склади гру-вікторину за матеріалами другого форзаца підручника. Зроби висновок про роль портрета в літературному творі.

ПЕРЕВІР, ЧИ СТАРАННО ТИ НАВЧАЄШСЯ

I. Дай усну відповідь на запитання

1. Як називається трилогія В. Нестайка про пригоди Яви і Павлуші?
2. Кого з письменників визнали кращим драматургом 1999 року?
3. Що таке сюжет?
4. Які є елементи сюжету?
5. Хто написав твір «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера»?
6. Які твори написала Леся Воронина?
7. Хто з письменників, творчість яких вивчається в цьому розділі, закінчив школу зі срібною медаллю?
8. Який твір називається пригодницьким?
9. Як звати головних персонажів твору «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера»?
10. Яка головна думка твору «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера»?

II. Вибери одну відповідь

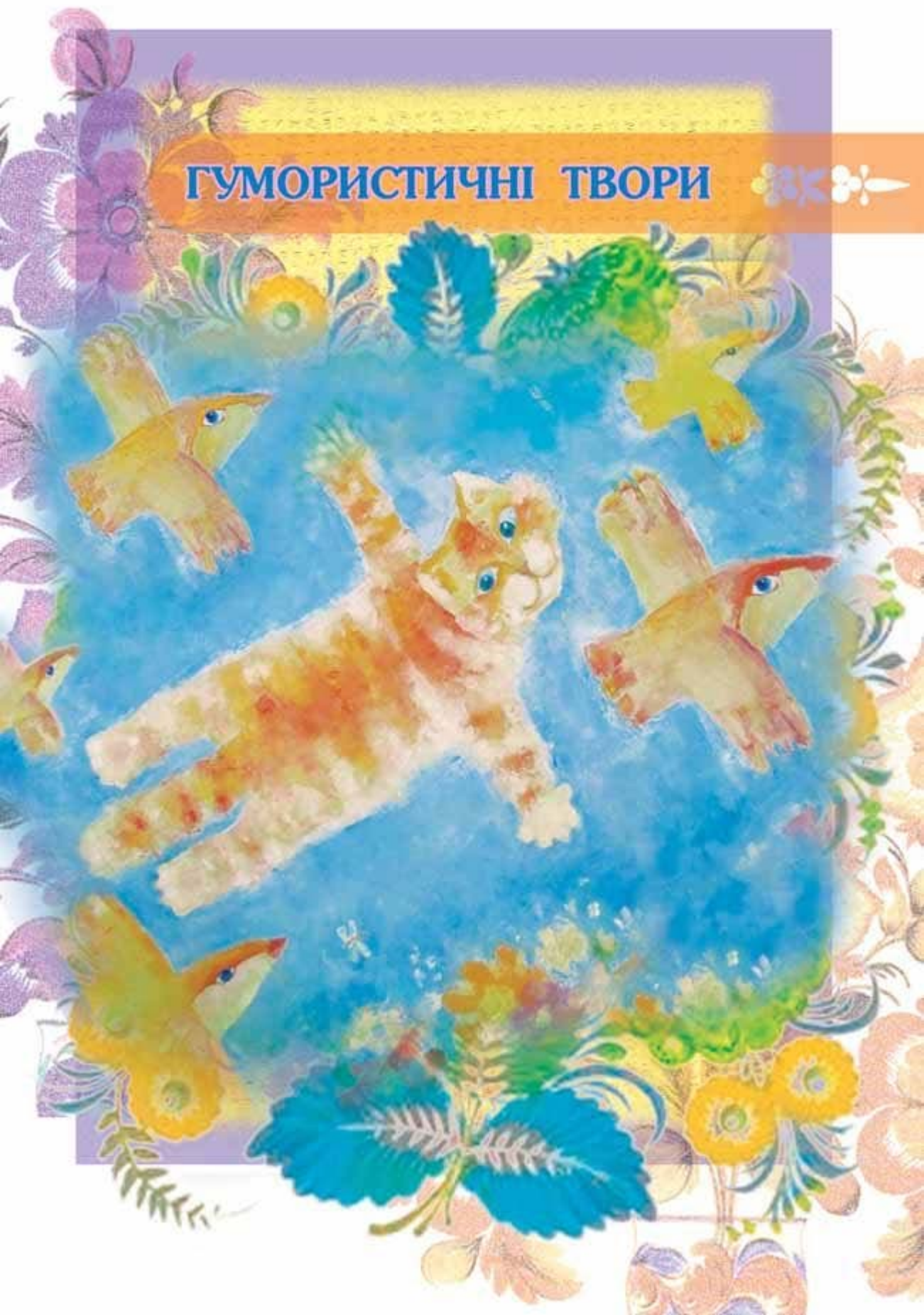
1. Заблудилися в кукурудзі головні герої твору

- А «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера» Я. Стельмаха
- Б «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» Лесі Воронини
- В «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка
- Г «Федько-халамидник» В. Винниченка

2. Кульмінацією у творі «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера» Я. Стельмаха є епізод, коли Сергій і Митько

- А знаходять біля озера курінь
- Б приїжджають до бабусі в село

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ

Українці в усі часи любили дотеп і вдалий жарт, уміли доречно вставити влучне слово, кепкували не тільки над іншими, але й над собою. Видатний український письменник Іван Нечуй-Левицький про вдачу своїх співвітчизників говорив так: «У їх розмові багато гумору та ще й щиро народного, цікавого, сільського». Із сивої давнини до нас дійшли народні анекдоти та байки, які упродовж століть веселили людей, застерігали їх від помилок, повчали.

Продовжуючи народну традицію, багато письменників розповідали у своїх творах смішні епізоди, зображували комічних персонажів. Протягом тривалого часу майстри художнього слова розвинули народні традиції сміхової культури, збагатили її новими темами та жанрами. Байки, усмішки, гуморески — це жанри гумористичних творів.

У своїх творах Левко Боровиковський, Євген Гребінка, Петро Гулак-Артемівський, Микита Годованець, Остап Вишня та інші письменники не тільки розважали, але й висміювали негідні вчинки людей, виховували читачів.

В останньому розділі підручника ти прочитаєш багато веселих і повчальних творів українських письменників **Леоніда Глібова**, **Степана Руданського** та **Павла Глазового**. Їхнє слово було могутньою зброєю — гострою, влучною, дошкульною — проти суспільних і особистих пороків. Автори писали з різними намірами: коли з добрим серцем, коли — з гірким перцем, але завжди з одним прагненням — удосконалити людей, допомогти їм позбутися своїх вад.

НАВЧАЛЬНИЙ МАРШРУТ РОЗДІЛУ

Леонід Глібов
Степан Руданський
Павло Глазовий

Гумор, сатира, байка, алегорія,
мораль, гумореска, співомовка,
інверсія

**ЛЕОНІД
ГЛІБОВ**
(1827 – 1893)

Попрацюй у парі.

Пригадай із 5 класу, що ти знаєш про життя Леоніда Глібова. Назви жанри, у яких працював письменник. Порівняй свою відповідь із відповіддю однокласника/однокласниці.

За п'ять днів до смерті Леонід Іванович Глібов написав останню свою байку «Огонь і Гай». У ній розповідається, як Огонь запропонував Гаю подружитися. Що з того вийшло, ти, звісно, здогадуєшся. Кого Глібов зображує в образі Вогню? Лагідних на словах, але облудних у діях друзів. У моралі великий байкар застерігав:

Молодіж любая, надія наша, квіти!
Пригадуйте частіш ви баечку мою;
Цурайтеся брехні і бійтеся дружити
З таким приятелем, як той Огонь в Гаю.

Чи думав Леонід Іванович про тебе, пишучи цю байку? «Він мене не знав», — скажеш ти. Звичайно, ти маєш рацію, але письменник вболівав і за тих, кого знав, і за тих, кого ніколи не бачив. Своїми творами він радив, застерігав, наставляв. А тих, хто відступав від справедливості і правди, — знищував могутньою зброєю, назва якій — сміх.

Леонід Іванович Глібов народився на Полтавщині в сім'ї управителя поміщицького маєтку. У сім років мама навчила хлопчика читати, а пан Родзянко, у якого служив батько, давав йому уроки арифметики. В тринадцять років він вступив до Полтавської гімназії. Відірваний від дому, сумуючи за родиною, почав писати перші ліричні твори. У 1847 році російською мовою було надруковано його першу поетичну збірку «Стихотворения Леонида Глебова». Завершити навчання в гімназії юнакові так і не вдалося: він тяжко захворів і змушений був повернутися до батьків.

Пізніше Л. Глібов навчався в Ніжинському ліцеї вищих наук князя Безбородька. Саме тут він починає писати байки. Закінчити ліцей йому перешкодила смерть батьків. Значно пізніше, будучи вже одруженим чоловіком, він завершує перерване в юності навчання.

Згодом Л. Глібов учителював на Поділлі та Чернігівщині, займався журналістською та видавничою діяльністю. Не полишав він і писати байки. Його перша збірка байок була заборонена для народних шкіл, а частину тиражу знищено. Написані ним твори містили гострий осуд тогочасних порядків, несправедливості. Л. Глібов до останнього подиху віршував. Він залишив нащадкам багату спадщину українською та російською мовами. Його твори яскраво забарвлені гумором або сатирою.

ГУМОР І САТИРА

У житті трапляється так, що людина чинить певні недобрі справи, але не здогадується про те, що комусь завдає шкоди. У таких випадках на допомогу приходять сміх, який покликаний «лікувати» вади окремої людини або всього суспільства. Письменник змальовує у творі комічні ситуації, через які висміює різноманітні пороки.

Різновидами комічного є гумор і сатира. **Гумор** — відображення смішного в характерах людей або в їхньому житті. У гумористичному творі автор загалом доброзичливо ставиться до людини, але вказує на певні її недоліки, щоб їх усунути. Натомість **сатира** — нищівне висміювання вад окремої людини або всього суспільства. Автор повністю заперечує недолік, який викриває, і сатирою ніби знищує його.

Карикатура Петра Сігуги

Карикатура Юлії Ліщенко

Порівняй два малюнки. Визнач, на якому з них життєву ситуацію зображено з гумором, а на якому — сатирично.

Перший малюнок гостро висміює, викриває невігласів, які беруться не за свою справу, із «собачою» відданістю виконують будь-які накази, а отже, він сатиричний. На другому — смішна ситуація, коли один із футболістів страждає на «зоряну хворобу». Автор доброзичливо ставиться до зображуваних людей, тому малюнок гумористичний.

Так само, як на малюнках, у художніх творах письменники широко використовують гумор і сатиру.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Підготуй повідомлення про життя Л. Глібова.
2. Поясни, що ти знаєш про такі різновиди комічного, як гумор і сатира.
3. Добери приклад гумористичної ситуації із життя. Розкажи її однокласникам.

БАЙКА. АЛЕГОРІЯ. МОРАЛЬ

Зпочаткової школи ти знаєш, що *байка* — це невеликий алегоричний, здебільшого віршований твір повчального змісту.

У байках автор ніколи не висловлює ідеї прямолінійно, він вдається до алегорії. *Алегорія* — зображення рис характеру людини за допомогою образів тварин, рослин, явищ природи тощо.

Зв'язок між образом і його значенням встановлюється за подібністю (наприклад, лисиця уособлює хитрість, підступність; осел — обмеженість; щука — хижість).

Байка має таку будову:

оповідь, у якій розповідається певна подія;

мораль — повчання, стислий виклад головної думки, яку автор хоче донести до читача. У деяких байках мораль може бути відсутня.

ЩУКА

На Щуку хтось бомагу в суд подав,
 Що буцім би вона такеє виробляла,
 Що у ставку ніхто життя не мав:
 Того заїла в смерть, другого обідрала.
 Піймали Щуку молодці
 Та в шаплиці
 Гуртом до суду притаскали,
 Хоча чуби й мокренькі стали.
 На той раз суддями були
 Якійсь два Осли,

Одна нікчемна Шкапа
Та два стареньких Цапа, —
Усе народ, як бачите, такий
Добрячий та плохий.
За стряпчого, як завсігди годиться,
Була приставлена Лисиця...
А чутка у гаю була така,
Що ніби Щука та частенько,
Як тільки зробиться темненько,
Лисиці й шле — то щупачка,
То сотеньку карасиків живеньких
Або линів гарненьких...
Чи справді так було, чи, може, хто збрехав
(Хто ворогів не мав!) —
А все-таки катюзі,
Як кажуть, буде по заслужі.
Зійшлися судді, стали розбирать:
Коли, і як воно, і що їй присудити?
Як не мудруй, а правди ніде діти.
Кінців не можна поховать...
Не довго думали — рішили —
І Щуку на вербі повісити звеліли.
— Дозвольте і мені, панове, річ держать, —
Тут обізвалася Лисиця. —
Розбійницю таку не так судить годиться:
Щоб більше жаху їй завдать
І щоб усяк боявся так робити, —
У річці вражу Щуку утопити!
— Розумна річ! — всі зачали гукать.
Послухали Лисичку
І Щуку кинули — у річку.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. За які провини подали на Щуку до суду? Відповідаючи, цитуй уривки з байки.
2. Розкажи, що ти дізнаєшся про стосунки Щуки і Лисиці. Виразно прочитай у творі відповідні епізоди.
3. Якщо Лисиця брала подарунки від Щуки, чи могла вона в суді її захищати? Свою відповідь обґрунтуй.
4. Поясни, чому всупереч усім правилам Лисиця виконувала обов'язки захисника Щуки.

5. Як автор описує суддів? Які якості людей вони уособлюють?
6. Чи можна сподіватися, що суд у такому складі буде справедливим? Свою відповідь обґрунтуй.
7. Розкажи, до яких хитрощів удалася Лисиця, щоб визволити Щуку.
8. Чи здогадалися судді, що їх безсоромно обмануто? Прочитай підтвердження відповіді у творі.
9. Яка мораль цієї байки? Цей твір має гумористичне чи сатиричне спрямування? Свою відповідь обґрунтуй.
10. Доведи, що «Щука» Л. Глібова — це байка.
11. Проаналізуй будову байки. Чи всі компоненти в ній наявні? Свою відповідь обґрунтуй.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Бомба — тут: скарга.

Шаплєк — невелика дерев'яна посудина для перенесення рідини.

Струпчий — особа в суді, яка захищає звинуваченого.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчи байку Л. Глібова «Щука» напам'ять.

МУХА Й БДЖОЛА

Весною Муха-ледащиця
 Майнула у садок
 На ряст, на квіти подивиться,
 Почуть Зозулин голосок.
 От примостилась на красолі
 Та й думає про те,
 Що як то гарно жить на волі,
 Коли усе цвіте.
 Сидить, спесиво поглядає,
 Що робиться в садку;
 Вітрець тихесенько гойдає,
 Мов панночку яку...
 Побачила Бджолу близенько:
 — Добридень! — каже їй. —
 Оддиш хоч трохи, моя ненько,
 Сідай отут мерщій.
 — Та ніколи мені сидіти, —
 Одвітує Бджола, —
 Вже час до пасіки летіти:
 Далеко від села.

— Яка погана, — Муха каже, —
 На світі доленька твоя:
 Раненько встане, пізно ляже...
 Мені б отак — змарніла б я,
 За тиждень би головоньку схилила.
 Мое життя, голубко мила, —
 Талан як слід:
 Чи де бенкет, чи де обід
 Або весіллячко, родини, —
 Такої гарної години
 Ніколи не втеряю я:
 І їм, і ласую доволі, —
 Не те що клопоти у полі
 І праця бідная твоя! —
 На річ таку Бджола сказала:
 — Нехай воно і так;
 Та тільки он що я чувала,
 Що Муху зневажає всяк,
 Що де ти не поткнешся
 Або до страви доторкнешся, —

Тебе ганяють скрізь:
 Непрохана — не лізь.
 — Стару новинку, — каже Муха, —
 Десь довелось тобі почути!..
 Запевне, дурень дурня слуха...
 Велике діло — проженуть!

Не можна в двері — я в квартиру
 Або пролізу в іншу дірку —
 І зась усім!
 Нехай ся байка мухам буде,
 Щоб не сказали часом люде,
 Що надокучив ім.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Перекажи зміст байки.
2. Поясни, які дві протилежні життєві позиції уособлюють її персонажі. Відповідаючи, цитуй відповідні уривки.
3. Проаналізуй, як характеризує персонажів їхня мова.
4. Поясни, які вади викриває ця байка — суспільні чи особисті. Свою відповідь обґрунтуй.
5. Зроби висновок, кого або що засуджує автор цією байкою. Свою відповідь обґрунтуй.
6. Доведи, що «Муха й Бджола» — байка.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Слесєво — зарозуміло, гордовито.

Одвітоє — відповідає.

Оддєш — відпочинь.

Красїля — рослина із запашними квітами яскравого, переважно жовтогарячого кольору.

Ряст — весняна рослина.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати байку Л. Глібова «Муха й Бджола».
2. Поясни, чи трапляються ситуації, подібні тій, що зображена в байці, у твоєму житті.

ЖАБА Й ВІЛ

Раз Жаба вилізла на берег подивиться
 Та й трошечки на сонечку погріться.
 Побачила Вола
 Та й каже подрузі тихенько
 (Вигадлива була!):
 — Який здоровий, моя ненько!
 Ну що, сестрице, як надмусь,
 То й я така зроблюсь?

От будуть жаби дивуваться!
 — І де вже, сестро, нам рівняться... —
 Казать їй друга почала;
 А та не слуха... дметься... дметься...
 — Що, сестро, як тобі здається,
 Побільшала хоч трохи я?
 — Та ні, голубонько моя!
 — Ну, а теперечки? Дивися!
 — Та годі, сестро, схаменися! —
 Не слуха Жаба, дметься гірш,
 Все думає, що стане більш.
 Та й що, дурна, собі зробила?
 З натуги луснула — та й одубіла!
 Такі і в світі жаби є,
 Прощайте, ніде правди діти;
 А по мені — найлучче жити,
 Як милосердний Бог дає.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, чому Жаба хотіла роздутися до розмірів Вола.
2. Розкажи, до яких наслідків призвела нерозумна поведінка Жаби.
3. Назви, яку ваду людей висміює автор в образі Жаби.
4. Прокоментуй мораль байки. Виразно прочитай її у творі.
5. Чи зустрічалися тобі марнославні люди? Розкажи випадок із життя, який є прикладом пихатості.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Із **двома** синонімами до слова **марносла́вство** склади й запиши речення.

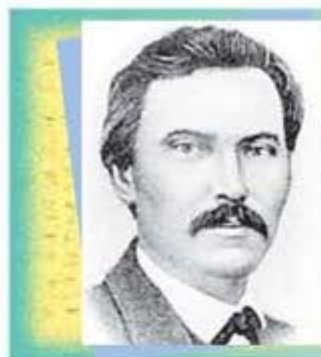
Марносла́вство — зарозумілість, гордовитість, бундючність, пиха, пихатість, чванливість, марнолюбство, погорда.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Навчися виразно читати байку Л. Глібова «Жаба й Віл».

**СТЕПАН
РУДАНСЬКИЙ**
(1834 – 1873)

Степан Васильович Руданський народився 25 грудня 1833 року (за новим стилем — 7 січня 1834 року) в селі Хомутищі на Вінниччині в сім'ї священика.

Як і для більшості дітей із родин духовних осіб, батько для нього задалегідь визначив життєвий шлях: спочатку навчання в дяка, потім — бурса та семінарія. А після навчання — служба священиком у якомусь забитому селі. Але юнак захоплювався літературною творчістю і не бажав виконувати волі батька. Саме в семінарії С. Руданський почав створювати романтичні балади. Поштовхом до написання щирих ліричних творів стало його кохання до чарівної дівчини з Кам'янця-Подільського Марії Княгиницької. Коли ж треба було вибирати між Петербурзькою духовною семінарією, куди відряджав його батько, та одруженням із коханою, юнак вибрав навчання, про що потім шкодував протягом усього життя.

С. Руданський поїхав до Петербурга, але проти волі батька вступив до Петербурзької медико-хірургічної академії. На той час це був навчальний заклад із високим рівнем наукової підготовки й осередок вільнодумства.

У Петербурзі С. Руданський познайомився з українськими письменниками, які там жили та працювали. У цей час, крім ліричних, він почав писати гумористичні й сатиричні твори.

Ще зі студентських часів С. Руданський захворів на невиліковну на той час хворобу — сухоти, тому після закінчення медичної академії поїхав працювати лікарем до Криму, де сподівався підлікуватися. Він працював у Ялті в лікарні, а також у маєтку князя Воронцова. Людина прогресивних поглядів, С. Руданський, крім роботи лікарем, багато сил віддавав громадським справам.

Бідність і самотність переслідували його все життя. Через постійні нестатки письменник не зміг надрукувати жодної збірки

своїх творів. Тогочасний читач так і не прочитав його веселих гуморесок, ліричних поезій, талановитих перекладів.

Із листа С. Руданського до брата Григорія з Ялти:

«Тепер я дуже якось став мило дивитися на людей, бо й мені якось зробилося лучче, кінчилося уже (не знаю тільки, чи надовго) моє тридцятилітнє голодування. Добився я таки економії Воронцова і, окрім свого жалування (200), маю іще в рік 300 карбованців, ітого — 500, і я вже зможу кожний день свій обід мати. І тільки то, що обід, а вечері ще за сії гроші мати не зможу — отакая-то проклятая Ялта. Ні, не проклята, хороша вона, та дорого жити».

ГУМОРЕСКА. СПІВОМОВКА. ІНВЕРСІЯ

Усі свої твори, включаючи й віршовані переклади, Степан Руданський називав *співомовками*. На думку письменника, будь-який поетичний твір має співатися або промовлятися в супроводі музичного інструмента, переважно кобзи чи бандури. Пісня, байка, приказка, поема — усі ці твори були в розумінні С. Руданського співомовками.

У поетичній спадщині письменника є гумористичні твори. **Гумореска** — невеликий віршований або прозовий твір з комічним сюжетом. У гуморесці сміх постає у вигляді доброзичливої критики вад людей. Свої гуморески С. Руданський називав «приказками».

Зверни увагу, що в українській мові слова в реченні можуть поєднуватися в прямому або зворотному порядку. Порівняй:

Прямий порядок слів	Зворотний порядок слів
Дідич їздив за границю, повертає назад — от гуменний вітає пана на границі.	їздив дідич за границю, назад повертає — от гуменний на границі пана і вітає.

При прямому порядку слів після підмета завжди стоїть присудок, означення має бути перед іменником, додаток — після дієслова-присудка.

У поетичних творах часто порушується звичний порядок слів. Робить письменник це умисно, щоб увиразнити думку, привернути увагу читача до найважливішого.

Порушення звичного розташування слів у реченні називається **інверсією**.

ДОБРЕ ТОРГУВАЛОСЬ

Чи в Києві, чи в Полтаві,
 Чи в самій столиці
 Ходив чумак з мазницею
 Помежи крамниці.
 І в крамницях, куди глянеш,—
 Сріблом-золотом сяє,—
 А йому то і байдуже:
 Він дьогтю питає!
 Реготять купці дурнії,
 А він тільки сплюне
 Та й до другої крамниці,
 Багатшої, суне.
 В найбагатшій крамниці
 Два купці сиділо,

І туди чумак заходить
 З мазницею сміло:
 «Добрідень вам, добрі люди!»
 Та й зачав питати,
 Чи нема у них принаймні
 Дьогтю де продати.
 «Нету, нету! — купці кажуть
 Та й, шельми, сміються: —
 Здесь не дьоготь — тільки дурні
 Адні продаються!»
 А чумак їм: «То нівроку ж,
 Добре торгувалось,
 Що йно два вас таких гарних
 На продаж осталось».

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Перекажи, яку подію покладено в основу твору.
2. Поясни, кого мали на увазі багаті купці, відповідаючи чумакові:
 Здесь не дьоготь — тільки дурні
 Адні продаються!
3. Розкажи, чи дозволив чумак образити себе. Як він відповів купцям?
4. Які риси характеру чумака викликають у тебе щирий захват? Чим саме?
5. Поясни, кого висміює, а кому симпатизує герой співомовки. Свою відповідь обґрунтуй.
6. Хто розповідає цю веселу історію читачам? Яким ти уявляєш героя-розповідача? Які художні засоби та прийоми допомагають тобі зробити такий висновок?

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Мазнеця — посуд для дьогтю.

Дь іготь — в'язка чорна рідина, яку використовували для різних господарських потреб.

Чумак — купці, торговці, які в XVI—XIX ст. вирушали на волах до Чорного або Азовського моря за сіллю та рибою.

Шальма — пройди світ.

ГУМЕННИЙ

Їздив дідич за границю,
 Назад повертає —
 От гуменний на границі

Пана і вітає.
 Поклонився, привітався.
 «А що там, Іване?»

А гуменний йому каже:
 «Та все гаразд, пане.
 Одно тільки...» — «А що тільки?»
 Дідич обізвався.
 «Та то, пане, що ваш ніжик
 Складаний зламався».
 «Ну! Зламався, так зламався,
 Що там споминати.
 Певне, хлопці мали гратись
 Та й мали зламати?»
 «Таки правда, ясний пане!
 Хлопці ізламали,
 Лиш не грались, а сивого
 Коня білували».
 «А з чого ж то сивий згинув?»
 «Пані хорували,
 За лікарством як погнали,
 То і підірвали».
 «То і пані хорувала?
 Ах, Боже мій, Боже!
 Що ж? Здорова моя пані?

Говори, небоже».
 «Помоліться, пане, Богу!
 День лиш хорували,
 А на другий од пожару
 Богу й душу дали!»
 «Од пожару?... Що такеє?..»
 «Просте, пане, діло:
 Як зайнявся тік у пана,
 То все погоріло!»
 «Пані вмерла, все згоріло...
 Будь здоров, Іване!..»
 «А ще ж панна ваша вдома,
 Поверніться, пане!»
 «Що ж там, голубе Іване?
 Як там бідна дочка?»
 «А нічого, уповила
 Хлопця, як линочка!»
 Спом'янув тут бідний дідич
 Чорта і чортицю,
 Плюнув з лиха, сів на бричку:
 «Рушай за границю!»

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Перекажи події спочатку так, як їх розповідає гуменний, а потім у тій послідовності, у якій вони відбувалися в реальному житті.
2. Проаналізуй, у чому полягала хитрість гуменного, що відвела від нього панський гнів.
3. Поясни, як автору вдалося досягнути комічного ефекту.
4. Автор висміює гуменного чи симпатизує йому? Свою відповідь обґрунтуй.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Гуменна́й — поміщицький прикажчик на току.
Білува́ти — знімати із забитої тварини шкуру.
Підірва́ти — тут: загнати до смерті.
Ді́дич — пан, поміщик.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати твори С. Руданського.
2. Випиши в зошит зі співомовок **три** приклади інверсії.

ЗАПОРОЖЦІ У КОРОЛЯ

Приїхали запорожці,
Короля вітають,
Король просить їх сідати,
Козаки сідають.
Сидять собі. В них жупани
Все кармазинтві,
І самі такі храбренні,
Вуса прездорові.
Задивились на ті вуса
Ляхи-мосціпани.
«Що б їм, — кажуть, — дати їсти?
Даймо їм сметани!»
Поставили їм сметани,
Їсти припрошають,

Але наші запорожці
Разом відмовляють:
«Славная у вас сметана...
Тільки вибачайте,
А перше нам, запорожцям,
Щільник меду дайте!»
Дали їй меду запорожцям...
Вони як поїли,
Так ті вуса прездорові
Вгору й завертіли.
Тоді й кажуть королеві:
«А що, ясний пане!
Нехай тепер запорожцям
Подають сметани!»

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Прочитай портрет запорожців. Поясни, яка його роль у творі.
2. Поясни, чому козаки перший раз відмовилися від частування. Чи відкрили вони полякам причину своєї відмови?
3. Які епізоди у творі викликають у тебе сміх? Відповідаючи, спирайся на співомовку.
4. Автор висміює запорожців чи захоплюється ними? Відповідаючи, спирайся на твір.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Жупан — старовинний верхній чоловічий сукняний одяг.

Кармазєновий — густо-червоний, іноді з темним або фіолетовим відтінком, багряний.

Ляхи-мосціпани — поляки.

Щільнєк меду — листок воску, у який бджоли закладають мед.

СВИНЯ СВИНЕЮ

Несе мужик у ночовках
Додому свячене:
Яйця, паску, і ковбаси,
Й порося печене.
І порося, як підсвинок,
Та ще й з хроном в роті.
Несе, бідний, та й спіткнувся
У самім болоті.

І схибнулись нові ночви,
Затряслось свячене,
І в болото покотилось
Порося печене.
Глянув мужик на болото,
Посвистав до лиха,
Одвернувся, набік плюнув
Та й промовив стиха:
«Та свиня таки свинею!
Правду кажуть люди:
Святи її, хрести її —
Все свинею буде!»

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, у чому полягає комічність змалюваної в співомовці ситуації.
2. Проаналізуй, які риси характеру селянина розкриває твір. Називаючи рису характеру, перекажи епізод, у якому вона проявляється найповніше.
3. Яким ти уявляєш собі розповідача цієї байки? Які художні засоби та прийоми дають тобі підстави зробити такий висновок?
4. Аналізуючи твори С. Руданського, ми можемо розмірковувати над тим, про що в них розповідається (тобто зміст). Ми можемо також робити висновок, як вони написані (тобто стиль автора). Що ти можеш сказати про особливості творів С. Руданського на прикладі прочитаних співомовок? Поясни свою відповідь, аналізуючи образи та художні засоби його творів.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Н ічви — корито.
Підсвинок — порося до року.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчися виразно читати співомовки С. Руданського.
2. Поясни, чим гуморески відрізняються від байок.

**ПАВЛО
ГЛАЗОВИЙ**
(1922 – 2004)

Павло Глазовий — письменник виняткового обдарування, якого, можна сказати без перебільшення, любила вся країна. Без його гуморесок у свій час не відбувався жоден концерт. Слово гумориста було могутньою зброєю — гострою, влучною, дошкульною. Український письменник Микола Сом про нього писав так: «Я вам чесно скажу: після Остапа Вишні стільки було хохмачів всяких, а такого, як Глазовий, не було».

Павло Прокопович Глазовий народився 30 серпня 1922 року в селі Новоскелюватка на Миколаївщині. Після закінчення семирічної школи навчався в Новомосковській педагогічній школі, потім служив в армії. Велика Вітчизняна війна продовжила термін його служби на довгих шість років. Павло Прокопович захищав від фашистів блокадний Ленінград, мав бойові нагороди. Але, коли повернувся з армії, роздав їх сільським дітлахам.

Після війни П. Глазовий навчався в Криворізькому педагогічному інституті, багато писав для стінгазет, хоч перші проби пера з'явилися ще в довоєнний час. Друзі, захоплені його творами, порадили надіслати кілька з них до сатиричного журналу «Перець». Яка ж була несподіванка, коли відповідь письменник-початківець отримав від самого Остапа Вишні! Саме він допоміг П. Глазовому переїхати до Києва та продовжити навчання в Київському педагогічному інституті ім. О. М. Горького.

Працював П. Глазовий переважно у жанрах співомовки, віршованої гуморески. Йому належить близько двох десятків книжок сатири і гумору, вісім книжок для дітей. Він був лауреатом престижних літературних премій.

ЗІ СПОГАДІВ ПРО П. ГЛАЗОВОГО

Народний артист України Анатолій Паламаренко, виконавець гуморесок П. Глазового, згадує:

— У Павла Прокоповича був рідкісний глибокий гумористичний талант. Його на перший погляд прості вірші мали зміст, підтекст. Були періоди, коли Павло Прокопович писав по 5—7 усмішок у день! Коли в нього був настрій, то, бувало, таке слово уверне, так влучно скаже, що хоч падай. Сам він дуже любив сміх, якщо вже сміявся, то реготав до сліз. Коли були його концерти в Палаці «Україна», він щиро сміявся над своїми ж творами разом із людьми в залі. Одержував від цього колосальну насолоду.

Він був великим ерудитом і дуже багатим на знання, був закоханий у літературу. Це був великий літературознавець, начитаний, знаючий. В нього була прекрасна своя бібліотека.

Крім того, Глазовий був великим українцем, патріотом, вболівальником за долю України. Він усім серцем відчував усі її проблеми й болі. Це справді була дуже могутня натура. Глазовий — творець, митець, філософ, гуморист — і це все було з великим наповненням громадянина і великого українця.

ЕВОЛЮЦІЯ

В зоопарку батька
Запитав хлопчина:
— Чи то правда, що від мавпи
Походить людина?
— Правда, — мовив батько, —
Наука доводить,
Що людина, безперечно,
Від мавпи походить.

— То чому ж ці мавпи
Сильно так відстали?
Чом людьми ще й досі
Справжніми не стали? —
Батько вуса гладить,
Весело сміється:
— Таке, синку, й людям
Не всім удається.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

-
1. Перекажи зміст гуморески в особах.
 2. Поясни, як на прикладі в зоопарку розкривається поняття «еволюція».
 3. Які слова виражають головну думку гуморески? Прочитай їх.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Еволюція — розвиток.

НАЙВАЖЧА РОЛЬ

Вихваля свого синочка
 Мати на всі боки:
 — У студії при театрі
 Вчиться вже два роки.
 Дуже довго муштрували
 Хлопця режисери.

Аж тепер він дочекався
 Першої прем'єри.
 Роль найважчу доручили
 Любому синочку:
 Він на сцені в третій дії
 Викочує бочку!

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Поясни, чому автор вклав розповідь про акторські «таланти» хлопця в уста його матері? Відповідаючи, спирайся на твір.
2. Розкажи, яке враження про сина склалося в тебе з матеріної розповіді.
3. Кажуть, що материнська любов сліпа. Чи згоден ти з цим твердженням? Доведи свою думку, спираючись на твір.
4. Хоч мати про себе нічого не розповідає, але ти можеш скласти про неї уявлення. Розкажи, що ти думаєш про неї. Відповідь підтверджуй цитатами з твору.
5. Яку ваду багатьох матерів висміює гумореска?
6. Поясни, який засіб використав автор, щоб створити комічний ефект.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Автор пише:

Роль найважчу доручили
 Любому синочку...

Слово **важкий** може мати такі лексичні значення:

1. Виконання роботи, яка потребує великих зусиль, крайнього напруження.
 2. Предмет, який має велику вагу.
- Поясни, у якому значенні вжито слово *важкий* у гуморесці.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Прем'єра — перша вистава.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Навчись виразно читати гуморески П. Глазового.
2. Доведи, що прочитані твори — гуморески.

ЗАМОРСЬКІ ГОСТІ

Прилетіли на Україну
 Гості із Канади.
 Мандруючи по столиці,
 Зайшли до райради.
 Біля входу запитали
 Міліціонера:
 — Чи потрапити ми можем
 На прийом до мера? —
 Козирнув сержант бадьоро.
 — Голови немає.
 Він якраз нові будинки
 В Дарниці приймає. —
 Здивуванням засвітились
 Очі у туриста.

— Ваша мова бездоганна
 І вимова чиста.
 А у нас там, у Канаді,
 Галасують знову,
 Що у Києві забули
 Українську мову. —
 Козирнув сержант і вдруге.
 — Не дивуйтеся, — каже. —
 Розбиратися у людях
 Перше діло наше.
 Я вгадав, що ви культурні,
 Благородні люди,
 Бо шпана по-українськи
 Розмовлять не буде.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Розкажи, який випадок із життя покладено в основу твору.
2. Назви прийом, за допомогою якого автору вдається найповніше змалювати ситуацію.
3. Як ти думаєш, чим міліціонер здивував канадців? Поясни свою думку, цитуючи твір.
4. Поясни, які суспільні вади висміює автор у творі.

ЗБАГАЧУЙ СВОЄ МОВЛЕННЯ

До слова **галасувати** добери синоніми з таких речень:

- Люди на пристані кричали (*Ганас Мирний*).
- В саду під крилатими яблунами горлали дїтлахи (*В. Козаченко*).

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Шпана — хулігани, дрібні або малолітні шахраї.

ПОХВАЛА

— Ахи! — гукнув старий павук,
 Зуздрівши юну муху. —
 Ти так гудеш, що кожен звук
 Як музика для слуху.
 За дивну талію твою
 І за гарненькі ніжки —

Я все покинув би й пішов
 Хоч на край світу пішки.
 Ти — як перлина, як топаз,
 Ти — як іскрина синя...
 А муха — дзиз!
 І тільки раз! —

Попала в павутиння.
Ну й зрозуміло, що було
І що робилось далі.
Оскільки діло вже дійшло
У байці до моралі,

То я скажу, що не для мух
Слова, звичайно, мовляться,
Бо на солодку похвалу
Не тільки мухи ловляться.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ

1. Яку подію зображено у творі? Наведи схожий приклад із життя.
2. Назви, зі скількох частин складається твір. Як кожна з них називається?
3. Яке повчання висловлює автор у творі? Виразно прочитай його.
4. До якого жанру належить твір «Похвала»? Свою думку обґрунтуй.
5. Аналізуючи твори П. Глазового, ми можемо розмірковувати над тим, про що в них розповідається (тобто зміст). Ми можемо також робити висновок, як вони написані (тобто стиль автора). Що ти можеш сказати про особливості творів П. Глазового на прикладі прочитаних гуморесок і байок? Поясни свою відповідь, аналізуючи образи та художні засоби його творів.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА

Зуздрати — побачити, угледіти.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчи на вибір гумореску П. Глазового.

ТИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

Склади й запиши гумореску на тему шкільного життя.

ТВОЇ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

1. Склади гру-вікторину за матеріалами першого форзаца підручника.
2. Разом з однокласниками підготуй і проведи урок узагальнення за творчістю письменників рідного краю.

І. Дай усну відповідь на запитання

1. Чим гумор відрізняється від сатири?
2. Який твір називають гуморескою?
3. Що таке мораль у байці?
4. Який твір називають байкою?
5. З яких частин складається байка?
6. Яким терміном називав ліричні твори С. Руданський?
7. Хто з письменників писав байки?
8. Які твори написав П. Глазовий?
9. Кого вважають найвизначнішим українським байкарем?
10. Що таке сатира?

ІІ. Установи відповідність

1. Установи відповідність між письменником і твором.

- 1 Л. Глібов
- 2 С. Руданський
- 3 П. Глазовий
- 4 І. Жиленко

- А «Найважча роль»
- Б «Жар-Птиця»
- В «Жаба й Віл»
- Г «Тиша морська»
- Д «Добре торгувалось»

2. Установи відповідність між твором та персонажем, який у ньому діє.

- 1 «Похвала»
- 2 «Заморські гості»
- 3 «Гуменний»
- 4 «Щука»

- А** Лисиця
- Б** Віл
- В** Павук
- Г** міліціонер
- Д** панич

3. Установи відповідність між терміном та його визначенням.

- 1** алегорія
- 2** гумореска
- 3** інверсія
- 4** гумор

- А** порушення звичного розташування слів у реченні
- Б** відображення смішного в характерах людей або в їхньому житті
- В** невеликий віршований або прозовий твір з комічним сюжетом
- Г** нищівне висміювання вад окремої людини або всього суспільства
- Д** зображення рис характеру людини за допомогою образів тварин, рослин, явищ природи

III. Продовж речення

- 1.** Л. Глібов написав твори ...
- 2.** Головна думка байки «Муха й Бджола» ...
- 3.** У творі «Еволюція» П. Глазовий висміяв ...
- 4.** За жанром твір «Жаба й Віл» ...
- 5.** У своїх творах С. Руданський симпатизує ...
- 6.** У творі «Запорожці у короля» прославляються такі риси характеру запорожців: ...

Читач повинен знати, що книжка містить:

- вступну статтю (розповідає про життя та творчість автора, стисло аналізує твір, допомагає читачеві з'ясувати деякі факти біографії письменника тощо);
- передмову автора, редактора чи видавництва (розповідає про особливості створення твору);
- післямову (коментарі чи примітки);
- бібліографічні посилання (джерела цитат);
- книжкові списки та покажчики (допомагають читачеві звернутися до літератури, що розширить і поглибить знання з предмета, якому присвячене видання).

Послідовність характеристики літературного героя

1. Назви, який це герой у системі образів — головний чи другорядний.
2. Опиши його портрет. Наголоси у відповіді, що насамперед підкреслено в портреті та як портрет характеризує героя.
3. Назви риси характеру героя та вчинки, що відображають особливості його характеру.
4. Прокоментуй, як про героя відгукуються інші персонажі.
5. Зверни увагу, як героя характеризує автор.
6. Зроби висновок, що можна сказати про героя після всебічного знайомства з ним.

Послідовність визначення віршового розміру

1. Поділи слова на склади.
2. Постав над словами наголос, пам'ятаючи, що службові частини мови не наголошують.
3. Напроти рядків вірша запиши схематично наголошені й ненаголошені склади (/ — наголошений, U — ненаголошений).
4. Установи закономірність повторення груп складів.
5. Визнач віршовий розмір — ямб або хорей.
6. Полічи, скільки стоп міститься в кожному рядку.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ЗАГАДКОВО ПРЕКРАСНА І СЛАВНА ДАВНИНА УКРАЇНИ	8
Календарно-обрядові пісні	10
Пісні весняного циклу	12
Веснянки	12
«Ой весна, весна — днем красна»	13
«Ой кувала зозуленька»	15
«Кривий танець»	16
Пісні літнього циклу	18
Русальні пісні	18
«У ржі на межі»	20
«Ой біжить, біжить мала дівчина»	20
«Проведу я русалочки до бору»	20
Купальські пісні	21
«Заплету віночок»	23
«Ой вінку мій, вінку»	23
«Купайло, Купайло!»	23
Жниварські пісні	24
«Маяло житечко, маяло»	26
«Там у полі криниченька»	27
Пісні зимового циклу	28
«Ой хто, хто Миколая любить»	28
Колядки	29
«Нова радість стала»	31
«Добрий вечір тобі, пане господарю!»	32
Щедрівки	34
«Засівна»	35
«Щедрик, щедрик, щедрівочка»	36
Народні колискові пісні	37
«Ой ти, коте, коточок»	38
«Ой ну, люлі, дитя, спать!»	38
Пісні літературного походження	40
Державний Гімн України	40
П. Чубинський, М. Вербицький	
«Ще не вмерла Україна»	42
Молитва за Україну	43
О. Кониський	
«Молитва»	43

Пісні січових стрільців	44
С. Чарнецький, Г. Трух	
«Ой у лузі червона калина похилилася»	45
«Як тебе не любити...»	47
Д. Луценко, І. Шамо	
«Як тебе не любити, Києве мій!»	47
Микола Вороний	49
З Галицько-Волинського літопису	50
«Євшан-зілля»	51
Ліро-епічний твір. Ліричний герой. Поема	56
Тарас Шевченко	57
«Думка» («Тече вода в синє море...»)	59
«Іван Підкова»	60
Перевір, чи старанно ти навчаєшся	64
Я І СВІТ	66
Леся Українка (Лариса Петрівна Косач)	68
«Мрії»	70
«Як дитиною, бувало...»	73
«Тиша морська»	74
«Співець»	75
Володимир Винниченко	78
Головні та другорядні герої літературного твору	79
«Федько-халамидник»	80
Станіслав Чернілевський	100
Віршові розміри: ямб і хорей	100
«Теплота родинного інтиму»	101
«Забула внучка в баби черевички...»	102
Ірина Жиленко	104
«Жар-Птиця»	105
«Підкова»	107
«Гном у буфеті»	108
Оксана Іваненко	110
«Друкар книжок небачених»	111
Емма Андіївська	125
Казка-притча	126
«Казка про яян»	126
«Говорюща риба»	130
Перевір, чи старанно ти навчаєшся	136

ПРИГОДИ І РОМАНТИКА	138
Всеволод Нестайко	140
Пригодницька повість	141
«Тореадори з Васюківки»	142
Ярослав Стельмах	178
«Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера»	179
Леся Воронина	194
Сюжет	195
«Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» ...	196
Перевір, чи старанно ти навчаєшся	212
ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ	214
Леонід Глібов	216
Гумор і сатира	217
Байка. Алгоритм. Мораль	218
«Щука»	218
«Муха й Бджола»	220
«Жаба й Віл»	221
Степан Руданський	223
Гумореска. Співомовка. Інверсія	224
«Добре торгувалось»	225
«Гуменний»	225
«Запорожці у короля»	227
«Свиня свинею»	227
Павло Глазовий	229
«Еволюція»	230
«Найважча роль»	231
«Заморські гості»	232
«Похвала»	232
Перевір, чи старанно ти навчаєшся	234
Пам'ятки	236

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

КОВАЛЕНКО Людмила Тарасівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 6 класу загальноосвітніх
навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Відповідальний за випуск *Н. М. Чаплук*
Редактор *О. С. Криворучко*
Художній редактор *Н. Г. Антоненко*
Технічний редактор *Л. І. Аленіна*
Коректор *С. В. Войтенко*

У підручнику використано фотопортрети письменників з інтернет-джерел,
малюнки *О. Шапкариної*, світлини *В. Соловйова*, *Ю. Мирончика*, *О. Гордієвича*.

На обкладинці малюнок *Г. Акулова*,
середньовічна гравюра невідомого автора, світлина *В. Соловйова*.

Формат 70x100 $\frac{1}{16}$. Ум. друк. арк. 19,44 + 0,324 форзац.
Обл.-вид. арк. 19,00 + 0,55 форзац. Наклад 238 050 пр.
Зам. №

ТОВ «Видавничий дім «Освіта»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4483 від 12. 02. 2013 р.

Адреса видавництва: 04053, Київ, вул. Обсерваторна, 25
www.osvita-dim.com.ua

Віддруковано ТОВ «ПЕТ»
Св. ДК № 4526 від 18.04.2013 р.
61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 17

ВІСНИК
О
СВІТА

Л. Т. Коваленко

Українська література

6